

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SAİD NURSİ'NİN ESERLERİNDE
DİN VE ETNİSİTE SORUNU

Fatih Ertaş
(2501010092)

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Mustafa Tekin

İSTANBUL-2012

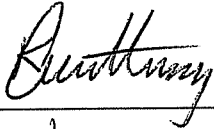

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **Fatih ERTAŞ** Numarası : **2501010092**
Anabilim/Bilim Dalı : **Felsefe ve Din Bilimleri** Danışman Öğretim Üyesi : **Doç.Dr.Mustafa TEKİN**
Tez Savunma Tarihi : **26.12.2012** Tez Savunma Saati : **10.00'da**
Tez Başlığı : **Said-i Nursi'nin Eserlerinde Din ve Etnisite Sorunu.**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **35. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-1-Prof.Dr.Bayram Ali ÇETİNKAYA		KABUL
2- Doç.Dr.Mustafa TEKİN		KABUL
3- Yrd.Doç.Dr.İsmail DEMİREZEN		KABUL

Said Nursi'nin Eserlerinde Din ve Etnisite Sorunu

Fatih Ertaş

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecine ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tanık olan Said Nursi, siyasi ve toplumsal problemlerle yakından ilgilenmiş, çözüm yolları göstermiş ve önerilerini de zamanın hükümet reisleriyle paylaşmış olan son yüzyılın önemli simalarından birisidir. Siyasal ve ekonomik meselelerin yanı sıra etnik akımların revaç bulduğu bu süreçte ihmal edilen toplulukların, özellikle Kürt halkının cehalet ve zaruretinin giderilmesi, cehalet ve fakirlikten doğan sıkıntıların, ayrışmaya ve merkezi yönetime karşı itaatsizliğe dönüşmemesi için ciddi çabaları ve girişimleri olmuştur. Bununla birlikte kaleme aldığı eserleri ve mektupları ile etnisiteyi teorik olarak tartışmış; Avrupa merkezli ayrıştıracı bir toplumsal düzeni empoze eden milliyetçi akımlarına karşı Cumhuriyetçi bir tavırla yeniden yorumladığı siyasi geleneği canlandırmayı ve yüzyıllardan beri barış içinde değişik etnik kökenli toplulukları barındıran geleneksel toplumsal yapıyı yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır. Bu çalışma Said Nursi'nin etnik meselelere yaklaşımı ile etnisite sorununa karşı geliştirdiği çözüm önerileri üzerine odaklanmakta ve bu önerilerin, genel manada küreselleşen dünyada, hususi manada ise Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerindeki “etnisite sorunu”na nasıl bir çözüm getirebileceği hususunu tartışmaktadır.

Religion and Ethnicity Problem in the Works of Said Nursi

Fatih Ertaş

ABSTRACT

Witnessing the collapse of the Ottoman State and establishment of the Turkish Republic, Said Nursi is one of the important figures of the last century who was interested in political and social problems, proposed solutions and shared his proposals with leaders of the governments of the time. Along with the political and economic problems, in a time when ethnic movements had been in demand, he spent serious efforts especially for the removal of Kurdish people's ignorance and poverty and for the troubles caused by poverty and ignorance not to turn into disintegration and disobedience against the central government. Moreover, he discussed ethnicity theoretically in his letters and works; he aimed to revive the political tradition which he reinterpreted in Republican manner against European-centred nationalist trends imposing disintegrating social order and to reconstruct the traditional social structure which has sheltered various ethnic communities for centuries in peace. This study focuses on Said Nursi's approach to ethnic issues and his proposals against the ethnicity problem and discusses what kind of solution these proposals could offer for the global world in generally and for the eastern and south-eastern regions of Turkey where the majority of Kurdish population live in particular.

ÖNSÖZ

19. Yüzyılda Avrupa'dan tüm dünyaya hızla yayılan milliyetçilik akımları, imparatorlukların sonunu getirirken en büyük etkiyi hiç şüphesiz Osmanlı ülkesinde göstermiştir. Farklı din mensupları, büyük bir heyecanla milliyetçiliğe sarılarak bağımsız devletlerini inşa ederlerken Müslüman topluluklar, önce bu akımı reddederken daha sonraları milliyetçiliğin büyümesine kapılmaktan kurtulamamışlardır. Ancak 19. yüzyılın sonlarından itibaren Müslüman toplumlarda, din ve milliyetçilik ilişkisindeki paradoks, Osmanlı aydınları arasında derin dinsel ve entelektüel bir krize yol açmıştır. İmparatorluğun çöküşü ve Türk ve İslam milletinin Batı karşısındaki durumu, bir taraftan Osmanlı aydınlarını yeni kurtuluş yollarının aranmasına sevk ederken diğer taraftan aydınların, Türkçülük, Garbcılık, Osmanlıcılık ve İslamcılık adı altında zihniyet olarak bölünmesine yol açmıştır. Said Nursi özellikle Avrupa merkezli medeniyet perspektifi karşısında siyaset ve toplum hayatının geleneği haline dönüşmüş olan İslam merkezli medeniyet görüşünde ısrarcı olmuştur. Said Nursi, kaleme aldığı eserlerinde özellikle Batı ve Doğu medeniyetlerini karşılaştırmış, politik ve sosyolojik etkenlere referans göstererek batılılaşmanın İslam toplumları için bir yıkım olacağına dikkat çekmiştir.

Said Nursi'nin batılılaşma sürecinin İslam toplumlarının manevi değerlerini nasıl yozlaştırdığını anlattığı eserlerinde en büyük tehlikelerden biri olarak ümmet anlayışının yerine milliyet esaslı bir toplumsal düzen tasavvurunu göstermiştir. O, millet ve aşiret asabiyetinin, etnisiteye dayalı bir toplum düzeninin önce Osmanlı ülkesi daha sonraları da Türkiye Cumhuriyeti için ne kadar büyük bir tehdit olduğunu anlatmak için çaba sarf etmiştir. Risaleleriyle toplumu ikna etmeye çalıştığı gibi özellikle Kürtler ve Türkler arasında yayılma eğilimi gösteren ırkçılık akımlarına karşı bir aksiyoner olarak mücadele etmiştir.

Said Nursi'nin milliyetçilikle ilgili düşünceleri birçok popüler kitaba konu oldu. Ancak O'nun etnisite bağlamındaki görüş ve faaliyetleriyle ilgili bilimsel çalışmalar yok denecek kadar azdır. Hâlbuki Said Nursi, Osmanlı'nın son dönemlerinde siyasi fikir ve düşünceleriyle dikkat çekmiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonraki yıllarda ise imani ve ilmi çalışmaları ve yetiştirdiği

talebeleriyle toplum ve siyaset üzerinde etkili biri olmuştur. Eserleri yurt içinde geniş bir okuyucu kitlesine ulaştığı gibi birçok yabancı dile çevrilerek dünyaya yayılmıştır.

Bu tez ile Said Nursi'nin, 19. ve 20. yüzyılın en dikkat çekici sosyolojik süreçlerinden olan milliyetçilik hareketleri ve ulus devlet oluşumları karşısındaki teorik ve pratik yaklaşımlarının bir okuması yapılmış ve O'nun Etnisite'ye bakış açısının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Nursi'nin konuyu ele alış biçimi ve böylesine önemli bir probleme karşı geliştirdiği çözüm önerileri tezin esasını oluşturmuştur.

Tez beş bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde kavramsal anlamda din ve etnisite üzerinde durulmuş ve etnisitenin tarihine odaklanılmıştır. Üçüncü bölümde Said Nursi'nin hayatı ve fikirlerinin oluşmasında etkili olan dönem; Dördüncü bölümde Said Nursi'nin eserlerindeki din ve etnisite kavramları açığa çıkarılmış ve son bölümde ise O'nun etnisite sorununa yönelik çözüm önerileri anlatılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması için her türlü desteği veren, yoğunluğuna rağmen zaman ayırarak eleştiri ve görüşleriyle bana ufuk açan saygıdeğer hocam Doç Dr. Mustafa Tekin'e müteşekkirim.

Fatih ERTAŞ
İstanbul-2012

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
A- Araştırmanın Amaç ve Önemi.....	1
B- Araştırmanın Metodolojisi.....	3
C- Araştırmanın Kapsam ve Sınırları.....	4
I. BÖLÜM.....	6
KAVRAMSAL AÇIDAN DİN VE ETNİSİTE.....	6
A- Kavramsal Açıdan Din	6
B- Kavramsal Açıdan Etnisite	9
C- Batı da Etnisite.....	13
D- Osmanlı da Etnisite.....	18
E- Cumhuriyet Döneminde Etnisite ve Ulus Devlet Anlayışı	23
II. BÖLÜM	29
SAİD NURSİ'NİN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEM	29
A- Yaşadığı Dönem	29
B- Hayatı.....	30
C- Eserleri.....	37

III. BÖLÜM	39
SAİD NURSI’NİN ETNİSİTE SORUNUNA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	39
A- Din Kavramı	39
B- Etnisite Kavramı	43
1- Millet ve Milliyet Kavramları	43
2- Etnik Kimliklerin Farklılığı ve Anlamı.....	46
3- Menfi Milliyet ve Irkçılık.....	47
4- Müspet Milliyet.....	48
5- Türklük Milliyeti ve Türk Milleti	49
C- HÜRRIYET VE HAKLAR	51
1- Hürriyet, Eşitlik ve Hukuk.....	52
2- Din Eğitimi Ve Dini Yaşama Hürriyeti.....	56
3- Ana Dilde Konuşma ve Eğitim Alma Hürriyeti	59
4- Fikir ve Neşir Hürriyeti	61
5- Temsil Hakkı Ve İstibdadın İzalesi	63
D- Eğitim Projesi: Medresetü’z Zehra	68
1- Dini İlimlerle Fen Bilimlerinin Birlikteliği	70
2- Çok Dilli Eğitim.....	73
3- Medreselerin Islahı ve Din Eğitiminin Önceliği	75
4- Âlimlerin Durumu.....	78
5- Hissiyatın Akıl ve Fikre Dönüşmesi	81
6- Cehaletin Kaldırılması ve Eğitimin Yaygınlaştırılması.....	82
E- Siyasi Projesi	85
1- İslam Birliği (İttihad-ı İslam).....	85
2- İslam Kardeşliği (Uhuvvet-i İslam).....	91
F- Bireysel Girişim, Atalet ve Zarurettten Kurtulma	94
G- Riyaset Ehlinin Yaklaşımı	97
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	105

KISALTMALAR

A.e.	Aynı Eser
A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
A.y.	Aynı Yer
B.	Bin
Bkz.	Bakınız
Bs.	Basım
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Haz.	Hazırlayan
No.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
T.y.	Tarih Yok
V.b.	Ve Benzeri
V.d.	Ve Diğerleri
Y.y.	Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

A- Araştırmanın Amaç ve Önemi

Said Nursi, son yüzyılın önemli simalarından birisidir. Hem siyasi hem de dini alanda yenilikçi kimliğiyle öne çıkan bir kişidir. Devletin en üst yetkilileri tarafından özellikle Birinci Dünya savaşında doğu cephesindeki başarılarından dolayı, Osmanlı Devleti; Kuvayı Milliye hareketini desteklediğinden dolayı da Ankara Hükümeti tarafından taltif edilmiş ve kendisine bürokraside önemli sayılacak vazifeler teklif edilmiştir. Said-i Nursi, kendisi Kürt olduğu halde Türk toplumuna hizmet etmeyi gerekli görmüş ve bu hissiyatını en yakınındakilere değişik vesilelerle aktarmıştır. Dönemin sancılı süreci içerisinde meseleleri genişçe tahlil eden Said Nursi, eserlerinde dönemin problemlerine değinmiş ve bu problemlere Kur'ani eksenden bakarak çözümler getirmiştir. Bu getirdiği çözümleri en üst yetkililere kadar sunmuştur. Yaşadığı devrin bütün zorluklarına rağmen kenara çekilmeden insanlara, gelişen sosyal hadiselerin dilini, ne anlama geldiğini anlatmaya çalışmış, kafaları karışık insanları, geliştirdiği çözüm ve açılımlarla ikna etmeye çalışmıştır.

Said Nursi'nin hayatı ve eserlerinde dile getirdiği düşünceler ve sergilediği mücadele hep milletin ve Türk devletinin birliği içindir. Said Nursi, hiç bir şekilde ihtilafa, ayrışmaya ve bölünmeye sıcak bakmayan birisidir. Kendisine gelen Kürt aşiret reislerini İslam birliği ve kardeşliği çerçevesinde cevaplar vererek itaatsizlikten ve başkaldırıdan men etmeye çalışmıştır. İslam birliği ve kardeşliği adına önemli sayılacak gayretlerde bulunmuş, eserlerinde birlik ve beraberliğe vurgu yapmıştır. Hem Türkiye'de hem de dünya ülkelerinde çokça takipçisi ve müntesibi olan Said Nursi'nin eserleri onlarca dile çevrilmiş ve dünya çapında birçok insan tarafından okunan kitaplar haline gelmiştir.

Haliyle memleketin meseleleriyle ilgili olan bu zatın fikirlerinin bilinmesi, tartışılması ve özellikle günümüzün de en önemli problemlerinden birisi olan etnisite meselesine getirmiş olduğu çözüm önerilerinin analiz edilmesi gerekmektedir. O'nun etnisite hakkında ortaya koyduğu hareket tarzı ve teorik birikim, etnisite meselesine yalnızca Avrupa merkezli üretilen insan hak ve özgürlükleri perspektifi dışında İslam toplumlarının tecrübe ve geleneğini ortaya koyma açısından da oldukça önemlidir.

Dolayısıyla bu çalışmanın amacı zamanın önemli simalarından birisi olarak kabul edilen Said Nursi'nin "etnisite" kavramı etrafında, milliyetçilik, müsbet ve menfi milliyetçilik, Kürtçülük ve Türkçülük hakkındaki görüşlerini günümüze taşımak, yeni bir okumasını yapmak ve doğu ve güneydoğuda gerçekleşen, güncelliğini yaklaşık otuz yıldır devam ettiren terör olaylarına ve Kürt sorununa çözüm odaklı projelerinin uygulanabilirliğini tartışmaktır.

Said Nursi doğu ve güneydoğu illerindeki hâlihazırda gerçekleşen bölünme ve ayrışmaya yönelik terör olaylarının ilk sinyallerini ve emarelerini çok önceleri hissetmiş ve bunu bir problem olarak görmüş ve bu problemlerin çözümü adına bir kısım öneriler sunmuş ve bu önerileri zamanın hükümet ve devlet yetkilileri ile de paylaşmıştır. Fakat Sultan Abdülhamit döneminde fikrini sultana arz edememiş ise de sonraları Sultan Reşad'a ve İttihat ve Terakki yöneticilerine arz etme şansı bulmuştur. Ve bu hususta maddi yardımlar dahi almıştır. Fakat gelişmeler, bu fikri gerçekleştirmesine imkân vermemiştir. Fakat Said Nursi, bu problemin memleketin birliği ve dirliği adına büyük bir tehdit olduğunu ve çözümünün öncelikli olarak ele alınması gerektiği hususundaki öngörülerinden vazgeçmemiş ve her mahfilde meseleye ilişkin görüşlerini vurgulamaktan çekinmemiştir. Bütün amacının ve idealinin İslam'ın birliği ve kardeşliği olduğunu vurgulayan Said Nursi, Kürtleri millet anlayışının bir parçası olarak görmüştür. Dolayısıyla bir bütünü oluşturan toplumsal birliktelikten kesinlikle ayrışmayı uygun bulmamış ve kabullenmemiştir. Kürtlerin, Türklerin himayesine ihtiyacı olduğunu vurgulayan Said Nursi itaatsizlik ve başkaldırı niyeti taşıyan grupları, İslam birliği ve kardeşliği istikametinde davranılması için uyarılmış, hürriyet ve meşrutiyete ilişkin düşüncelerini anlatarak Kürtlerden, Türklerle birlik ve beraberlik içinde hareket etmelerini istemiştir. Aynı şekilde gelişen ve değişen dünyanın gerisinde kalmamaları açısından Kürtlere çok büyük işler düştüğünü ve sadece Türkleri şikâyet etmekle meselenin çözülemeyeceğini vurgulayan Said Nursi, Kürtlere adeta "çözümün bir parçası olun" mesajını vermiştir. Zira çözüme katkı sağlayamadıkları zaman şikâyet etme haklarının da bulunmadığını, aynı zamanda zillete düşeceklerini ve hep başkalarından inayet bekleyen bir pozisyonu yaşayacaklarını hatırlatmıştır.

Said Nursi'nin bütün bu hassasiyetine rağmen, 20. yüzyıl başlarında güçlenen milliyetçilik akımları ve devlete egemen olan Türkçülük ideolojisi, Kürtlerin yoğun

yaşadığı doğu ve güneydoğu bölgelerini kısmen merkezi otoriteden soğutmuş ve uzaklaştırmıştır. Zira hem fazlasıyla Türkçülük vurgusu hem de İslami kaynaklardan uzaklaşma ve İslami kaynakların öğretildiği yerler olan medreselerin ve tekkelerin kapatılması, doğu vilayetlerinde Kürtleri ciddi endişelere sevk etmiştir. Bu süreçte, Kürtlerin Türklerle kaynaşmasını, birlik ve beraberliğin her daim devam etmesini isteyen Said Nursi geliştirdiği hayati projelerle bu birlik ve beraberliğe katkı sağlamayı amaçlamıştır. Özellikle doğu bölgelerindeki cehalet eksenli her türlü problemin giderilmesi adına ilk bakışta bir eğitim seferberliği gibi görünen “Medresetü’z Zehra” projesi, aslında bölgenin merkez otoriteyle barışması ve Türklerle Kürtlerin uhuvveti adına bir kardeşlik projesidir.

Milleti ya da ümmeti oluşturan her türlü etnik yapıyı bir arada tutmaya yönelik böylesine önemli ve hayati nitelik taşıyan projeleri üreten bir aydının düşüncelerini, söz konusu problemlerin güncelliğini koruduğu bugünlerde irdelemek gereklilik olduğu düşünülmüştür.

B- Araştırmanın Metodolojisi

Günümüzün en önemli problemlerinden birisi olan etnisite problemi bir manada menfi milliyetçilik bir mana da ise ırkçılık şeklinde değerlendirilebilir. Bir etnik yapının kendisine ayrıcalık tanıyıp diğer etnik gruba azınlık nazarıyla bakması ve onu bir takım haklardan mahrum etmesi ve elinde bulundurduğu gücü bir şiddet ve otorite vesilesi olarak kullanması şeklinde algılanan ırkçılık günümüzün en temel problemlerinden birisi olmaya devam etmektedir. Bu problem maalesef ki bizim ülkemize de sıçramış, nice canların yanmasına sebebiyet vermiştir. Haliyle bu problemin hassasiyetine binaen bu çalışma hazırlanmıştır. Bu çalışma hazırlanırken öncelikli olarak din ve etnisite kavramları açığa kavuşturulmaya çalışılmış, din ve etnisite ilişkisi hem dünya ölçeğinde hem de İslam toplumları çerçevesinde anlaşılmasına çalışılmıştır.

Daha sonra tezin ana konusunu teşkil eden Said Nursi’nin eserlerinin problematike dönük bir okuması yapılmıştır. “Risale-i Nur” adı verilen Nursi’nin Külliyyatı, on altı ana kitapla beraber irili ufaklı birçok risaleden oluşmaktadır. Risale-i Nur ve Said Nursi üzerine yapılmış bilimsel ve popüler çalışmalardan tezin derinlik

kazanması ve tartışmaların yapılabilmesi için önemli ölçüde yararlanılmıştır. Ayrıca etnisite bağlamında kaleme alınmış meseleyi kavramsal ve pratiğe dayalı açıklamaya çalışan kitaplar da tezin temel kaynakları arasında yer almıştır.

Çalışmayı oluştururken önce Said Nursi'nin eserleri okundu ve etnik meselelerle ilgili fikirleri tespit edildi. İkinci aşamada Nursi'nin talebeleri mektupları aracılığı ile yaptığı bire bir diyaloglara odaklanılarak probleme dair hem görüşleri hem de çevresindeki insanları nasıl yönlendirdiğine dair notlar alındı. Bireysel ilişkileri kadar muhtelif topluluklara hitaben yaptığı ve Risale-i Nur külliyatına alınmış olan hutbe ve konuşmalar irdelenerek etnisiteye dair görüşlerini kitleler karşısında nasıl ifade ettiği sorgulandı. Bu teorik birikimin yanı sıra Said Nursi'nin projeleri ve etnisite karşısında aldığı tutumlar üzerinden O'nun bir aksiyoner olarak duruşu netleştirildi. Yapılan okumalar ve sorgulamalar neticesinde edinilen bilgi ve yargılar, Said Nursi'nin eserleri hususunda yeterli bilgiye, müktesebata sahip olduğu düşünülen kişilerle tartışılmış ve tez kaleme alınmıştır.

C- Araştırmanın Kapsam ve Sınırları

Çalışmamızın konusu "Said Nursi'de Din ve Etnisite Sorunu" olması itibariyle bu araştırmada temelde etnisite sorunu etrafında değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle Said Nursi'de etnisite sorununun daha iyi algılanması ve bir alt yapı oluşturması açısından din ve etnisite kavramlarının din sosyolojisi bilimi çerçevesinde karşılıkları olan tanımlamalar tespit edilmiştir. Etnisite sorununun geçmişten nasıl başladığı, dünya genelinde ve bölgesel olarak neden ve nasıl bir çatışmanın ve ayrışmanın sebebi olduğu, tarihsel süreç içerisinde izah edilmiştir. Diğer taraftan bu çalışmada Said Nursi'nin, din ve etnisite bağlamında hangi kavramları kullandığı ve bunları nasıl anlamlandırdığı kaleme alınmıştır. Çalışmanın esas konusu olan Said Nursi'nin günümüze yansıyan ve güncelliğini koruyan etnisite sorununa ne gibi çözümler geliştirdiği irdelenmiştir. Bu bağlamda Kürt kökenli bir din âlimi olan Said Nursi'nin, Kürtler arasında yeşermekte olan Kürtçülük cereyanlarına karşı yaklaşımı ve Kürtlerin yaşadığı sorunlar üzerine yaptığı analizlerine yer verilmiş ve günümüzde "Kürt sorunu" olarak da tanımlanan

Türkiye'deki ayrışma, çatışma ve terör problemlerine Said Nursi'nin görüşleri üzerinden bir perspektif oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tezin ilk bölümünde, kavramsal açıdan din ve etnisite kelimelerini incelemeye, özellikle gelişen ve değişen zaman içerisinde etnisite kelimesine yüklenen anlamların da değiştiğine ve zamana bağlı etnisite kelimesine yaklaşan farklı kavramların varlığına da dikkat çekilmiştir.

Etnisite sorununun tarihi sürecinin incelendiği ikinci bölümde etnisite kelimesinin Batı menşeli bir kelime olduğunu ve Avrupa'daki toplumsal yapının tarihsel kökenleri ve bilhassa Avrupa'ya yönelik göçlerin neticesinde farklı etnik yapılar arasındaki gerilimin nasıl bir etnisite sorununa dönüştüğü incelenmiştir. Toplumun sınıfsal ve etnik ayrışması karşısında Batılı devletlerin ve aydınların tavrının ne olduğu ve nasıl bir yaklaşım sergilendiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan Batı'dan Doğu toplumlarına sirayet eden milliyetçilik akımları ve ulus devlet yapılanmalarının birçok farklı etnik yapıyı barındıran diğer imparatorluklar gibi Osmanlı Devleti'ni nasıl etkilediği ve buna karşın Osmanlı idaresinin bu gelişme karşısında nasıl bir refleks ortaya koyduğu tartışılmıştır. İmparatorluğun yıkılmasından sonra aynı sorunun Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde nasıl algılandığı ve nasıl yönetilmeye çalışıldığına yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Said Nursi'nin hayatı, yaşadığı dönemin genel özellikleri ve Said Nursi'nin fikir ve hareketleri üzerinde devrin etkileri anlatılmış ve Risale-i Nur Külliyatı hakkında bilgi verilmiştir.

Said Nursi'nin eserlerinde “din ve etnisite” kavramlarını Said Nursi'nin nasıl ele aldığı ve hangi anlamlar etrafında değerlendirdiği ise tezin dördüncü bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde Said Nursi'nin dini, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Nebevinin bir bütünü olarak ele aldığını ve bütün sosyal meselelere din eksenli çözümler getirdiğini, yine etnisite kavramına da kendine has terminoloji ile farklı yaklaşımlar sunduğu anlatılmıştır.

Beşinci bölümde ise, özellikle Türkiye'nin doğu illerinde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde Osmanlı Devleti'nin son yıllarında başlayıp günümüzde hız kazanan “etnisite” merkezli anarşi ve teröre karşı Said Nursi'nin zamanında önerdiği çözüm yolları ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir.

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL AÇIDAN DİN VE ETNİSİTE

A- Kavramsal Açıdan Din

Din, Arapça da tutulan yol, usül, huy, hüküm, mükâfat, itaat, hesap verme, saltanat, mülk, adet, boyun eğmek vb. manalara gelmektedir.¹ Latince de iki kökten geldiği zikredilir. Çiçeron diye tanınan Lactantius, “İlahi Müessese” adlı eserinde dinin “Religare” yani “bağlanmak” kökünden geldiğini belirtmektedir ki, bu durumda, insanların din yoluyla tanrıya ve birbirlerine bağlanmaları anlatılmak istenmektedir. Bu bağlılık “korku ve saygı” ile bir bağlılıktır. Bu anlamda İslamiyet’te, bizzat “İslam” kelimesi “seleme” kökünden “teslim olmak, inkıyat etmek, boyun eğmek, Allah yolunda süluk ederek, O’nun iradesine tabi olmak” gibi manalarda, Müslümanların din yoluyla Allah’a ve birbirlerine bağlanmalarını ifade eder. Yine Çiçeron “Tanrının Mahiyeti” adlı eserin de ise, din sözcüğünün “Religere” kökünden geldiğini yazmaktadır. Bunun anlamı, “bir işi tekrar ve dikkatlice yapmaktır”. Burada tekrar etmek manası ile herhalde ibadet ve ayinler kast olunduğu anlaşılmalıdır.²

Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere dinin sosyal hayatta hem itikadi hem de pratik boyutta bir karşılığı vardır. Şu da bilinmelidir ki her inanç sistemi, din tariflerindeki belirli esaslara uygunluk arz etse bile sosyolojik açıdan din olarak nitelendirilemez. Ancak sosyal geçerliliği olan inanç sistemleri sosyolojik manada dindir.³ Sosyolog Joachim Wach’a göre “din, tabiatı icabı sosyal münasebetler yaratmak ve gözetmek zorundadır”⁴ ve yine Eliade’ın dediği gibi “saf bir din olayı yoktur. O, aynı zamanda tarihi, sosyolojik, kültürel ve tabiatıyla psikolojik bir olaydır.”⁵ Bu vurgular bize dinin sosyal meselelerin içerisinde ve sosyal meselelere çözümler üreten bir mahiyet arzettiğini göstermektedir.

¹ Firuzabadi, **el-Okyanus-ül Basit fi Tercemeti Kamusi’l Muhit**, Çev. Ahmet Asım el-Ayntabi, İstanbul, Matbaai Osmaniye, 1305, Cilt III, s. 633.

² Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, 2.bs. İstanbul, İnsan Yayınları, 1998, s. 193.

³ Yünni Sezen, **Sosyoloji Açısından Din**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998, s. 78.

⁴ Joachim Wach, **Din Sosyolojisi**, Çev. Ünver Günay, Kayseri, 1990, s. 22-28.

⁵ Mircae Eliade, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, Çev. Mehmet Aydın, Ankara, y.y., 1990, s. 20.

Sosyologların din hakkında yaptıkları tarifler ve manalar çok çeşitlidir. Genel anlamda bu tarifler, temel bir kavram veya merkez bir mana etrafında toplandığını görmekteyiz.⁶ “Ruhi olay (Tylor), tabiatüstü güçlerle ilgili (Weber), kutsal-kutsaldışı meselesi (Durkheim), kutsallık yerleşmiş beşeri hareket (Berger), sembolik sistem (Geertz), dünya görüşü (Luckman), tecrübe üstü (Robertson), sosyal bütünleşme fonksiyonu (Malinowski)”⁷ sosyologların bu tarifleri din hakkında yapılan tariflerin bir kısmıdır. Dinin tariflerine bakıldığında aslında tam manasıyla ortak bir din tarifinin olmadığını görmekteyiz. Bu ise dinin tarife sıkıştırılmayacak bir karakter arz etmesinden kaynaklanmaktadır. Her ideolojinin ve her bilim dalının kendine göre bir din tarifi vardır. İslam âlimleri ise dini, hak dinler ve batıl dinler diye sınıflandırmakta ve hak dinin “ilahi bir terbiye kanunu”⁸ ve “Allah tarafından kurulup, mensuplarını dünya ve ahirette saadet ve selamete götüren iman ve amellerden müteşekkil bir yol ve müessesese”⁹ olduğunu dile getirmişlerdir. Fakat İslam âlimleri sosyal meselelerde bir din olarak İslam’ın birleştiriciliği üzerinde çokça durmuşlardır. Genel prensipler ve va’z etmiş olduğu emirlerin uygulanması halinde toplumsal bütünleşmeyi ve birlikteliği sağladığını zikretmişlerdir. Hususiyile medeniyetlerin gelişmesiyle çeşitli toplumlardaki ayrımlaşma ve farklılaşma giderek büyümeye ve bir sorun haline gelmeye başladığı günümüzde İslam’ın ortaya koyduğu prensipler bu sorunların aşılmasına katkı sağlamaktadır.

Gelinen süreçte birçok etkinin sürüklemesiyle toplumlarda meydana gelen çözümlerin ve ayrışmaların varlığı bilim adamlarının sosyal birliktelik veya sosyal bütünleşme üzerinde kafa yormalarına sebebiyet vermiştir. Sosyologlar “bir toplumu meydana getiren fertlerin, farklı gruplarının ve daha geniş muhtelif ünitelerinin karşılıklı bağımlılık ve ahenk içerisinde bir düzen teşkil edecek şekilde birleşmeleri sürecine veya bir toplum ve sosyal grup içerisinde hâkim olan kültürel değerlerin toplumu meydana getiren fertler tarafından alınarak, kendine mal edilmesi ve böylece fertlerin toplumun sosyo-kültürel değerlerini kazanarak onunla uyumlu bir

⁶ Sezen, **Sosyoloji Açısından Din**, 1998, s. 30.

⁷ Meredith B. McGuire, **Religion, The Social Context**, Wadsworth, 1987, s. 11,12.

⁸ Ahmet Hamdi Akseki, **İslam, Fitri, Tabii ve Umumi Bir Dindir**, İstanbul, Sebil Yayınları, 2004, s. 60.

⁹ D. B. MacDonald, **İslam Ansiklopedisi, Din**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, c. III, 1977, s. 590-591.

şekilde yaşama durumuna gelmeleri sürecine”¹⁰ sosyal bütünleşme adını vermektedirler. Sosyal bütünleşmeye ihtiyaç duyulan bu süreçte bir din olarak İslam, prensipleri ile çözüm önerileri sunmaktadır.

Özellikle ortaya çıkan bu farklılıklar ve ayrılıklar karşısında İslam’ın “tevhit” yani birlik anlayışı en mükemmel ve ideal bir kaynaşma ve kenetlenme prensibidir. Gerek Kur’an-ı Kerim’de ve gerekse Hadis’lerde bu birliği emreden birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Mesela Kur’an da sık sık “Ey iman edenler!” diye hitap edilmektedir. Bu hitap belli bir sosyal tabaka, çevre veya belli sosyal farklılıklar nedeniyle teşekkül etmiş bulunan muayyen toplumsal kategoriye değil, fakat her türlü sosyal, kültürel ve sosyo-ekonomik farklılık grup, tabaka veya çevreden olan kişilere yapılmaktadır. Yine “Müminler kardeşdir”¹¹ diyerek “din kardeşliği” ilkesiyle alt-üst, kadın-erkek, genç-yaşlı, zengin-fakir, efendi-hizmetçi, patron-işçi, amir-memur, hür-köle, köylü-şehirli, göçebe-yerleşik, beyaz-siyah vb. gibi her türlü sosyal statü farklılıkları ve tezatlarını eritip kaynaştırmakta ve bir tek Allah’a kulluk inancı etrafında onları birleştirerek topyekün bir birlik sağlamaktadır. İslam, inancının yanısıra pratiğiyle de toplumsal bütünleşmeye katkı sağlamaktadır. Cemaatle kılınan namazlar, zekât-sadaka müesseseleri ve hac ibadetleri bunların en önemlilerindedir.¹² Allah’a kulluk için camiye ibadet amacıyla gelmiş topluluklar arasında her türlü statü farklılığı kalkıp bütün imtiyazlarını bir kenara bırakarak kenetlenen ve birliktelik oluşturan sosyal bütünleşme örnekleri görülmektedir. Aynı şekilde Kur’an, yine “tevhid” akidesi etrafında diğer din mensuplarını da birleşmeye davet etmektedir. “Ey ehli Kitap! Geliniz aramızda birleşebileceğimiz bir kelime etrafında toplanalım. O da: Allah’tan başkasına kulluk etmemek, O’na hiçbir ortak koşmamaktır.”¹³ Yine “Ey İnsanlar, gerçekten sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi (sırf) birbirinizle tanışmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz ki sizin Allah katında en şerefliiniz takvaca en ileri olanınızdır”¹⁴ buyurarak insanlar arasında hakikatte üstünlüğün ancak takva yoluyla olabileceğini bunun ötesinde farklılıkların bir şey ifade etmediğini belirterek insanları birlik ve beraberliğe, sevgi

¹⁰ Günay, Din Sosyolojisi, s. 311.

¹¹ Kur’an, Hucurat, 10.

¹² Günay, a.g.e., s. 295

¹³ Kur’an, Al-i İmran, 64.

¹⁴ Kur’an, Hucurat, 13.

ve dostluk içinde anlaşıp kaynaşmaya çağırılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de sıkça vurgulanan doğruluk,¹⁵ sabır,¹⁶ itaat,¹⁷ iyilik ve yardımseverlik,¹⁸ af ve merhamet¹⁹ gibi bir müminde bulunması istenen güzel huylar, inananların birbirleriyle sevgi bağı altında sıkıca kaynaşmasını sağlayıcı önemli faktörler olarak dikkat çekmektedir. Yine Kur'an'da geçen bütün emir ve yasaklar, teşvik ve tavsiyeler, namaz, oruç, zekât, hac, kurban vb. bütün ibadetlerin hepsi sosyal bütünleşmeyi sağlayıcı etmenler olarak ifade edilebilir.

B- Kavramsal Açıdan Etnisite

Yunanca “ethnos” kelimesinden türetilmiş olan etnisite, ait oldukları ve içinde özgün kültürel davranışlar sergiledikleri bir toplumda kendilerini diğer kolektif yapılardan farklılaştıran ortak özelliklere sahip olduğunu düşünen ya da başkaları tarafından bu gözle bakılan kişileri tanımlayan bir terimdir.²⁰

Küreselleşmenin bir ürünü olan ve 1960 veya 70'li yıllardan sonra yaygın bir şekilde kullanılır hale gelen “etnisite” kavramı hakkında ortak bir tanım ortaya konulamamıştır. Anthony D. Smith, etnisitenin, eski yunanca da halk anlamına gelen “ethnos” sözcüğünden türetildiğini ve atalara ait ortak mirasla karakterize edilen bir topluluktan geldiğine inanan kimseleri ifade etmekte olduğunu söyler ve etnik yapıyı oluşturan temel bağın, kan bağı üzere biyolojik değil bilakis sosyolojik olduğunu dile getirirler.²¹ Yani etnik yapıyı daha ziyade sosyal ve kültürel bir grup olarak görürler.

Etnisite kavramı, ırk teriminin karşılığı olarak bulunmuştur.²² Etnik kimlikler sosyoloji alanında 1900'li yıllarda ortaya çıkan ırk ilişkileri tartışmasının farklı şekilde modern dünyaya algılatılışı neticesinde etnisite kavramı da önem kazanmaya başlamıştır. Irki anlamda milliyetçilik yok olmamasına rağmen modern dünyayı şekillendiren güçlerin kendileri dışındaki diğer ırklara veya etnik gruplara verdiği bir kavramsal tanımlamadır. Yani bir anlamda “etnisite” tanımına “azınlık” anlamı

¹⁵ Kur'an, Tevbe, 7; hud, 112.

¹⁶ Kur'an, Bakara, 153.

¹⁷ Kur'an, Al-i İmran, 32, 132, 159; Enfal, 46.

¹⁸ Kur'an, Tevbe, 71; Al-i İmran, 92; Bakara, 267.

¹⁹ Kur'an, Al-i İmran, 31, 159.

²⁰ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürçü, Ankara, Bilim Ve Sanat Yayınları, 1999, s. 215.

²¹ Anthony D. Smith, **The Ethnic Origins of Nations**, Oxford, Basil Blackwell, 1986, s. 21.

²² Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, s. 215.

yüklenmiş ve kendi otoritesinin karşısında bahşedilen mecburi bir duruşun adı olmuştur. Ondokuzuncu Yüzyılın ortalarına kadar “pagan” anlamında kullanılan “etnisite” daha sonraları ise egemen gruptan daha aşağı olduğu düşünülen diğer insanları nitелеmek için seçilen kibarca bir terime dönüşmüştür.²³ “Etnisite” egemen otoritenin altında bulunan azınlıklar için kullanılan bir terim olarak devam etmiş, azınlık meselelerinde kullanılan bir terim halini almıştır.

Daha sonra, modernleşmenin etkisiyle göç alan çoketnikli ülkelerde farklı kültürleri açığa çıkarmak veya vurgulamak için kullanılan bir kavram olarak gösterilmiş olsa da zamanla sosyologların dünyasında analitik bir kategori olarak görülmüş ve amaçlanmış bir ideolojinin bir ürünü olarak ortaya sunulmuş bir kavrama dönüşmüştür. Bu minvalde Hekmann, etnisite gibi tanımların toplumsallaşma içerisinde ortaya çıkmış projeler olarak görülmesi gerektiğini vurgular.²⁴ Artık “etnisite” azınlıkları ifade eden bir kavram değil farklı kültürleri yansıtan bir kavram olarak sunulmaya başlanmıştır.

19. Asırda bilimsel bir kategori, nesnel bir varlık olarak Avrupa da sosyal bilimler tarafından araştırılmaya başlanan etnisite, biyolojik argümanların bu dönemdeki popülerliğinin etkisiyle bazen fizyolojik ve genetik özelliklere bazen de kültürel ve dilsel öğelere bağlanmaktaydı. Avrupalı antropologlar özellikle Afrika, Asya ve Okyanusya’daki sömürgeleri etnik grupların keşfi ve gözlenmesi için uygun mekânlar olarak ele aldılar. Böylece etniklik Avrupa-dışı toplumlara atfedilen bir tür geri kalmışlık emaresi, izlenen ve incelenen bir nesne olarak görüldü. Avrupa dışına odaklanan bu sözde bilimsel bakış, Avrupa iç siyasetinin gereklerinin de teşvikiyle Avrupa toplumlarının da etnik kategoriler ışığında incelenmesine yol açtı.

Anthony Smith, bir grubun etnik yapı niteliğini taşıyabilmesi için grupların şu niteliklere sahip olması gerektiğini vurgular: Kolektif özel bir isim, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ayırıcı ortak kültür, özel bir yurtla bağ, dayanışma duygusu.²⁵

²³ T. H. Eriksen, **Ethnicity & Nationalism; Antropological Perspectives**, London Boulder, Colorado: Pluto, 1993, s. 4.

²⁴ Lale Yalçın Hekmann, “**Sosyal Bilim Kategorilerine Eleştirel Bir Bakış: Ulus, Millet, Azınlık, Etnik ve Kültür Kavramları Üzerine**”, Birikim Dergisi, 1995, s. 85.

²⁵ Smith, age., s. 22.

Etnisiteye bir başka açıdan yaklaşan primordiyalistlere²⁶ (ilkçi yaklaşımıcılara) göre ise, etnik kimliğin tarihi ve toplumsal koşullardan bağımsız bir varlığı ve çekiciliği olduğunu, ekonomik ve kuramsal düzenlemelerin yok edemeyeceği bir güçle bireylerin siyasi temayülleri üzerinde belirleyici rol oynadığını iddia ederler.²⁷ Fakat bu iddianın sahipleri aynı zaman da fiili böyle bir kan bağıının olmadığını da kabul ederler. Onlara göre bu bir inanıştır. Etnik yapının bunu kabullenmesi ve buna inanması esastır. Böyle bir kan bağıının gerçekte olması zaruri değildir.²⁸ Etnik grupların safi etnik yapılarını korumaları oldukça zordur. Çünkü bu durumu etkileyen fazlaca sebep vardır. Ancak etnik grupların aynı kan bağı üzerine devam edebilmeleri için aynı etnik yapı içinden evlenmeleri gerekir. Ancak bu şekilde etnik yapı kendi iç yapısını bozmadan devam edebilir. Bu durumu da etkileyen birçok sebep olduğundan dolayı homojen bir etnik yapıdan bahsetmek neredeyse imkânsız gibidir.

Diğer taraftan etnisiteyi ulusçuluğa ve milliyetçiliğe yaklaştıranlar olmuştur. Ne var ki etnik gruplar birçok cihetle uluslara yaklaşmış olsa da tamamen ulus değillerdir. Zira ulusu meydana getiren birçok özellikten yoksundurlar. Ulusun, etnisite ile birçok ortak noktası varken özellikle ulus, fiili bir siyasi kimlik taşımaktadır. Yani ortak bir kamu kültürü, iş bölümü, ekonomik bir birliktelikleri ve ortak yasaya bağlı olmaları söz konusudur.²⁹ Ama etnik yapılarda bu durum her zaman söz konusu olmayabilir. Yani, ulus, sınırları belli olan bir toprak parçası içerisinde yasal bir takım ortak kurallar ile yönetilen siyasal bir yapı iken, etnisite daha ziyade bahsi geçen yapılardan uzak kültürel bir yapı niteliği taşımaktadır.³⁰

Kan bağıından veya kültürel bağdan farklı olarak ortaya çıkan bu ulus tanımı ilk kez batıda kullanılmıştır. Siyasi örgütlenme olan devlet ve onun çizdiği sınırlar

²⁶ Primordiyalist yaklaşım: Etnik sorunlara ilişkin görüşler belirten bu yaklaşım daha çok psikolojik ve biyolojik faktörleri öne çıkararak din, dil, kan bağı gibi nesnel öğelerin kuşaktan kuşağa fazla değişmeyeceğini, bir ulusun ancak bu temeller üzerine inşa edilebileceğini kabul ederek ezelden var olduklarını öne süren yaklaşımdır. (Walker Connor, **Ethnonationalism: The Quest for Understanding**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1994, s.145)

²⁷ Clifford Geertz, **Interpretation of Cultures**, New York: Basic Books, 1973; Walker Connor, **Ethno-nationalism**, Princeton: Princeton University Press, 1994.

²⁸ Smith, age., s. 22.

²⁹ Smith, age., s. 71.

³⁰ Immanuel Wallerstein, Etienne Balibar, **İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler**, Çev. Nazlı Ökten, 2.bs., İstanbul, Metis Yayınları, 1995, s. 92.

içerisinde yaşayan teritoryal halkta ilk kez batı da ortaya çıkmıştır.³¹ Bu anlamda batılı ulus kavramı belirli bir alana bağlı (teritoryal) bir nitelik göstermektedir. Bu anlamda ulusçuluk, etnik gruplar farklılık arz etse de aynı toprak parçası içerisinde yurttaşlık kültürüyle bir arada yaşamayı ifade etmektedir. Ve günümüz batı toplumu içerisinde bu durumun en güzel örneğini Amerika Birleşik Devletleri göstermektedir.

Şimdiye değin etnisite kavramı ve yapısı üzerinde durmuş olduk. Şimdi ise etnisitenin sorun haline dönüşmesi ve neden dönüştüğü ile alakalı bir kaç cümle zikredeceğiz. Yukarıda etnisitenin, farklı grupları belirleyici özellikleri ile diğerlerinden ayırma adına kullanılan bir terim olduğunu zikretmiştik. Bir toplumu veya devleti oluşturan birçok farklı etnik grup ve yapıdan birisinin daha etkin olması ve gücü elinde bulundurması neticesinde kendi etnik grubunu üstün görmesi ve kendisi dışındaki etnik grupları ise küçültmesi durumunda etnik sorunlar baş göstermeye başlamaktadır. Bu durum milliyetçilik olarak ifade edilmektedir. Milliyetçilik üzerine araştırmalar yapanlar, milliyetçiliği, etnik bir faktörün, devlet aygıtını kullanarak, hâkim bir güç haline getirmesi neticesinde kendi etnik grubuna ayrıcalık tanınması diğer etnik yapılara ise haklardan mahrum etmesi, yani ayrımcılık yapılmasına milliyetçilik demişlerdir. Böyle olunca da diğer etnik faktörlerin dışlanması söz konusu olmaktadır³²

Bazen egemen devlet yapısı, etnik faktörlerden herhangi birisini öne çıkararak mesela din faktörünü öne çıkararak diğer dinlere mensup kişilere farklı yaklaşması farklı din mensuplarını dışlamaya sebebiyet verebilmektedir. Bu herhangi toplumsal faktörlerden birisini öne çıkararakta yapılabilmektedir. Etnik yapısını öne çıkararakta milliyetçilik yapılabildiği gibi, konuştuğu dili veya benimsediği dini öne çıkararak bir üst sınıf otoritesiyle diğer azınlık gruplar üzerinde baskı kurması şeklinde de görülebilmektedir.

Diğer taraftan bu sorun, etkin grubun dışındaki azınlık diye nitelendirilen grupların merkezi yönetim veya otoriteye kendilerini kabul ettirme ve kendi hususiyetleriyle beraber kabullenilme isteklerinden de ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, etnik grup, kendi fiziksel varlığını, kültürel kimliğini koruma isteğinden veya kendi

³¹Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 25.

³²Şener Aktürk, Etnik Kategori Ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili Ve Gayri-Etnik Rejimler, **Doğu-Batı Dergisi**, S. XXXVIII, s. 27.

olma isteklerinden de kaynaklanabilmektedir.³³ Aslında etnik gruplar sosyal statüde devlet bürokrasisinde ve yönetiminde söz sahibi olmayı istemektedirler. Ve bu durum çatışma sebebi olabilmektedir.

Umumiyetle devlet gücünü koruduğu zaman etnik kimliklerin çeşitliliği bir zenginlik sebebi sayılırken, devlet gücü zayıflayınca farklı kimliklerin varlığı tehdit unsuru olmaya başlıyor. Aslında bu durum, egemen iktidarın vatandaş olarak gördüğü farklı kimliklere sahip kişilerin hukukunu koruyamayınca bu tür sıkıntılar çıkmaya başlıyor ve hak talebine dönüşme ve sonrasında kendi kimliklerini ifade etmeye dönüşüyor. Bu durum aynı zaman da güçlü ülkelerin elinde oyuncak olma veya güçsüzleşen devlete karşı içindeki farklı etnik yapıları koz olarak kullanma rolünü biçiyor.

Tabii ki ifade edilen sebeplerin yanı sıra etnisite sorununun ortaya çıkmasında birçok etken daha vardır ve etnik sorunların sebepleri ve şartları her yerde, her toplumda da farklılık arz etmektedir.

C- Batı da Etnisite

Modern dünyanın inşasıyla beraber dünya köklü değişimler yaşamaya başladı. Rönesans, aydınlanma, sanayi devrimi, Britanya ve Fransız devrimleri, modern dünyanın temel parametreleridir. Yeniçağ yenedünya yapılanmasını meydana getirdi. İlişkilerin rengi ve tonu farklılaştı. İlişkiler daha ziyade üretime endeksli hale geldi. Batı, modern dünyanın oluşumunu ya da kapitalist sisteminin şekillendirme sürecinde özgür olmayan insan emeğine ihtiyaç duymuştu. Kapitalist üretim arttıkça daha fazla hem hammadde ve hem de emek gücü gerekli hale gelmiş bu ise büyük göçleri gerekli hale getirmişti. Özellikle 1492'de Amerika Devletinin Batılılarca keşfedilmesi ve burada kolonilerin kurulması ile Kızılderililerin zor işlerde kullanılması ortaya çıkmış ama asıl özgür olmayan iş gücünü Afrika'dan getirilen ve köle olarak kullanılan siyahlar oluşturmuştur.³⁴

³³Vojislav Stanovic, "Problems and Options in Institutionalizing Ethnic Relations", International Political Science Review, S. 13, No. 4, s. 363.

³⁴R. R. Campell, **Black Migration in America: A Social Demographic History**, Durhan N. C: Duke University Press, 1981, s. 8.

Kölelik eski tarihlere dayanıyor olsa da köleliğin yaygınlaştığı dönem 1700-1850 yılları arasındır.³⁵ Bu süreç 1900'lü yılların başına kadar sürmüştür. İnsan gücüne duyulan büyük ihtiyaç büyük göçlerin olmasına ve köleliğin yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir.³⁶ Böylece Batı, etnik grupları ve kimlikleri kendi kapital sistemleri içerisinde bir kobay olarak kullanmışlardır. Batılılar tarafından yerlerinden yurtlarından koparılan milyonlarca Afrikalı, köle olarak kullanılmış, zor şartlar altında çalıştırılmıştır. Bu Afrikalıların birçoğu da ya kötü şartlar içerisinde yapılan yolculuklarda ya da zor şartlar altında ölmüşlerdir.³⁷

Batı insanı, bir taraftan Afrikalıları işlerini görmeleri için göçe zorlarken diğer taraftan da Afrikalıların en verimli arazilerini de sahiplenmiş bulunuyorlardı. Altın rezervlerinin olduğu Güney Afrika ve diğer Afrika ülkelerinde olduğu gibi sahiplenilen bu araziler, beyazların girebileceği alanlar olarak belirlenip Afrikalıların buralara girmeleri yasaklanmaktaydı.³⁸

Neticede sanayi devriminin gerçekleşmesi ve yenedünyaların keşfedilmesiyle beraber sadece Afrika'dan Amerika'ya değil, Avrupa'dan Afrika'ya, Avrupa'dan Amerika'ya ve Avustralya'ya ve diğer kıtalara büyük göçler olmuş ve küresel anlamda yer değişiklikleri yaşanmıştır.³⁹ Bu ise farklı etnik yapılarla bir arada olmayı gerekli kılmış ve diğer etnik kimlikleri kabul ederek birlikte yaşama olanağını sunmuş gibi gözükse de bu durum, Batının kendini üstün kimlik olarak nitelenmesi neticesinde gerçekleşmemiştir.

Sanayileşme, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde ve yeni keşfedilen yerlerden dolayı ciddi manada insan gücüne duyulan ihtiyacın büyük göçlere sebebiyet verdiğinden bahsetmiştik. Batı, Rönesans'la, aydınlanma ve demokrasi kültürünün yavaşça ilerlemesi neticesinde göçle gelen farklı etnik gruba ait insanlara bir kimlik vermek zorunda kalmıştır. Bu cihetle kendi haklarını ve elde ettiği imkânları bu etnik yapıdaki insanlarla da paylaşmak istemiyordu. Zira kendilerini bu

³⁵ L. Potts, **The World Labour Market: A History of Migration**, London and New York: Zed Books, 1990, s. 38.

³⁶ A.e., s. 131.

³⁷ D. M. Johnson, ve R. R. Campell, **Black Migration in America: A Social Demographic History**, Durhan N. C: Duke University Press, 1981, s. 9.

³⁸ Potts, age., s. 118.

³⁹ Sema Köksal, **Refah Toplumunda "Getto" ve Türkler**, İstanbul, Teknografik Matbaacılık, 1986, s. 18.

gruplardan üstün görmekteydi. Dolayısıyla bu yeni durum Batıyı etnik gruplarla arasına mesafe koymayı zorunlu hale getiriyordu.

Böylece etnisite daha 19. Asırda bilimsel bir kategori, nesnel bir varlık olarak Avrupa da sosyal bilimler tarafından araştırılmaya başlandı. Biyolojik argümanların bu dönemdeki popülerliğinin etkisiyle etnisite, bazen fizyolojik ve genetik özelliklere bazen de kültürel ve dilsel öğelere bağlanmaktaydı. Böylece etniklik Avrupa-dışı toplumlara atfedilen bir tür geri kalmışlık emaresi, izlenen ve incelenen bir nesne olarak görülmeye başlandı. Avrupa-dışı etnik gruplara odaklanan bu bilimsel bakış, Avrupa iç siyasetinin teşvikiyle Avrupa toplumlarının da etnik kategoriler ışığında incelenmesine yol açtı. Araştırmaların neticesinde Avrupalıların diğer etnik gruplardan üstün olduğu kanıtlanacak ve iç siyasetlerinin gereği diğer etnik gruplara farklı yaklaşım şekilleri oluşturmalarına zemin hazırlamış olacaktı.

Etnik farklılıkların bilimsel keşfiyle Avrupa ülkelerinde ki toplumsal eşitsizliklerin (Alman-Slav, Rus-Tatar) doğallaştırılarak biyolojik-kalıtısal bir farkın tecellisi olarak yorumlanmasının yolu açıldı. Toplumlar üstünlük yönüyle kategorize edildi ve böylece kendilerinin tabi olarak üstün ırk olduğu mantığı bilimsel olarak tescillenmiş oluyordu. Etnik kategorilerin bilimsel keşfinin tarihsel bağlamı, sömürgeciliğin zirvesine ve Avrupa toplumlarının da siyasi ve ekonomik iç çelişkilerinin keskinleştiği bir döneme rastlar.⁴⁰

Aydınlanmayla beraber siyasetin zirvesine tesir eden akılcı planlamacı temayül, nüfus sayımı gibi yeni yöntemlerin yardımıyla insan topluluklarının bilimsel tasnifine ve bu tasnifle nesneleştirilen ve niceliksel büyüklüklere indirgenen bu toplulukların demografik bir mühendislik projesi dâhilinde yeniden şekillendirilmelerine imkân tanıdı. Bu durum, aslında Batının sömürgeciliği ve ırkçılığı meşrulaştırmasından başka bir şey değildi.

Batı farklı etnik yapıya sahip toplumları kendi çıkarlarına uygun kategorize ettikten sonra yine kendi çıkarları etrafında ya asimile edecek ya da şiddet uygulayacak ve sürgüne göndereceklerdi. Batı kendisi dışındaki etnik gruplarla hiç bir zaman bahsedilen demokrasinin ve gelineyen yenedünya düzeninin imkânlarını paylaşmak istemeyecekti. Batının bu ikilemli tutumuna ve farklı etnik kimliklerin

⁴⁰ Şener Aktürk, Etnik Kategori Ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili Ve Gayri-Etnik Rejimler, **Doğu-Batı Dergisi**, S. XXXVIII, s. 34.

asimilesine örnek verilecek olursa Sovyetler Birliğinde bizzat Stalin'in emri ve himayesiyle binlerce nüfus memuru bütün ülkedeki insanları bir tasnife tutma gayreti içerisinde girmiş ve 190'nın üzerinde etnik bir yapıyı barındıran Sovyetler Birliğinde Stalin'in emriyle etnik grup sayısı 60'a kadar düşürülmüştür. Ve arada nice etnik gruplar ve milletler yok edilmiş ve yok sayılmıştır.⁴¹ Sosyalist düşünceye sahip Sovyet Rusya'sında Stalin döneminde çok kültürlülük kısmi oranda kabul edilmiş gözükse de cezalandırılmış milletler olarak kabul edilen Kırım Tatarları, Ahıska Türkleri ve Çeçenler sürgüne gönderilmiş ve Sibiry'a'nın uç bölgelerinde yaşamaları sağlanmıştır.⁴² Aynı şekilde dış yurtlara sahip Alman, Polonya, Bulgar ve Korelileri de şüpheli sınıfına koyarak sürgüne göndermişlerdir. Bütün bunlar farklı etnik kimliklerin hep baskı ve zulüm içerisinde kalmaları ve şiddeti ve ölümü her daim yaşamaları Batının kendi dışındaki etnik gruplara karşı ikilemini göstermektedir. Trenlerle sürgüne gönderilenlerin büyük bir kısmı ise yollarda ölmüşlerdir.

Yine kan bağı üzere kurulmuş ve tek etnik yapıyı vatandaş olarak gören Almanya'da kendi bünyesinde yaşayan diğer etnik grupları Alman vatandaşlığından mahrum edip, birçok yasal imkânlardan men edebilmektedirler. Ve bu durumu, ırkçılığı yücelten kan bağı prensibine dayandırırılar.⁴³ Bu duruma yerleşik Lehler ve Yahudiler örnek gösterilebilir. Belki yıllarca uğraş sonucu vatandaşlık elde edebilmişlerdir ama bu uğraşın neticesinde Yahudilerin asli olarak bir Alman vatandaşı olamayacağı ortaya konulmuştur.⁴⁴ Zaten Nazi Almanya'sında Yahudilerin baskı, zulüm ve şiddete maruz kalmaları bu politikanın en bariz örneğidir. Yıllarca kan bağı olmayan diğer etnik gruplara baskı ve şiddet uygulayan Almanya etnik grupları Almanların yaşadığı bölgelerin dışında tutmuşlardır. İki grup arasında görüşmelerin sınırlandırılması, farklı bir etnik gruptan bir kadın bir Alman vatandaşından hamile kalırsa kürtajın ücretsiz olması,⁴⁵ Türklerin işçi olarak geldiği

⁴¹ Francine Hirsch, **Empire of Nations: Ethnographic Knowledge And The Making of The Soviet Union**, Ithaca: Cornell University Press, 2005.

⁴² Alan Fisher, **The Crimean Tatars**, Stanford: Stanford University Press, 1986, s. 165-179.

⁴³ Rogers Brubaker, **Citizenship And Nationhood in France And Germany**, Cambridge, Harvard University Press, 1992, s. 114.

⁴⁴ Michael Branner, "No Place of Honnor", Der. Deniz Göktürk, Anton Kaes, David Gramling, Germany in Transit: **Nation and Migration**, 1955-2005, Berkeley: University of California Press, s. 166-168.

⁴⁵ "Agreement on the Procedures Concerning Pregnancy Among Vietnamese Women Laborers in the GDPR" Deniz Göktürk v.d., Germany in Transit, 1987, s. 56-57.

Almanya'dan Helmut Kohl döneminde Türkiye'ye geri dönmeleri hususunda teşvik çıkarılıp ve giden Türklere de bir daha geri dönmeleri hususunda belge imzalatılmış olması,⁴⁶ Almanya'nın ırkçılığı yücelten ve kendisi dışındaki toplumları ayrıştıran, dışlayan bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda Ayhan Kaya Almanya'da etnik grupların dışlandığı ve etnik azınlık halinde dönüştürülme gayretinden bahseder.⁴⁷

Almanların bu tutumları karşısında ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören Yahudilerin tutumları ise Almanlarınkinden farklı değildir. Nazi Almanya'sından kaçan Yahudilerin kurduğu İsrail Devleti ise kan bağı üzere kurulu tek etnik yapıyı yücelten bir durum arz etmektedir. İsrail'de yaşayan Filistinli gruplar birçok vatandaşlık haklarından mahrum bırakılmış, ikinci sınıf veya azınlık muamelesi görmüşlerdir.

Batı, Avrupa ülkelerinin insan iş gücünü karşılayabilmek için talepleri doğrultusunda Avrupa'ya göç eden etnik gruplara 70'li yıllardan sonra ihtiyaç duymamıştır. Ve bu tarihten sonra ırkçılık hareketleri daha fazla ortaya çıkmıştır. Küreselleşmeyle beraber dünya çapında büyük göçlerin olması, toplumsal değişikliklerin de yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Gelişen süreçte Batı, düşündüğü ve eyleme dönüştürdüğü etnik asimilasyonu gerçekleştirememiştir. Azınlıklar toplumda söz sahibi olmaya başlamış, büyük kitleyi etkiler hale gelmiştir. Diğer taraftan kendi kültürlerine daha çok sarılmalarına ve kendi dil ve dinlerini daha çok yaşatmalarına sebebiyet vermiştir. Gelişen modern dünya da kendi haklarını savunur hale gelen bu azınlık etnik gruplar artık eşit haklar istemeye de başlamıştır. Ulus devlet projesi ise, istenilen beklentiyi karşılamamış, hızlı değişen dünya normlarına ayak uyduramaz hale gelmiştir. Gelişen süreç ise çok kültürlülüğü⁴⁸ kaçınılmaz hale getirmiştir. Ulus-devlet anlayışına sahip devletler artık bu durumu gözden geçirme durumunda kalmışlar ve kendilerince projeler ve çözüm yolları üretir hale

⁴⁶ İrina Ludat, "A Question of The Greater Fear", Deniz Göktürk v.d., Germany in Transit, s. 23-27.

⁴⁷ Ayhan Kaya, "Türk Diasporasında Etnik Stratejiler ve Çok Kültürlülük İdeolojisi", Toplum ve Bilim Dergisi, S. LXXXII, 1999, s. 25.

⁴⁸ Çok Kültürlülük (Multi-Cultural Society): ABD ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Britanya örneklerinde görüldüğü üzere, kültürel çoğulculukla karakterize edilen toplumlar için kullanılan bir terim. Bir ideal olarak çok kültürlülüğün, kültürel çeşitliliği (örneğin, dilsel ve dinsel çeşitliliği) övmesi nedeniyle, erken dönem ırk, etnisite ve göç araştırmalarının pek çoğunda var sayılan asimilasyoncu idealin karşısı bir modeli yansıttığı söylenebilir. (Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 126.

gelmişlerdir. Batı, özellikle Avrupa'nın büyük göçler almasıyla beraber bu yeni durum için tezler geliştirmeye çalışmakta ve yeni sürecin ulus-devlet anlayışını büyük oranda değiştirme eğilimi gösterdiğini fark etmiştir. Bu duruma çözüm olarak ta anayasal bir düzen içerisinde eşit haklara sahip farklı etnik yapıların kabul ettiği ortak bir millet duygusunu geliştirmeyi düşünmüştür. Asıl amaç farklı yaşam tarzları ve etnik kimliklerin ve kültürlerin anayasal sisteme ve kurallarına ters düşmemesidir.⁴⁹ Bu düşüncenin pratikte karşılığını ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri vermiştir.

Artık kapitalist ülkelerde aşırı ırkçı tutumların karşısına çok kültürlülük panzehri koymaya çalışan Batı, farklı etnik yapıları kendi içinde birleştirebildiğini de göstermek istemektedir. Ve böylece Batının çok kültürlülük yaklaşımı ulus devletin asimile etme mantığını kurtarıyor gibiydi. En azından söylemde öyle gözüküyordu. Castles, çok kültürlülüğü yapısal ırkçılığın bir parçası olarak görür ve Batının kendisini bu durumdan kurtaramayacağını öngörür. Ve bu tutumların çok kültürlülük yaklaşımı içerisinde de devam ettiğini söylemektedir.⁵⁰

Aslında ileri medeniyeti veya modern dünyanın kendini estetize etmiş haliyle çok kültürlülük, merkezîyetçiliği güçlendiren bir durumun tezahürüdür ki, kendilerini ifade edemeyen kendi kültürlerini temsil edip yaşatamayan diğer etnik grupların eşit haklardan mahrum bırakılıp tamamen folklorik bir yapıya dönüştürülmesidir. Bu ise kendisi dışındaki etnik gruplara eşit haklardan istifade ettirmeyi hiçbir zaman düşünmeyen Batının çok kültürlülüğü benimseyemeyen veya içselleştiremeyen toplumlarında ırkçı yaklaşımlara dönüşmüş ve etnik bir problem olarak tekrar ortaya çıkmıştır.

D- Osmanlı da Etnisite

Osmanlı Devleti, 13. yüzyılın sonunda kuruldu. Topraklarının esas kısmı, Ortadoks Hristiyanlarının yoğun olduğu Balkanlarda bulunmaktaydı. “Osmanlıların ve ilk Müslüman yerleşimcilerin inancı, çeşitli inanışların halk seviyesinde barış içerisinde bir arada yaşamasına imkân tanıyan “uçlara özgü” serbest ve eklektik bir

⁴⁹ J. Habermas, *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 26.

⁵⁰ S. Castles, vd. “Australia: Multi-ethnic Community Without Nationalism?” Der. J. Hutchinson ve A. Smith, *Ethnicity* Kısmında, Oxford, New York: Oxford University Press, 1996, s. 365.

İslam anlayışına dayanıyordu”⁵¹ Sonrasında özellikle devletin yükselme döneminde, imparatorluk sınırları içinde yaşayan azınlıklara Osmanlı "millet sistemi" içinde etnik ve dinsel kimliklerini barış ve düzen içinde koruma fırsatı vermiştir. İslamiyet'in yayılmaya başladığı yıllarda, İslam devletinin temel esaslarından biri olarak ortaya çıkan ve "millet" anlayışına dayanan bu sistemi geliştiren ve en iyi şekilde uygulayan Osmanlılar olmuş, fethettikleri yerlerde yaşayan gayrimüslim topluluklara, kendilerini yönetmelerini sağlayacak haklar tanımışlardır. Osmanlıları böyle bir sistemi uygulamaya yönelten nedenlerin başında şüphesiz İslam hukukunu benimsemeleri gösterilmiştir.⁵²

Özellikle Fatih devrinde Osmanlı tabiiyetine geçmiş gayrimüslimlere geniş haklar tanınmış din veya mezheplerinin yaşaması adına fırsatlar sunulmuştur. İşlevini yitirmek üzere bulunan Ortodoks Rum Patriği ihya edilmiş ve patrikhaneye Bizans imparatorlarının verdiklerinden daha fazla dini ve hukuki haklar tanınmıştır. Aynı şekilde, Musevilere kendi havralarına sahip olmak olanağı sağlandığı gibi, Ermenilerin başına da bir patrik tayin edilerek cemaatler arasında bu şekilde denge sağlanmaya çalışılmıştır.⁵³ Yapılan yüzlerce yeni kilisenin dışında 1461 yılında Gregoryen Ermeni patrikhanesinin Fatih tarafından, 1830 yılında Katolik Ermeni patrikhanesinin II. Mahmut tarafından ve 1870 yılında Bulgar patrikhanesinin Abdülaziz tarafından açılmasına izin verilmiş ve yardımda bulunulmuştur.⁵⁴

Her cemaat kendi örf ve adetlerine uygun bir düzen kurmada serbest bırakılmıştır. Ancak dini liderlerin aynı zamanda idari vazifeleri de olması nedeni ile sadece din başkanlarının seçimine devlet müdahale etmiştir. Onun dışında evlenme, boşanma ve vasiyet gibi medeni haklar konusunda kendi dini ve hukuki kurallarını uygulamışlardır. Azınlıklarla ilgili davalar, kilisede kurulan mahkemelerde, kilise kanunlarına göre görülmüş, verilen kararlar onlar adına Osmanlı Devleti tarafından uygulanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıkların sahip oldukları sosyal, hukuki ve ekonomik haklarına ilişkin büyük ölçüde yerel ve toplumsal

⁵¹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 20.

⁵² Karpat, a.e., s. 20.

⁵³ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu 'nda Millet", **Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi**, Ankara, 1970, C. IV, s. 998.

⁵⁴ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu 'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", **Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, 1973, C. XXI, s. 125.

özerkliğe sahip olduklarını hatta aynı dönemin Avrupa'sında yaşayan etnik ve dinsel gruplara kıyasla çok daha toleranslı muamele gördükleri birçok Batılı bilim adamı tarafından da kabul edilmektedir.⁵⁵ Din, ırk, hukuk ve kültür eşitliği Osmanlının her döneminde mümkün olmuş ve Ehli kitap dinler, yüzyıllar boyu imparatorlukta yaşayabilme imkânı bulmuşlardır. Öyle ki bu hoşgörü çerçevesinde Osmanlı tebaası gayrimüslimler, kısa zamanda devlet bünyesinde ciddi manada ekonomik güç elde etmişlerdir.⁵⁶ Öyle ki, Hıristiyan Rumlara divan-ı hümayun tercümanlığı gibi önemli görevler verilmiş ve Rumların bu mevkilere getirilmeleri İstanbul'da bir Rum aristokrasisinin doğmasına neden olmuştur.⁵⁷

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Slav, Romen ve Balkan Rumlarının yanı sıra Anadolu Rumları ve Ermeniler de 12. ve 13. yüzyıllar ve sonrasında Müslüman olma koşulu aranmaksızın Osmanlı ordularına sipahi, hatta komutan olarak alınmışlardır.⁵⁸ Hıristiyanlar ve Yahudiler, Müslümanların yapmakla yükümlü oldukları bazı görevlerden de muaftılar. Bunlardan en önemlisi, kimi zaman yaşam boyu süren askerlik hizmetiydi. Askerlik hizmetinden muaf tutulmaları karşılığında her gayrimüslim erkek "cizye" adı verilen vergiyi öderdi.⁵⁹ Fakat maddi açıdan bu vergiyi ödeyemeyecek durumda olanlar ise bu konuda da yine anlayışla karşılanarak cizyeden muaf tutulurlardı. Ayrıca kadın, çocuk, akıl hastası, fakir olanlardan ve din adamlarından da cizye alınmazdı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslimler devlet hizmetinden muaf olmalarının avantajıyla genellikle esnaflık ve ticaretle ilgilenmişlerdir. Esnaf defterlerinde zimmîlerin Müslümanlarla birlikte aynı esnaf teşkilatı içinde yer aldıkları anlaşılmaktadır. İmparatorlukta kuyumculuk, sarraflık, bankacılık, hekimlik ve mimarlık gibi işler genellikle zimmîler tarafından yürütülmüştür. 1912 yılında İstanbul'da kayıtlı 40 özel bankerin hepsi de gayrimüslimdi.⁶⁰

⁵⁵ Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, Cambridge, 1965; Felix Valyi, **Revolutions in Islam**, New York, 1975.

⁵⁶ Türkkaya Ataöv, "Azınlıklar Üstüne Bazı Düşünceler", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1987, S. XLII, No.1-4, s. 53.

⁵⁷ Earter V. Findley, **Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, the Sublime Porte, 1789-1922**, Princeton, 1980, s. 92.

⁵⁸ Halil İncalcık, **The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600**, London, 1973, y.y., s. 47.

⁵⁹ Ömer Lütfi Barkan, **Kanunnameler**, Ankara, 1983, C.I, s.3; Halil İncalcık, Djizya, **Encyclopedia of Islam**, s.62.

⁶⁰ Bernard Lewis-Benjamm Braude, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, New York, 1982, C. II, s. 261.

Osmanlı da yine azınlıkların sosyal hayatına da müdahale edilmemiş, sınırlandırma getirilmemiştir. Giyimlerin de istedikleri etnik-kültürel tarzı yansıtabilmekte, istediklerini giyebilmekteydiler.⁶¹ Sadece belli özel şartlardan dolayı kendi kültürlerini koruma adına kısıtlamalar ve şartnameler getirilmiştir.⁶²

Sanayileşmenin gelişmesi ve Fransız devriminin etkisiyle ulusçuluk akımının iyiden iyiye hissedildiği dönemde Osmanlı tabiiyeti içerisinde bulunan azınlıklarda batılı devletlerin tesiriyle de başkaldırıları olmaya başlamıştır. Ve bu sorunları çözmeye yönelik eşitlik ilkesini gündeme getiren Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve 1864'te vatandaşlık kanununun kabul edilmesiyle halk, sultanın uyuğu olmaktan çıkarak Osmanlı Devletinin vatandaşı haline gelmiştir.⁶³ Bu yeni durum ile bütün azınlıklar ve etnik gruplar padişah ve anayasal düzen içerisinde eşit haklara sahip olacağı vurgulanmış⁶⁴ ve diğer tebaaya da askerlik vazifesi gibi vazifelerin yapılması kanunlaşmıştır.⁶⁵ Fakat bu yeni durum toplumda, özellikle azınlıklar nezdinde hoşnutsuzluğa sebebiyet vermiştir.⁶⁶ Daha sonra çıkarılan kanunlarla azınlıklara daha geniş imkânlar sunulmuş olsa da ulusçuluk akımı etkisinde bulunan ve yıkılma dönemine giren Osmanlıdan faydalanmak isteyen Batılı güçlerin etkisiyle azınlıklar daha fazla hak isteme talebinde bulunmuşlardır. Azınlıklar için sosyal-ekonomik, dini ve siyasi alanda birçok reform yapılmış ise de bu reformlar azınlıkları tatmin etmemiştir.

Etnik milliyetçiliğin yaygınlaşması neticesinde Osmanlı devleti bünyesinde ayaklanmalar meydana gelmeye başlamıştır. Osmanlı yeni durum karşısında kendini gözden geçirmek ve meselelerin halli adına birçok reform yapmak zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın güç kaybetmesiyle beraber Osmanlı tebası altındaki milletlere bir toprak olgusu (vatan) altında devlete sadakat ve ülkeye bağlılık anlamında "Osmanlılık" düşüncesinin aşılması gereği oluşmuştu. Fakat yıllarca kendi topraklarında

⁶¹ Yavuz Ercan, "Türkiye'de 15. ve 16. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin İhtimai ve İktisadi Durumu", **Belleten Dergisi**, Ankara, 1983, S. LXVII, s.1141.

⁶² Yavuz Ercan, "Türkiye'de 15. ve 16. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", **Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, 1983, S. LXVII, s. 1142.

⁶³ Karpat, age., s. 23.

⁶⁴ Mustafa Reşit Paşa'dan sonra sadrazam olan Rıza Paşa'nın sözleri, Enver Ziya Kara!, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 1989, C. V, s.171.

⁶⁵ Roderic H. Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", **American Historical Review**, 1954, C. LIX, s.73.

⁶⁶ Halil İnalcık, "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", **Belleten Dergisi**, Ankara, 1983, C. XX, s. 43.

oturmayıp göç halinde olan Müslümanlar için bu zor bir durumdu. Fakat Yunan, Sırp, Bulgarlar için bu durum söz konusu değildi. Zira yıllarca kendi topraklarında oturmakta ve kendi dillerinde konuşmaktaydılar. Etnik milliyetçiliğin neticesinde bu ayrılan milletler, Osmanlı hoşgörüsü neticesinde zorlanmamışlardır. Artık Osmanlı milleti teriminin devletin bütün vatandaşlarından ziyade esas olarak Müslümanları içine aldığı gerçeği belirginleşmişti. Osmanlı ifadesiyle toprak (vatan) esasına bağlı bir kimliğin oluşma süreci başlamıştı. Kişi ile toprak arasındaki bağı ilk kez “Vatan Yahut Silistre” oyunuyla Namık Kemal dile getirmiş ve bu oyunla Namık Kemal, vatan sevgisine vurgu yapmış ve vatan sevgisini Allah’ın bir vergisi yüce bir duygu olduğunu işlemişti.⁶⁷ Bu düşünce, sonraları Osmanlı Müslüman milliyetçilerinin temel inancı haline geldi. Bu inancı 1856, 1862, 1878 ve 1913-1914 tarihlerinde mecburi olarak gerçekleşen büyük göçler tabii hale getirip perçinlemiş oldu. Çok sayıda Müslüman, Kırım, Kafkasya ve Balkanlardaki ata topraklarından ayrılmak zorunda kalarak Anadolu’ya yerleşmiş oldular.⁶⁸

Maddi bir varlığa, yani toprağa dayanan vatan sevgisine öncelik verilmesi İslam’ın geleneksel yönetim anlayışına meydan okumaktaydı. Geleneksel anlayışa göre bütün bağlılık, itaat ve sevgi, inancın sembolü ve filli koruyucusu olan hükümdara yönelmeliydi. Dünyadaki bütün Müslümanların halifesi olarak hareket eden sultan II. Abdülhamit, etnik kimliği ve vatan sevgisini İslam’a ve Osmanlı devletine yönelmiş bir tehdit olarak gördü ve bu durumu reddetti. Halifeye göre etnik milliyetçilik fikri ve ülkesel vatan anlayışı (Ulus-devlet), Müslümanların inancını zayıflatmak için İngilizler tarafından yayılmaktaydı. Böylece Sultan Abdülhamit, bütün Müslümanların başı unvanını ön plana çıkardı.⁶⁹ Fakat vatan anlayışı bürokrasinin etkisi, basın, edebiyat ve eğitim sahasındaki yayınlar bu düşünceyi iyice pekiştirmiş oldu. Artık ders kitaplarında vatan, devlet, millet, kavim ve siyasal rejim gibi yeni kavramlara yer verildi.⁷⁰ Özellikle Türk edebiyatı vatan sevgisi ve sadakatini vurgu yaparken Ahmet Mithat Efendi ve Ahmet Rasim gibi edebiyatçılar

⁶⁷ Kemal H. Karpat, **İslam’ın Siyasallaşması**, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 612-618.

⁶⁸ Justin Mccarthy, **Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1928**, Princeton: Princeton University Press, 1995, s. 184.

⁶⁹ İsmet Bozdağ, **Abdülhamit’in Hatıraları: Siyasi Hatıratım**, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1974, s. 164-167.

⁷⁰ Ali Tevfik, **Memalik-i Osmaniye Coğrafyası**, İstanbul, 1320; Menemenli zade Mehmet Tahir, **Memalik-i Osmaniye Coğrafyası**, İstanbul, 1312.

romanlarında Osmanlı topraklarının Türklüğü vurgusunu yapmaya başlamışlardı. Mehmet Emin Yurdakul'un şiirleri ve Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde aynı vurguyu görmek mümkündür.⁷¹ O dönemdeki neşriyatta Türklerin ana unsur olduğu vurgusu yapılıyor ama Türklerin yanı sıra Araplar, Kürtler, Lazlar, Boşnaklar, Pomaklar, Çerkezler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler hep birlikte Osmanlılar olduğu vurgulanıyordu. Osmanlı tarihi kitaplarında Türk karakteri ön plana çıkartılmaya ve bazı milletlerin Türklerle akrabalığı vurgulanıp Türklük yüceltmeye başlanmıştı.⁷²

1908'de Jön Türklerin gerçekleştirdiği ihtilal neticesinde Osmanlılık geçerliliğini koruyor gibi gözükse de modernist aydınların temel görüşü Osmanlı'nın Türk olduğu Osmanlı topraklarının ise Türklerin toprağı olduğu şeklindeydi. Devletin Türklük görüşü Jön Türkler döneminde ciddi anlamda güç kazanmıştı. O dönemin dergilerinde Osmanlılık ve Türkçülük anlayışı hararetli bir şekilde tartışılmaya başlanmıştı. Türk etnik milliyetçiliği büyük ölçüde Azerbaycanlı Hüseyin zade Ali, Ahmet Ağaoğlu ve Kazanlı Yusuf Akçura gibi aydınların etkisiyle gelişti.⁷³ Ziya Gökalp'ta Türkçülük düşüncesini etkilemiş⁷⁴ olsa da yukarı da ismi geçen aydınlardan farklı düşünmekteydi.⁷⁵

1919 Erzurum Kongresi ve Misak-ı Milli'nin belirlenmesi ile artık Türk devletinin sınırları da belirlenmiş ve 1923 Lozan anlaşmasıyla da Türk devleti bütün dünya tarafından tanınmış oldu. Ve Osmanlı artık ulus-devlet sürecini yaşamaktaydı ki bu süreç, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemine denk düşmekteydi. Ve böylece Türk adını taşıyan bir devletin kurulması kararlaştırılmış oluyordu.⁷⁶

E- Cumhuriyet Döneminde Etnisite ve Ulus Devlet Anlayışı

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyetine geçiş sürecini yukarıdaki başlık altında ele almış olduk. Ve Türkiye Cumhuriyeti, sosyal ve siyasal açıdan Osmanlı'nın devamını yaşamaktaydı. Osmanlı'da yaşanan süreç Türkiye Cumhuriyetini doğurmuş

⁷¹ Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, s. 31.

⁷² Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluktan Cumhuriyete Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 73-243.

⁷³ Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, s. 657-680.

⁷⁴ Uriel Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Kökleri**, Çev. Âdem Yalçın, İstanbul, Pınar Yayınları, 2001, s. 110-117.

⁷⁵ Ziya Gökalp, **Küçük Mecmua**, Antalya, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2009, S. I, s. 7-11.

⁷⁶ Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, s. 32-33.

bulunuyordu. Osmanlı'da Tanzimat'la başlayan batılılaşma süreci reformlarla devam ettirilmiş, özellikle gerileme dönemine giren Osmanlı, bütün devlet yapılarını batıya uygun hale getirmeye çalışmıştı. Ve böylece çağa uygun adımlar atmaya gayret göstermişti. Bu süreçte başlayan batılılaşma süreci Türkiye Cumhuriyeti tarafından sosyal ve siyasal yapının her alanına şamil kılınarak büyük bir devrimle batılılaşma sürecine dönüşmüştü. Toprak kaybetmeye başlamış olan Osmanlı'nın bu durumu, azınlıkları da harekete geçirmiş, azınlıklar Osmanlı yönetiminden birçok sosyal ve hukuksal alanda haklar istemeye başlamışlardır. Batılı büyük devletler kendi siyasal ve ekonomik çıkarları doğrultusunda Osmanlı'daki azınlık grupları desteklemişlerdir. Ve Osmanlı'nın geriye gidişinde bu azınlıklara haklar meselesi bir koz olarak kullanılmıştır. Azınlıklar ise büyük devletlerin desteğini aldıklarından dolayı bir takım siyasi oyunlarla Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmuş ve ağırlıklarını artırmışlardır.

Fransız ihtilaliyle de başlayan ulusçuluk veya milliyetçilik söylemleri Osmanlı topraklarını da ciddi boyutta etkilemiş, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşıyla beraber birçok etnik grup Osmanlı'dan ayrılmış, kendi ulus-devletlerini kurmaya başlamışlardır. Gerilemeye ve toprak kaybetmeye başlayan Osmanlı, "Osmanlıcılık" düşüncesine sarılmış ve bu vesileyle topraklarını kurtarabilme amacını gütmüştür. Fakat Fransız İhtilalinin tetiklemesiyle giden topraklar ve kurulan ulus devletler bu düşüncenin varlığını etkisizleştirmiş, yerine Türkçülük düşüncesine zemin hazırlamıştır.⁷⁷ Gerileme döneminden sonra Osmanlı'nın kendini ayakta tutamaması ve birçok toprak kaybetmesi ve Batılı devletlere bağımlı hale gelmesi, Osmanlı topraklarında düşünce açısından da reformun gerekliliğini savunan aydınların çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu çerçevede bir kısım aydınların Osmanlıcılık düşüncesinden sonra Türkçülük görüş ve ülküsü etrafında, kalan Osmanlı mirasının tekrar hayat bulacağı düşüncesi içerisine girmişlerdir. Türkçülük düşüncesinin başlangıcı da bir manada Tanzimat dönemine kadar gider fakat özellikle Jön Türklerin oluşturduğu yeni düşünce farklılıkları ve gayretleri Türkçülüğün öne çıkmasına ve şekillenmesine epeyce katkı sağlamıştır. Fakat Türkçülük denildiğinde akla gelen en önemli isim elbetteki Ziya Gökalp olmuştur.

⁷⁷ Y. Doğan Çetinkaya, "Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleselleşmesi" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Milliyetçilik, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, C. IV, s. 96.

Ziya Gökalp Osmanlıcılığı büsbütün reddetmeyerek onu revize etme veya yeni şartlara uyarlayarak Türkçülük anlayışını geliştirmiştir.⁷⁸

Ziya Gökalp, Türkçülük düşüncesinde biyolojik bir ırkçılıktan değilde etnik bir kimlik altında birleşmekten bahseder.⁷⁹ Ortak tarih ve kültür düşüncesinde birleşilmesi gerektiğinden de bahsederek büsbütün Osmanlı mirasından vazgeçilemeyeceğini zikreder.⁸⁰ Cumhuriyet düşünce yapısını Ziya Gökalp etkilemiş olsa da devlet ideolojisi haline dönüşen bu düşüncenin daha çok Yusuf Akçura'nın söylemlerine yakınlık gösterdiği de bir hakikattir. Zira Yusuf Akçura, Osmanlı mirasını tamamen reddederek Türkçülüğün öne çıkmasına ve ırki birlikteliğin önemine vurgu yapmıştır.⁸¹

Türkçülük düşüncesi daha sonraları bir kaç tıbbiyeli tarafından 1912 tarihinde kurulan Türk Ocakları Derneği tarafından desteklenmiştir. Bu dernek vesilesiyle Türk kimliği ve düşüncesi yüceltilmiştir.⁸² Yine dernek diğer etnik grupları Türk kimliği altında birleştirmeyi hedeflemiş, kendilerini farklı bir kimlikle öne çıkarmadıkları müddetçe Türk kimliği içerisinde telakki edileceklerine vurgu yapmıştır. Sonra Türk Ocakları, Cumhuriyet Halk Fırkasıyla bütünleşmiştir.⁸³ Türkiye Cumhuriyeti, halk evleri projesiyle de Türkçülüğü bütün topluma benimsetme gayreti içerisine girmiştir.⁸⁴ Fakat Kurtuluş Savaşı yıllarında bütün etnik grupları vatanın kurtarılması için birlikte karşı koymaları adına İslami birlik vurgusu öne çıkarılmış⁸⁵ ve bu durum şartlara uygunluk içerisinde yapılmıştır.⁸⁶ Kurtuluş Savaşının nihayetinde ise Türkçülük, bir devlet politikası olarak gün yüzüne çıkarılmış, devlet eliyle bir üst kimlik olarak bütün etnik yapılar ve kimlikler üzerinde uygulanmaya başlanmıştır.

⁷⁸ Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak**, İstanbul, Bordo Siyah Klasik Yayınları, 2006, s. 26.

⁷⁹ Gökalp, a.g.e., s.31.

⁸⁰ A.e., s. 30-36.

⁸¹ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005, s. 35.

⁸² Füsün Üstel, "Türk Ocakları", **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce**, Milliyetçilik, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, C. IV, s. 263-264.

⁸³ A.e., s. 265.

⁸⁴ Karpat, a.g.e., s. 333-344.

⁸⁵ **Atatürkün Söylev ve Demeçleri 1**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1989, s. 125.

⁸⁶ Suna Kili, **Atatürk Devrimi**, 10. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 105.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş sürecinde Osmanlı'nın geri kalmışlığı ve yıkılışı bir bakıma Osmanlı'nın İslam ruhuna dayalı ümmetçi anlayışına bağlanmış⁸⁷ ve bu düşüncenin çağdışı ve modern dünyayı kuşatamayacağı vurgusu yapılarak Osmanlı mirası büsbütün reddedilmiştir.⁸⁸

Bir devlet politikasına dönüşen ulusçuluk anlayışı Batı standartlarında modernlik olarak uygulanmaya başlansa da⁸⁹ sonraları Fransız modelinin benimsendiği,⁹⁰ laik cumhuriyetçi ve Türk vatandaşlığı esasını alan bir modele dönüşmüştür.⁹¹ Zira modernleşmenin bir parçası olarak kabul edilen ulus-devlet anlayışı kılık kıyafet kanunu, medeni kanunu, soyadı kanunundaki değişiklikler ve zamanla Türk tarih tezi ve Türk dil teorisiyle etnik bir ırkçılığa dönüşmeye başlamıştır.⁹²

Türkiye Cumhuriyeti öncesinde Osmanlı da siyasi sosyal ve bireysel yaşamı düzenleyen dinsel olgu, Türkiye Cumhuriyeti kuruluş sürecinde etnik bir hüviyete dönüştürülmüştür. Osmanlı döneminin sonuna kadar Türkler kendilerini etnisite ile değil Müslüman dini kimliği ile tanımlamışlar, toplumsal uzlaşmayı ortak kültürü ve aidiyeti temelde belirleyen din faktörü olmuştur. Osmanlı, bütün farklı etnik grupları bu üst kimlik ile bir arada tutmuştur. Daha öncede söylendiği üzere Batıyı referans alan Türkiye Cumhuriyeti, İslam'ın Doğuya ait olduğunu ve Doğulu olan İslam'ın modernleşme önünde engel olduğunu düşünmeye başlamıştır. Türkiye Cumhuriyetinin Kemalist ulus anlayışı, Türkçülüğü ideolojiye dönüştürmüş, devlet imkânları da kullanılarak halk üzerinde baskılar kurmuştur.⁹³ Devlet ve Türklük öne çıkarılmış, bütün etnik kimliklerin buna saygı göstermesi ve devlete karşı gelmemeleri vurgulanmıştır. Ve bu hedefler doğrultusunda milli eğitim sisteminden, devletçilik politikasına uygun Türk tarih şuurunun oluşturulmasına kadar her şey

⁸⁷ Ahmet Yıldız, **Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 139.

⁸⁸ Seçil Deren, "Kültürel Batılılaşma" **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce**, Modernleşme ve Batıcılık, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, C. III, s. 382.

⁸⁹ Levent Köker, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", **Modern Türkiye de Siyasi Düşünce**, Kemalizm, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, C. II, s. 99.

⁹⁰ Nur Betül Çelik, "Kemalizm: Hegonomik Bir Söylem" **Modern Türkiye de Siyasi Düşünce**, Kemalizm, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, C. II, s. 84.

⁹¹ Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih**, "Türkiye de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu" İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 70-71.

⁹² Ayhan Akman, "Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı" **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce**, Milliyetçilik, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, C. IV, s. 86-87.

⁹³ Karpat, a.g.e., s. 318.

değiştirilmiş ve tek tip vatandaşlık hedeflenmiştir. Türk milletini yücelten ve diğer milletleri ve etnik kimlikleri göz ardı eden bir eğitim sistemi geliştirilmiştir.⁹⁴ Bu politikalar çerçevesinde gayrimüslimler ise nüfus mübadelesine zorunlu olarak tabi tutulmuş, Türkiye’de kalan azınlık gayrimüslimler ise Türk milleti adına tehdit unsuru gibi algılanmış ve onlar üzerinde de Türklük adına homojenleştirme politikaları izlenmiştir.⁹⁵

1925’te Türkçenin devlet kurumlarında konuşulması mecburi kılınmış, 1934’te çıkarılan soyadı kanunuyla da diğer etnik grupları çağrıştıran isimler ve ekler kaldırılmıştır.⁹⁶ Türk tarih ve Türk dil teorileri ile Türk ırkı yüceltmeye çalışılmıştır.⁹⁷ Türk olmayan azınlıkların devlet memuru olmaları yasaklanmış, Türk olmak, birçok işi yapabilmeyen, harp okulları ve askeri liselere girebilmenin şartı haline getirilmiştir. Ve gayrimüslim sanayicilerden varlık vergisinin alınması gibi kanunlar, Türkiye Cumhuriyeti bünyesinde yaşayan diğer etnik grupları, gayrimüslimleri sosyal-siyasal hayatın dışına itmiştir. Böylece toplum bünyesini oluşturan her türlü dini ve etnik kimliğe sahip gruplar devlete küser hale getirilmiştir.

Türkçülüğü devlet ideolojisi haline getiren Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri bir takım tedbirler ve raporlarla özellikle doğu ve güneydoğuda yaşayan Kürtlerin Türkleştirilmesi üzerine planlar ve uygulamalarda bulunmuşlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren özellikle Şeyh Said isyanı ile beraber Kürt sorunu ülkenin en önemli sorunlarından birisi olarak görülmüştür. Bu minvalde Kürt sorunu üzerine devlet birçok rapor hazırlatmıştır. Bu raporlar doğrultusunda bir takım uygulamalara gidilmiştir. Bu uygulamalar doğu bölgesinde yaşayan Kürtlerin Türkleştirilmesine yönelik olmuştur. 1936 yılında Tunceli valisi olan Korgeneral Abdullah Apdoğan Tunceli ve civarıyla alakalı hazırlamış olduğu raporda bölgede yaşayan insanların aslında Türk olduğunu ancak “dağ Türkçesi” konuştuklarını dile getirmekte ve Kürt diye bir ırkın olmadığını savunmaktadır. Bölge halkının aslında Türk olduğunu kendilerini Kürt sandıklarını dile getirmektedir. Ve bölgede Türk kültürünü

⁹⁴ Hasan Ali Yücel, **Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 118.

⁹⁵ Ayhan Aktar, **Türk Milliyetçiliği ve Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 112.

⁹⁶ Soyadı Nizamnamesi, **Resmi Gazete**, No: 2805, 20 Aralık 1934.

⁹⁷ Ahmet Yıldız, **Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 168.

kuvvetlendirmek ve Türkçe konuşmayı temin için bölgede Türklük merkezleri kurulmasını ve önemli güzergâhlara Türk ırkına mensup kişilerin yerleştirilmesi tavsiye edilmekte ve okullarda Türk dilinin ve Türklük duygusunun aşılması gerektiğini belirtmiştir. Doğu vilayetlerini gezerek 1935 yılında Atatürk'e bir Kürt raporu sunan İsmet İnönü ise doğudaki problemleri etnik problemden öte asayiş problemi olarak görmüştür. Zira Celal Bayar'ın bu sorunun çözümü adına "okul ve fabrika" yapılmasını isterken İsmet İnönü ise "karakol ve yol" yapılmasını istemektedir. İsmet İnönü raporunda iskân politikalarını devletin bekası adına önemli görmekle beraber sınıra yakın ve Elazığ, Erzincan ve Erzurum gibi yerlerin Türkleştirilmesinin önem arzettiğini vurgulamıştır.⁹⁸

Anlaşıldığı üzere Cumhuriyet döneminde Kürt sorunu önemli sorunlardan birisi olarak görülmüş ve bu sorunun çözümü adına birçok rapor hazırlanmıştır. Fakat bu çalışmalar analitik gözle okunmamış, eksiklikler tam manasıyla ortaya konulmamış ve her defasında problemler sil baştan ele alınmış ve yapılan hatalar ve uygulamalar etnik yapılı bu sorunun günümüze kadar gelmesine ve kalıcı bir probleme dönüşmesine sebebiyet vermiştir. Sorunun çözüme kavuşturulma yönü Kürtlerin Türklüğe dönüştürülmesine ve benimsemelerine yönelik olmuştur. Bu uygulamalar bazen devlet eliyle şiddet uygulanarak veya asimilasyona gidilerek yapılmıştır.⁹⁹ Dolayısıyla bir takım insani haklardan mahrum bırakılan Kürt halkı problemlerini farklı yollardan günümüze kadar taşımış ve bu problem, günümüz hükümetlerinin de en birinci memleket sorunu olmaktan kurtulamamıştır. Sorunun devlet tarafından "haklar meselesi" olarak görülmemesi problemin uzamasına, çözüm yerine kalıcı hale gelmesine sebep vermiştir. Dolayısıyla bölgesel ve ulusal bir problem olan Kürt sorunu Türkiye üzerinde değişik hedefleri olan dış güçlerin açık veya gizli müdahil olmaları sebebiyle artık uluslar arası bir hüviyete bürünmüştür.

⁹⁸ Hüseyin Yayman, **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, İstanbul, Doğan Kitap, 2011, s. 131-137.

⁹⁹ Saygı Öztürk, **İsmet Paşanın Kürt Raporu**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s. 119-121.

II. BÖLÜM

SAİD NURSİ'NİN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEM

A- Yaşadığı Dönem

Said Nursi, Osmanlının siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan en sıkıntılı süreci diyeceğimiz son dönemlerinde yaşamıştır. Dünyadaki değişikliklerin Osmanlı üzerinde etkisi ve iyice güçten düşen ve Avrupa'ya bağımlı hale gelen ve bünyesindeki etnik milletlere artık söz geçiremeyen ve her gün topraklarını vererek gittikçe küçülen ve buna rağmen ayakta kalmak için gayret gösteren Osmanlı devletinin son dönemlerini görmüştür. Reform hareketleriyle bir taraftan yenilenen bir taraftan da Avrupa devletlerine şirin görünme psikolojisi içerisine giren Osmanlı devletine bir çıkış bulma adına siyasal söylemlerin çeşitlendiği bir süreçte yaşamış, dönemin sosyal ve siyasal alandaki sancılarını bizatihi hissetmiştir. Hürriyet düşüncesinin fazlasıyla öne çıkarıldığı I. Meşrutiyetin etkilerini hisseden II. Meşrutiyeti bizzat yaşayan ve II. Abdülhamit'in İttihat ve Terakki cemiyetince azledilmesinden sonra Osmanlı'nın yıkılışa götürüldüğü süreci görmüştür. Birinci dünya savaşı ve kaybedilen, Osmanlı devletinin yıkılışı ve batılılarca paylaşılan topraklar... Sonrasında bir milletin kendini ifade etmesi diyeceğimiz bölgesel direnişler ve en nihayetinde bütün vatan sathında gerçekleşen Kurtuluş savaşının en zor günleri... Ve bu savaşların zaferle neticelenmesi sonucunda Osmanlı'nın bakiyesi Türkiye Cumhuriyetinin inşa süreci... Said Nursi bütün bu süreçleri görmüş ve bu süreçlerin hayatında ciddi etkileri olmuştur.

Osmanlı'nın yıkılışına çözüm arayışları çerçevesinde ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük düşüncelerinin yayılması ve bu sürecin Osmanlı'nın sosyal ve siyasal hayat üzerindeki tesirleri... Ve dönemin etkisi ve şartların gereği olarak Türkçülük düşüncesinin kabul görmesi ve sosyal alanda geçerlilik bulması... Türkiye Cumhuriyeti devletinin batılılaşma ve modernizm adına devrimler gerçekleştirmesi... Sosyal, siyasal, ekonomik ve dini alanlarda birçok devrimlerin olması... Osmanlı'nın benimsediği "Millet" sisteminden laik eksenli

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçişi ve bu geçişin etkilerini derinlemesine Said Nursi bizzat kendi hayatında görmüş ve yaşamıştır.¹

B- Hayatı

Said Nursi, 1877 yılında Bitlis vilayetinin Hizan kasabasının İsparit nahiyesine bağlı Nurs köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının ismi, Mirza, annesinin ismi, Nuriye'dir.² 1918 yılı esaret dönüşünde Darü'l Hikmeti'l-İslamiye'ye aza olduğunda kendisini şöyle anlatmaktadır: "İsmim Said, şöretim Bediüzzaman, pederimin ismi Mirza'dır. Bir sülaleyi marufeye nisbetim yoktur. Mezhebim şafidir. Devlet-i Aliye-i Osmaniye tabiiyetindeyim. Bidayet-i tahsilimde mezkûr İsparit nahiyesinde biraderim nezdinde mebadi-i ulumu iki sene kadar okudum. Sonra Erzurum'a tabi Bayezid kasabasında Şeyh Muhammed Celali Hazretlerinin halka-yı tedrisinde tederrüsü mutad olan durusu bi'l ikmal itmamı nüsah eyledim. Sonra Van'da tadrise başladım. On beş sene kadar fünunu şettaya ait tedrisat ile iştilal eyledim. Harbi hazırım ilanı üzere gönüllü olarak alay kumandanı namıyla harbe iştirak eyledim. Bitlis'te Ruslara esir düştüm esaretten firar ederek İstanbul'a geldim... On yedi adet telifatım vardır...³ Telifatımın ekserisi irşadı müslimin ve ikazı gafilin için yazılmış münebbihattandır. Türk ve Kürt lisanıyla tekellüm ettiğim gibi, Arabî ve Farişi lisanlarıyla yazar ve okurum."⁴

Yukarıdaki vesikada da ifade edildiği gibi çok küçük yaşlarda eğitimi adına birçok hocaya müracaat etmiş, fakat gittiği hocalarda çok uzun süreli tedris görmemiştir. Ta ki, Erzurum'a bağlı Bayezid kasabasında üç ay boyunca Muhammed Celali'den ders alır ve bu almış olduğu ders Said Nursi için temel eğitim olacaktır. Bu eğitimi sırasında çok uzun zamanlarda okunulması gereken kitapların bazı bölümlerini hocasından ders olarak yeterli görmüş ve böylece medreselerde okutulan bütün kitaplar hakkında bilgi sahibi olmuştur.⁵

¹ Abdullah Mahmut Tantavi, **Bediüzzaman'a Göre Değişim ve Yeniden Yapılanma**, Çev. Nevzat Savaş, İstanbul, Şahdamar Yayınları, 2005, s. 25-26.

² Bediüzzaman Said Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 1996, s. 29.

³ Vesikanın verildiği tarihte henüz "Risale-i Nur" denilen eser yazılmış değildir.

⁴ Necmettin Şahiner, **Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1990, s. 203-206.

⁵ Nursi, age., s. 29-31.

Henüz on beş yaşlarındayken doğudaki vilayetleri gezer ve bir kısım ilim adamlarıyla ilmi tartışmalarda bulunur ve bu tartışmalarda ilmiyle kendisini kabul ettirir ve bu durumundan dolayı hocalarından Molla Fethullah, ilminin genişliği kadar zekâ yönünün de yüksek olduğuna kanaat ettiği için kendisine “Bediüzzaman” lakabını uygun görür.⁶ Artık bu isimle anılmaya başlanır. Ve bu ilmi tartışmalar vesilesiyle de bütün doğu vilayetlerinde meşhur olur ve tanınan biri haline gelir.

Hasan Paşa'nın daveti üzerine 20 yaşlarında Van'a giden Said Nursi, yaklaşık on beş sene kadar Van'da kalmıştır. Bu süre zarfında hem ilim tahsilinde bulunur hem de aşiretlerin arasında bulunarak onları aydınlatır ve aralarındaki ihtilafları gidermek için uğraş verir. Van'da Tahir Paşa'nın konağında kalır ve burada da birçok ilmi tartışmalara katılır.⁷ Van da kelim ilmi, tarih, coğrafya, matematik, jeoloji, fizik, kimya, astronomi, felsefe gibi ilimlerin esaslarını öğrenmiş, matematik ilmine dair bir kitap yazmıştır.⁸ Van'da kaldığı yıllarda ilim adına kendisini iyice yetiştirmekle beraber Van valisinin himayesinde bulunması ve Van valisinin yanına gelen misafirler vesilesiyle de memleket meseleleriyle ilgili hale gelmeye başlamıştır.⁹

Bir gün bir gazete de İngiliz sömürgeler bakanının “Bu Kur'an, İslam elinde varken biz onlara hakiki hâkim olamayız. Bunun sükûtuna çalışmalıyız” sözü üzerine kendisinde bir uyanış meydana gelir ve İngiliz bakanın sözüne karşılık verir ve şöyle der: “Kur'an'ın sönmez ve söndürülmez manevi bir güneş hükmünde olduğunu, ben dünyaya ispat edeceğim ve göstereceğim.”¹⁰

Henüz ikinci meşrutiyet ilan edilmezden kısa bir süre önce Said Nursi İstanbul'a gelir. Ve İstanbul'da hem dönemin âlimlerini hem de mekteplileri ilmi tartışmaya davet ederek kendisine soru sorulmamasını ve her soruya cevap vereceğini ifade eder. Bu durum İstanbul'da ilim dünyasında geniş bir yankı uyandırır. Ve yanına gelenler, öncesinde hazırlamış oldukları en zor soruları sorarlar.

⁶ Abdülkadir Badıllı, **Bediüzzaman Said Nursi: Mufassal Tarihçe-i Hayatı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1990, C. I, s. 76.

⁷ İhsan Kasım Salihi, **Kendi Dilinden Bediüzzaman Said Nursi**, İstanbul, Şahdamar Yayınları, s. 84.

⁸ Niyazi Beki, **Kur'an İlimleri ve Tefsir Açısından Bediüzzaman Said Nursi'nin Eserleri**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1999, s. 21.

⁹ Salihi, a.g.e., s. 89.

¹⁰ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 44.

Said Nursi hepsine teker teker cevap verir.¹¹ İstanbul'a gelirken niyetinde ve hedefinde "Medresetü'z Zehra" adlı projesini gerçekleştirmek için imkân ve destek elde etmekte vardır. Bu amaçla Medresetü'z Zehra'nın inşasının gerekliliğiyle alakalı bir dilekçeyi Sultan Abdülhamit'e sunar. Derdini tam manasıyla ifade etme imkânı bulamadan, kendisini tımarhaneye atarlar. Özgürlüğüne çok düşkün olan Said Nursi, Sultan Abdülhamit'e karşı hürriyeti savunur. Fakat çok kısa zaman sonra, Abdülhamit'e karşı çıkanların asıl maksadının Sultan Abdülhamit'ten hürriyeti almak olmadığını, hürriyeti kendi istedikleri gibi kullanmak ve dinsizliğe alet etmek olduğunu anlar.¹²

Meşrutiyetin ilan edilmesiyle beraber, meşrutiyetin ve hürriyetin ne demek olduğunu her mecliste ifade etmeye çalışır ve hürriyet taraftarı olduğunu gösterir. Hürriyeti, milletin hâkimiyeti ve halkın layıkıyla temsil edilmesi olarak görür. Kuran-i yorumla hürriyetin ne demek olduğunu geniş kitlelere anlatmaya çalışır ve İslam milletlerinin yegâne kurtuluşunun hürriyete bağlı olduğunu yüksek sesle dile getirir.¹³

Said Nursi'nin İstanbulda geçirdiği bu süreç, bir derece siyasidir. O süreçte siyaset yoluyla İslamiyet'e hizmet edilebileceğini düşündüğü için siyasi hayatın içerisinde yer almıştır. Daima hürriyet taraftarı olmuş, gördüğü haksızlıklardan dolayı Jön Türklere daima muhalefette bulunarak: "Siz dini incittiniz, gayretullaha dokundunuz, şeriatı tezyif ettiniz (küçük düşürdünüz); neticesi vahim olacaktır" diye açıkça karşı çıkmıştır.¹⁴ Dine hizmet etmek amaçlı arkadaşlarının kurduğu "İttihadı Muhammedi"¹⁵ adlı cemiyete katılır ve hizmetlerde bulunarak düşüncelerini siyaset ve ilim adamlarına kadar geniş kitlelere aktarma fırsatı bulur.¹⁶ Ve 31 Mart hadisesi gerçekleşir. Şeriat isteyen ve o hadiseye ismi karıştırdığı iddia edilen on beş kadar hoca idam edilir ve Said Nursi de yargılanmak üzere mahkemeye sevk edilir. Mahkemeden beraat alır. Mahkemeden sonra İstanbul'da fazla kalmaz ve Van'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılır. İstanbul'a gelirken hasta olarak gördüğü doğudaki

¹¹ A.e., s. 45.

¹² Salihi, age., s. 97.

¹³ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 462-463; **Divan-ı Harb-i Örfi**, Hürriyete Hitap, İstanbul, İstanbul Söz Basım Yayın, 2008, s. 421-423.

¹⁴ Nursi, **Tarihçe-i Hayat**, s. 46.

¹⁵ Murat Duman, **Bediüzzaman Said Nursi Hayatı ve Davası**, İstanbul, Cihan Yayınları, 2011, s. 78.

¹⁶ Nursi, a.g.e., s. 46.

problemlerin düzeltilmesi adına gayretler sarf edip destek beklerken gördüğü manzara karşısında şöyle der: “Şarkın (doğunun) uzvu hastalanmış zannediyordum. Ne var ki hasta olan İstanbul’u gördüm, nabzını tuttum, teşrih ettim (iyice açıkladım). Anladım ki kalbindeki hastalıktır, her tarafa sirayet eder (yayılır). Tedavisine çalıştım; bir divanelikle taltif edildim. (ödüllendirildim).”¹⁷ Van’a döndükten sonra doğudaki bütün aşiretleri dolaşarak sosyal, medeni ve ilmi derslerle onları aydınlatmaya çalışır. İstanbul’da yaşadığı ve gördüğü manzarayı, meşrutiyetin ilanından sonra ortaya çıkan hürriyet fikrini sual-cevap şeklinde anlatır. Bu konuşmalar, daha sonra “Münazarat” adıyla kitaplaştırılır. Münazarat adlı eser, Said Nursi’nin Doğudaki toplumun yeniden canlanması ve Türk-Kürt kardeşliği adına bölgedeki Kürtlerle yapılan konuşmalardır. Siyasi değişimler neticesinde oluşan yeni durumu pek anlayamayan ve gelişen her yeni durumu şüpheyle karşılayan ve bu gelişmeleri “din elden gidiyor” düşüncesi şeklinde algılayan bölgedeki Kürt halkının merkeze karşı itaatsizlik içerisine girme refleksini Said Nursi, doğru zamanlama ve doğru tespitlerle yok etmeye ve kürtleri onların diliyle konuşarak düşüncelerinden vazgeçirmeye çalışır.¹⁸

Said Nursi, daha sonra Şam’a gider. Şam âlimlerinin ısrarı üzerine on bine yakın ve içerisinde yüz ilim adamının da bulunduğu bir cemaate hutbe verir. Said Nursi’nin Şam Emevi camiindeki hutbesi halk tarafından kabul görür ve bu hutbe matbaada “Hutbe-i Şamiye” adıyla basılarak dağıtılır. Hutbe-i Şâmiye, İslâm âleminin içinde bulunduğu maddî-mânevî hastalıkların nelerden ibaret olduğunu, felâket ve esarete hangi sebeplerden dolayı maruz kaldığını bildirir. Müslümanların içine düştüğü problemleri sıraladıktan sonra problemlerin çözüm noktalarını da bildirir. Ve bundan sonra, İslâmiyet’in zemin yüzünde maddî mânevî en yüksek gelişmeyi göstereceğini, İslâm medeniyetinin en mükemmel şekilde tekrar ortaya çıkacağını ve zemin yüzünü pisliklerden temizleyeceğini akli deliller ile ispat ederek hutbeyi dinleyen Müslümanlara müjde verir.¹⁹ Said Nursi Şam’da fazla kalmaz. Doğu Anadolu’da Medresetü’z-Zehra namıyla vücuda getirmek istediği üniversitenin inşası için çalışmak üzere İstanbul’a gelir. Sultan Reşad’ın Rumeli’ye seyahati

¹⁷ Salihi, a.g.e., s. 98.

¹⁸ A.e., s. 124.

¹⁹ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 79.

münasebetiyle doğu vilayetleri adına sultana eşlik eder. Kosova'da açılması planlanan üniversitenin Balkan savaşlarının çıkması dolayısıyla Kosova üniversitesi için ayrılan on dokuz bin altın lira doğuda kurulması planlanan üniversite için verilir. Böylece Said Nursi Van'a gelir. Van Gölü kenarındaki Artemit'te (Edremitte) o üniversitenin temeli atılır. Fakat ne çare ki Birinci Dünya Savaşının ortaya çıkmasıyla, teşebbüs geri kalır.²⁰

Birinci Dünya Savaşının çıkacağını önceden hisseden ve talebelerine öncesinden "hazırlanın" emrini veren Said Nursi, Van'da yetiştirmiş olduğu talebeleriyle gönüllü milis alayı kurar. Ermenilere ve Ruslara karşı Kafkas cephesinde Enver Paşa'nın da takdirini kazanacak muharebeler içerisine girer. Büyük başarılar elde eder. Said Nursi, savaş zamanlarında sipere döndüğü vakit, talebesi Molla Habib ile "İşârâtü'l-İ'câz" namındaki tefsirini yazar. Bazen avcı hattında, bazen at üzerinde, bazen da sipere girdikleri zaman, kendisi söyler, Molla Habib de yazar.²¹ Savaş sırasında hayatta kalan üç talebesiyle beraberken ayağı kırık halde esir edilir ve Van, Celfa, Tiflis, Kiloğrif üzerinden Kosturma'ya sevk edilir.²² İki buçuk sene kadar Sibiryâ taraflarında esarete kalan Said Nursi, esarete kaldığı süre içerisinde, esaret içerisinde bulunduğu çevreyi ilmi olarak aydınlatmaya çalışır. Bu müddet içinde kendisiyle beraber esarete bulunan askerlere dersler verir. Bir gün, doksan asker arkadaşına ders verdiği sırada, bir Rus kumandanı gelir, "Siyasî ders veriyor" diye dersine engel olursa da, faaliyetinin dinî ve ilmi olduğunu öğrenince serbest bırakır.²³ Nihayet esaretten kaçarak Petersburg ve Varşova'ya gelmeyi başarır. Sonra Viyana yoluyla 1918 senesinde İstanbul'a ulaşır.²⁴

Birinci dünya savaşında gönüllü alay kumandanı olan Said Nursî, bu esaret hayatından kurtulup İstanbul'a tekrar gelir. Zamanın ehl-i ilmi, kendisine haber verilmeden, Said Nursi'yi Meşihat (diyanet işleri) dairesindeki Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye azalığına tâyin edirlen.²⁵ Darü'l-Hikmet, o zaman, Mehmed Akif, İzmirli İsmail Hakkı, Elmalılı Hamdi gibi İslâm âlimlerinden oluşan bir İslâm akademisi mahiyetindedir. Said Nursi, Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'de iken işgalcilerin, Darü'l-

²⁰ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 79.

²¹ A.e., s. 94.

²² A.e., s. 100-103.

²³ A.e., s. 104.

²⁴ A.e., s. 104-108.

²⁵ A.e., s. 109.

Hikmet'i âlet ederek yanlış fetvalar çıkarmak istemelerine karşı direnç gösterir ve bu niyetlerini yazdığı eserlerle ortaya koyarak işgalcilerin gerçek niyetlerini halka duyurmaya çalışır. Yine İstanbul'un yabancılar tarafından işgali sırasında, İngiliz Anglikan Kilisesinin, Meşihat-i İslâmiye'den sorduğu altı sorusuna, altı tükürük mânâsında verdiği cevapları “Hutuvât-ı Sitte” adlı eser halinde basılır ve halk uyandırılmaya çalışılır. İstanbul'un işgali üzerine İngiliz Başkumandanına bu eser gösterilir ve Said Nursi'nin bütün kuvvetiyle aleyhte bulunduğu kendisine haber verilir. O kumandan, idam kararıyla Said Nursi'yi ortadan kaldırmak istese de, kendisine, Said Nursi idam edilirse bütün Doğu Anadolu İngiliz'e ebediyen düşman olacağı ve aşiretler her ne pahasına olursa olsun isyan edecekleri söylenmesi üzerine bu niyetinden vazgeçer. İstanbul'da, İngilizler, Şeyhülislâmı ve diğer bazı âlimleri kendi taraflarına çevirmeye çalışmalarına karşılık, Said Nursi, “Hutuvât-ı Sitte” adlı eseri ve İstanbul'daki faaliyetleriyle İngilizlerin, İslâm ve Türkler aleyhindeki faaliyetlerini önlemeye çalışarak Anadolu'daki Millî Kurtuluş Hareketini destekler.²⁶

İstanbul'daki faaliyetleri Ankara hükümeti tarafından önemli görülür ve Said Nursi'yi takdir ederek Ankara'ya davet eder. Said Nursi, Ankara'ya gelir. Fakat Ankara'da ümit ettiği ortamı bulamaz. Kendisi, Hacı Bayram civarına yerleşir. Meclis-i Meb'usandaki milletvekillerinde dine karşı gördüğü ilgisizlik kendisini rahatsız eder ve namazın lüzum ve önemine dair bir beyanname yazar ve milletvekillerine dağıtır.²⁷ İsteddiği ortamı bulamayan ve Ankara'da kalamayacağını fark eden Said Nursi, bu vesileyle Milletvekillik, Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye gibi Diyanet azalığı, hem Umumi Doğu Anadolu Vaizliği tekliflerini kabul etmez. Böylece Said Nursi, Ankara'dan ayrılır, Van'a gider. Orada kendisini sosyal hayatın dışında tutarak Erek Dağı eteğinde, Zernabad Suyu başında küçük bir mağarada hayatını sürdürmeye başlar.²⁸

Tarih 1923'ü gösterdiğinde Said Nursi Van'a gelmiştir. Ve artık onun dünyasında siyaset yoktur. Zira Ankara'da bulunduğu zaman diliminde gördüğü manzara, tamamen siyasetten kopmasına sebebiyet vermiştir.²⁹ Van'da Erek dağında münzevi (tek başına) bir hayat sürerken doğuda karışıklıklar ortaya çıkmış ve Şeyh

²⁶ Salihi, a.g.e., s. 175.

²⁷ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 124-127.

²⁸ A.e., s. 131-132.

²⁹ Bediüzzaman Said Nursi, **Mektubat**, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 1997, s. 258.

Sait hadisesi meydana gelmiştir. Said Nursi bu ayaklanmaya engel olmak istemesine rağmen, hadiseyle ilişkilendirilerek doğudan batıya sürgün edilir. İsyân hareketleri sırasında "Sizin nüfuzunuz kuvvetlidir" diyerek yardım isteyen bir zatın mektubuna, "Türk milleti asırlardan beri İslâmiyet'e hizmet etmiş ve çok veliler yetiştirmiştir. Bunların torunlarına kılıç çekilmez. Siz de çekmeyiniz; teşebbüsünüzden vazgeçiniz. Millet, uyarılmalı ve aydınlatılmalıdır" diye cevap gönderdiği ve aşiret reisleri ile görüşerek isyandan vazgeçirmeye çalıştığı halde hükûmet, Said Nursi'yi Batı Anadolu'ya sürgün eder.³⁰

Evvelâ Burdur iline sürgün edilir. Burdur'da on üç ders olan "Nurun İlk Kapısı" kitabını halka ders verip, gizli olarak kitap haline getirir. Bu kitap talebeleri tarafından el yazılarıyla çoğaltılır. Bu durum rahatsızlık uyandırır ve: "Said Nursî boş durmuyor, dinî sohbetlerde bulunuyor" diye, rapor yazılır. Böylece Burdur'dan Isparta iline bağlı Barla nahiyesine gönderilmeye karar verilir.³¹

Said Nursi, Barla 'ya 1925-1926 senelerinde gönderilmiştir. "Risale-i Nur" adı verilen eserlerini burada yazmaya başlar. Said Nursi, Barla 'da sekiz-dokuz sene kadar kalır. Çoğu zamanlarını kırlarda, bağ ve bahçelerde geçirir, iki-üç saat kadar uzaklıktaki تنها dağlara veya bağlara çekilir, Nur Risalelerini yazar; bir taraftan da yazdığı risaleler Isparta ve çevresindeki halk tarafından el yazısıyla çoğaltılıp kendisine gönderilir ve bunları tashih eder. Gözetim ve kontrol altında olmasına rağmen talebelerinin aracılığıyla yapmış olduğu eserler ve halk tarafından kendisine gösterilen teveccüh, zamanın hükümetini rahatsız eder. Ve bundan dolayı Said Nursi, yine sürgün edilir ve göz hapsinde tutulur. Sırasıyla on bir ay ceza alarak Eskişehir hapisanesinde kalır,³² Eskişehir'den sonra sekiz sene polis karakolunun karşısında göz hapsinde bulundurulur,³³ Kastamonu'dan Denizli'ye sevk edilen Said Nursi mahkemeden berat kararı alır ama tekrar hapse gönderilir.³⁴ Yaklaşık üç yıl boyunca Afyon vilayetinin Emirdağ kasabasında gözetim de tutulur. Hapisten sonra yine üç-dört yıl Emirdağ'ında kalır³⁵ ve tekrar Afyonda tevkif edilir.³⁶ Ve değişik

³⁰ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 135-136.

³¹ A.e., s. 136.

³² A.e., s. 191.

³³ A.e., s. 247.

³⁴ A.e., s. 349.

³⁵ A.e., s. 399-400.

³⁶ A.e., s. 469.

mahkemeler de yargılanmalardan dolayı Ankara ve İstanbul'a gider,³⁷ dönüşte Emirdağ'a uğrayıp³⁸ sonrasında ise Isparta'ya yerleşir.³⁹

Aşırı derecede rahatsız ve hasta olduğu halde ikamet ettiği Isparta'dan bir gün talebeleriyle Şanlıurfa'ya gitmek üzere yola çıkar. Ve Urfa'da 1960 yılının mart ayında vefat eder.⁴⁰

C- Eserleri

Said Nursi'nin eserlerini kendi hayatının dönüm noktaları olarak gördüğü "Eski Said" ve "Yeni Said" dönemi diye isimlendirip ikiye ayırdığı tasnife göre değerlendirmiş olacağız. Yani eski Said dönemi eserleri 1926 yılına kadar yazılmış olan eserlerini kapsamaktadır. Van'da inzivada iken Şeyh Sait ayaklanması ile ilişkilendirilerek devlet eliyle sürgün edildiği Burdur ve Isparta'ya geldiği 1926 yılından sonra yazılmış eserlere de yeni Said dönemi eserleri denilmektedir. Eski Said ve yeni Said döneminde yazılan eserlerinin toplamı 196 eserdir.⁴¹

Eski Said dönemi eserlerinin bazıları şunlardır: Divan-ı Harbi Örfi, Hutbe-i Şamiye, Devaü'l-Ye's, Münazarat, Muhakemat, Reçetetu'l-Avam, Reçetetu'l Havas, Nutuk-1, Teşhisü'l-İllet, İşaratü'l-İcaz Fi Mazanni'l-İcaz, Bediüzzaman Said Nursi'nin Tarihçe-i Hayatı, Nokta, Hakikat Çekirdekleri 1-2, Sünuhat, Hutuvat-ı Sitte, Kızıl İ'caz, Lemaat, Şuaat, Rumüz, Tuluat, İşarat, Katre, Habbe, Zerre, Şemme, Zehre, Habab.⁴² Bu kitapların yanısıra, Said Nursi, 1899-1906 yılları arasında matematik ve fizyonomi ile ilgili iki kitap daha yazdığı bilinmekte olup bu eserler bir yangın sırasında yanmış, günümüze kadar ulaşmamıştır.⁴³ Yeni Said dönemi eserleri ise şöyledir: Sözler, Mektubat, Barla Lahikası, Lemalar, Şualar, Kastamonu Lahikası, Emirdağ Lahikası 1-2, Nur Âleminin Bir Anahtarı.

Said Nursi yazdığı bu eserlerin bütününe "Risale-i Nur" ismini vermiştir. Bu ismi vermesindeki sebebi ise şöyle ifade etmektedir: "Bütün hayatımda Nur kelimesi her yerde bana rast gelmiş. Ezcümle, karyem Nurs'tur, merhum validemin ismi

³⁷ A.e., s. 561.

³⁸ A.e., s. 577.

³⁹ A.e., s. 585.

⁴⁰ Necmettin Şahiner, **Son Şahitler**, İstanbul, Nesil Yayınları, 2005, C. III, s. 79-89.

⁴¹ Badıllı, **Mufassal Tarihçe-i Hayatı**, s. 709.

⁴² A.e., s. 354.

⁴³ A.e., s. 130-131.

Nuriye'dir. Nakşî üstadım Seyyid Nur Muhammed'dir. Kâdirî üstadlarımdan Nureddin, Kur'ân üstadlarımdan Nurî, talebelerimden benimle en ziyade alâkadar Nur isimli bulunanlarıdır. Hem kitaplarımı en ziyade açıklayan ve aydınlatan Nur misalleridir. Hem ilahi hakikatleri anlamada müşkülâtımın (problemlerimin) ekserisini (çoğunu) halleden Esmâ-i Hüsnâdan Nur ism-i nuranîsidir. Hem Kur'ân'a şiddet-i şevk (istekli oluşum) ve inhisar-ı hizmetim (sadece hizmet etmem) için hususî imamım Osman-ı Zinnûreyndir (r.a.)⁴⁴

⁴⁴ Bediüzzaman Said Nursi, **Şualar**, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2001, s. 378.

III. BÖLÜM

SAİD NURSI'NİN ETNİSİTE SORUNUNA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

A- Din Kavramı

Sosyal-siyasal meselelerin çözümünde dini argümanları aktif olarak değerlendiren Said Nursi'nin dini hayatın merkezine konumlandırmasında yaşadığı dönemin ve coğrafyanın sosyo-kültürel özellikleri ve siyasi hareketlerin etkileri de söz konusudur. Öncelikle o, dini hassasiyetleri olan bir aile ve çevrede yetişmiştir. İçinde büyüdüğü çevrede belli bir yaştan sonra çocukların medrese eğitimi almaları için dini eğitim veren medreselere gönderilmeleri, yetiştiği çevrede dini eğitimin öncelikli eğitim olarak görüldüğünü göstermektedir. Bu durum Said Nursi için de geçerlidir. Zira eğitimi için medreselere gitmiş ve bu medreselerde birçok âlimden ders almıştır. Osmanlı Devletinin yıkılış sürecini, bu sürece bağlı meydana gelen siyasi ve sosyal olayları yaşaması, bu süreçlerin içerisinde bulunması bizzat İstanbul'a gelerek bu havayı teneffüs etmesi, gelişen ve değişen hadiselerin ilerisinde Said Nursi'nin düşünceleri üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Tanzimattan beri Osmanlı Devletinde gerçekleştirilen modernleşme gayreti ve kurumların Batı'ya uygun hale getirilmesi, kurumların laikleştirilmesi, sosyal hayat ve devletin işleyişi üzerinde dinin etkinliğini azaltmıştır. Sosyal-siyasal hayatta aydın ve seçkinler sınıfının gelişen olaylar karşısında zihinlerinin karışık olması, bu seçkin sınıfın birtakım ideolojilerle devletin kurtulacağını savunmaları, kurtuluşun önünde en önemli engelin din olduğuna inanmaları ve dillendirmeleri de, Said Nursi'nin dini duygulardaki hassasiyetinin açığa çıkmasına sebebiyet vermiştir. İstanbul'un işgali esnasında İngiliz bakanının "Bu Kur'an, İslam elinde varken biz onlara hakiki manada hâkim olamayız" ifadesinin de Said Nursi'nin düşüncelerinde uyanışa sebebiyet verdiği ve düşüncelerini etkilediği ifade edilmiştir.¹ Yine Türkiye Cumhuriyetinin kurulması esnasında Said Nursi'nin Ankara'ya davet edilmesi neticesinde Ankara'daki havayı istediği gibi bulamaması, Türkiye Cumhuriyetinin modernleşme ve laiklik düşüncesi çerçevesinde dini sosyal hayatın dışında tutma

¹ Nursi, **Tarihçe-i Hayat**, s. 44.

isteği, devlet yöneticilerinin dini modernliğin, gelişmişliğin ve fen bilimlerinin önünde bir engel gibi görmesi de Said Nursi’de dini uyanışın ortaya çıkmasına etki etmiştir.

Bu çerçeve etrafında Said Nursi, dinin çağın şartlarına göre yeniden yorumlanması gerektiğini düşünmüş, bu düşünce merkezinde yazılar yazmaya, eserler vermeye başlamıştır. Zira Said Nursi Türk toplumunun yücelmesinin, gelişmesinin ancak din ile mümkün olacağını ve Türk toplumunu bir araya getiren bütün etnik gruplar arasındaki birlikteliğinde kaynaşmanın da ancak din üst kimliğiyle mümkün olacağını düşünmektedir. Yine tarihi süreç içerisinde değişen hadiselerin beraberinde getirdiği sıkıntıların, problemlerin çözümünün ancak dinin prensipleri ile mümkün olabileceğini savunduğundan dolayı “din” onun hayatında anahtar bir kavram olmuştur. Ona göre din, hem bu dünyanın hem de öte dünyanın anahtarı hükmündedir. Ve insan, ancak dinin rehberliğinde doğruyu, yanlışı, iyiyi, güzeli ve mutluluğu öğrenebilecektir.² Din hayatın hayatı, hem nuru hem de esası olduğunu, milletlerin tekrar dirilmesinin dinin yücelmesi ile olacağını, ihmali neticesinde ise geriye gidişin kaçınılmaz olacağını dile getirmiştir.³

Bu yönüyle Said Nursi, dini, insanları her yönüyle tatmin eden ve mutluluğu veren bir unsur olarak görmektedir. Dinin insani ve beşerde fitri bir duygu olduğunu, ondan kaçamayacağını zikrederek beşer içindeki her bir ferden en dinsizi dahi dine sığınmaya mecbur olduğunu ifade etmektedir. Çünkü dünya hayatındaki insanın zayıf noktaları ve sonsuz ihtiyaçları karşısında dinin bir sığınak ve sınırsız isteklerine cevap verecek, yardım edecek isteme noktası olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla “yalnız ve yalnız Sâni-i Âlemi tanımak ve iman etmek ve âhirete inanmak ve tasdik etmekten başka, uyanmış beşerin başka çaresi olmadığını”⁴ ve yaratıcıya her cihetle muhtaç olduğunu zikreder. Zira ona göre “Kalbin sadefinde din-i hakkın cevheri bulunmazsa, beşerin başında maddî, mânevî kıyametler kopacak ve hayvanatın en bedbahtı, en perişanı olacaktır.”⁵

² Bediüzzaman Said Nursi, **İçtima-i Dersler**, İstanbul, Zehra Yayıncılık, 2006, s. 514.

³ Bediüzzaman Said Nursi, İçtima-i Dersler, **Lemaat**, İstanbul, Zehra Yayıncılık, 2006, s. 412.

⁴ Bediüzzaman Said Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Hutbe-i Şamiye**, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2008, s. 538.

⁵ A.e., s. 538.

Dinin gerekli ve önemli olduğunun bilinmesi için, insanın kendi mahiyetini görmesi ve bilmesi gerektiği düşüncesinde olan Said Nursi, insanın sınırsız istek ve arzularının olduğunu ve kendisine verilen istidatla da buna mukabele edemeyeceğini yine bu kısa dünyanın, emellerini gerçekleştirmesine yetmeyeceğini dile getirerek⁶ dini emir ve prensipleri, insanı her yönüyle tatmin edecek yegâne yol olarak görmektedir.

Ayrıca dinin asıl makamının vicdan olduğunu vurgulayan Said Nursi, dini bütün nesillerin yetiştirilmesi gerektiğini savunur. Hakiki dindarın ise kanunla çelişkiye ve anarşiye düşmeyeceğini söyler.⁷

Yine dinin yalnız iman olmadığını, amelin de dinin önemli bir kısmını oluşturduğunu zikreden Said Nursi, adam öldürme, zina, hırsızlık, kumar, şarap gibi toplumsal hayatı zehirlendiren pek çok büyük günahları işleyenleri onlardan men etmek için, yalnız hapis korkusu ve hükûmetin bir hafiyesinin görmesinin yeterli olamayacağını vurgular. O halde, her hanede, belki herkesin yanında daima bir polis, bir hafiye bulunmasının lâzım geleceğini, bunun ise mümkün olamayacağını zikreder. Madem mümkün değildir, öyleyse serkeş nefislerin kendilerini o pisliklerden çekebilmeleri için dinin varlığını önemli görür. Said Nursi, bu noktada imani duygulardan kaynaklanan Allah'a olan saygı ve korkudan dolayı dinin herkesin başında her vakit bir mânevî yasakçıyı ihsas ettireceğini, aynı zamanda cehennem hapsini ve gazab-ı İlâhîyi hatırına getirmekle serkeş kişiyi fenalıktan kolayca kurtaracağını vurgular.⁸

Din denilince Said Nursi için İslamiyet akla gelir. İslamiyet ise, Allah'ın insanlar hakkındaki muradı ve mesajı olduğunu, bu mesajı doğru algılayabilmek için ilk önce yaratıcının tanınması gerektiğini vurgular. Yaratıcının tanınması ise, yaratıcının muradını anlamayı sağlayacağını ifade eden Said Nursi, Yaratıcının kendisini üç şeyle gösterdiğini ve tanıttığını söyler: Kâinat, Kur'an ve Peygamber.⁹ Dolayısıyla Said Nursi'ye göre Allah'ın ve O'nun muradını gösteren dinin tam olarak anlaşılması için Kur'an-ı Kerim, Peygamber Hz. Muhammed ve kâinat iyi tetkik edilmeli ve okunmalıdır. Yaratıcının din ile kastettiğini bu sayılan hususların

⁶ A.e., s. 539.

⁷ Nursi, **Şualar**, s. 255.

⁸ A.e., s. 255.

⁹ Bediüzzaman Said Nursi, **Sözler**, İstanbul, Şahdamar Yayınları, 2005, s. 306.

bilinmesi ile bilinebileceğini vurgular ve bu üç maddeye dikkat çekerek her bir maddenin açıklanması adına eserlerinde uzun tafsili bölümler ayırarak hem akli hem de nakli deliller ile Allah'a götüren bu yolların gerekliliği ve insanlığın her meselesinin çözümü adına lüzumunu gösterir.¹⁰ İnsanlık için bir rehber-i kâmil olarak gördüğü bu hususları aynı zaman da yegâne kurtuluşun bir reçetesi olarak sunar. Said Nursi'ye göre topyekûn bütün bir insanlık bu rehberlere muhtaçtır.

Bu yönüyle Said Nursi, “din” kavramını eserlerinde kullanmış olsa da din kavramı yerine daha çok dinin açıklayıcısı ve yaratıcının muradını bize aktarması cihetiyle “Kur'an'ı Kerim”, Hz. Peygamber ve Sünnetini dinin açıklanması, uygulanması ve gerekliliği hususunda anahtar kavramlar olarak değerlendirir. Bu minvalde geniş değerlendirmeler yapar. Yine dinin fikir ve düşünce üretmesi, yol göstermesi dışında dinin imani ve ameli yönüne eserlerinde geniş bir şekilde yer vererek imanın ve amelin önemine de vurgu yapar.¹¹

Fikri mücadelesini bu merkezde yürüten Said Nursi, yaşadığı sosyal-siyasal açıdan karışık olduğu dönemde mevcut her sıkıntıya, dini kaynaklardan çözüm önerileri sunmuş, bunları ya bir risale,¹² ya bir gazete yazısı vesilesiyle dile getirmiş¹³ ya da topluluklar önünde hutbe vererek bu reçeteleri insanlara aktarmaya çalışmıştır. Hayatının ilk dönemi itibariyle toplumsal dalgalanmalar ve siyasi karışıklıklar sebebiyle din adına ortaya koyduğu bu öneriler, cılız kalmış, itibar görmemiştir. Fikirlerini halka duyurmaya çalıştığı süreçte divan-ı örfi de yargılanmış¹⁴ ve tımarhaneye atılmıştır.¹⁵ Said Nursi fikri mücadelesinin arkasındaki hedefi, toplumsal olaylara dinin tek başına, hiçbir şeye ihtiyaç bırakmayacak şekilde çözüm önerileri sunabileceğini göstermektir. Fakat zamanın karışıklığı ve Osmanlı'nın son dönemlerindeki yaşadığı sıkıntılı süreç buna müsaade etmemiştir.

O dönem de geriye gidiş ve yaşanan sıkıntılar, bir miktar dinin kendisine fatura edilmekteydi. Bazı aydınlara ve anlayışlara göre “Din, fennin ve bilimin hatta her türlü terakkinin önünde engeldir” düşüncesi toplumda hâkim olmaya başlamıştı.

¹⁰ Bakınız: Nursi, **Sözler**, 25. Sözün tamamı, s. 477-616; 19. Sözün tamamı, s. 307-321;

Bediüzzaman Said Nursi, **Lemalar**, İstanbul, Şahdamar Yayınları, 2004, 11. Lemanın tamamı, s. 71-89, Nursi, **Mektubat**, 19. Mektubun tamamı, s. 90-216.

¹¹ Nursi, **Sözler**, 23. Söz, s. 405-431.

¹² Nursi, **Mektubat**, s. 123.

¹³ Bediüzzaman Said Nursi, **Münazarat**, İstanbul, Şahdamar Yayınları, 2006, s. 26.

¹⁴ A.e., s. 53.

¹⁵ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harb-i Örfi**, s. 382.

Bu fikirlerden dolayı dinin dışında kurtuluş ve çözüm adına birçok ideoloji ve fikir ortaya atılmıştı. Fakat Said Nursi dönemin aydınlarına hitaben ‘hakiki çözüm ve reçetenin dine sarılmak olduğunu’ söyleyerek şu vurguyu yapmıştır: “Sizin zihninizde oluşturduğunuz din anlayışıyla değil, hakiki manada dinin ruhuna uygun bir tarzla ve usulle” çözümün elde edileceğini savunmuştur. "Din, terakkiye mânidir" diyenlerin “fikirlerinin ancak birer hezeyan olduğunu bilâkis, o hem insan için, hem vatan ve millet için iman nuruna mazhar olmak, maddî-mânevî saadet ve terakkiyi temin ettiğini”¹⁶ vurgulamıştır.

Said Nursi dinin birleştiriciliği üzerinde ısrarla durmuş ve her türlü olumsuzluğa rağmen müsbet hareket etmenin önemini dile getirerek zamanın din adına birlikteliği zorunlu hale getirdiğini ve etnik açıdan farklılıkların öne çıkarılmamasını, dinin her türlü ihtiyaca cevap verdiğini yazıları, eserleri ve fikirleriyle ısrarla vurgulamıştır. Birleştirici hareket etmenin ve müsbet hareketin hem Türk-Kürt kardeşliğinin tesisi hem de İslam milletlerinin birlikteliği adına önemli görmektedir. Bu kardeşliğin ancak dinin birleştiriciliği etrafında gerçekleşebileceğini zikretmektedir. Bunun İslam milletlerinin kendilerini yenileme ve geliştirme adına da önemli görmektedir. Said Nursi’nin bu çerçevedeki fikir ve görüşleri ilerde “İttihad-ı İslam ve İttihad-ı Uhuvvet” başlıkları altında daha detaylı zikredilecektir.

B- Etnisite Kavramı

1- Millet ve Milliyet Kavramları

Fransız Devrimi ile siyasal anlamda milliyet fikri öne çıkmış ve dine dayalı olmayan bir devlet ve rejim tipinin olasılığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla gerileyen din ve din temelindeki bütünleşmenin yerini millet ve milleti kendisine dayanak olarak alan milliyetçilik ve milli devlet olgusu almıştır. O halde milliyet, millet ve milliyetçilik gibi kavramlar, dinden boşalan toplumsal ve siyasal boşluğu dolduran kavramlar olmuştur. Milliyetçilik, Avrupa’da bir bütünleşme çerçevesi olarak gerileyen din ve kilise kurumuna bir alternatif olarak doğmuştur. Fransız devrimi,

¹⁶ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 404.

Osmanlıyı da etkilemiş, milliyetçilik fikri önce gayri Müslim unsurlar arasında, sonra Arnavut ve Araplarda, en sonra da Türklerde ortaya çıkmıştır.

Said Nursi'nin “menfî milliyetçilik” olarak kavramsallaştırdığı milliyetçilik denen şey, aslında İslam nazarında kavmiyetçilik ve ırkçılıktan ibarettir. Said Nursi milliyetçiliğe tek bir açıdan yaklaşmamış milliyetçilik fikrini tamamen zararlı görmeyip yeni bir kavramsallaştırmaya gitmiştir. Dolayısıyla sosyal bilimlerin ürettiği etnisite kavramını Said Nursi eserlerinde kullanmamıştır. Fakat etnisite, etnik gruplar veya kimlikler üzerine düşüncelerini farklı kavramlar altında dile getirmiştir. Etnisite sorununu ve çözüm yollarını izah ederken kullandığı birtakım anahtar kavramlar olup ve bu anahtar kavramlara yüklediği anlamlar vardır.

Said Nursi bu meseleyi ele alırken en çok kullandığı kavram “millet” kavramıdır. Bu kavram üzerinde durmasının en temel sebebi, her meselenin çözümünde referans kabul ettiği İslam'ın bu kelimeye yüklediği manadan kaynaklanmaktadır. Yani Said Nursi bu meselenin çözümünü Kur'an-i bir terim olan “millet” kelimesi üzerinden yapmaktadır. Bu bağlam da Said Nursi, eserlerinde millet, milliyetçilik, menfî ve müspet milliyetçilik tanımlarını hangi anlamlarda kullandığını geniş bir şekilde izah etmiştir.

Said Nursi etnisiteye dayanan milliyetçiliği reddetmez ve ona göre etnik milliyetçilik olmalıdır.¹⁷ Etnik milliyetçiliği, milletlerin kendi menfaatlerine ve gelişmelerine öncelik vermeleri, bunu istemeleri ve desteklemeleri şeklinde değerlendirir ki bu yönüyle Said Nursi, etnik milliyetçiliği fitrî ve olması gereken bir durum olarak görür. Milliyetçiliği ikiye ayıran Said Nursi “menfî milliyetçilik ve müspet milliyetçilik” tabirlerini kullanır.¹⁸ Ayırıştırıcı veya kendisini üstün gören bir milliyet düşüncesi olarak gördüğü menfî milliyetçiliğin toplumsal ve küresel bağlamda zararlarının olduğu üzerinde durur. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde “dessa ve zalim Avrupa” diye nitelediği Batı medeniyetinin Osmanlı topraklarını bu menfî milliyetçilik vasıtasıyla yıkmaya, parçalamaya, her şeyden önemlisi bu topraklarda yaşayan topluluklar arasında fitne sokmaya çalıştığını ifade eder.¹⁹

¹⁷ Nursi, **Mektubat**, s. 310.

¹⁸ A.e., s. 310.

¹⁹ A.e., s. 310.

Zikredilen sebeplerden dolayı Said Nursi milliyetçilikten ziyade “millet” kavramını ön plana çıkarır ve “Ben milliyetimizi yalnız İslamiyet biliyorum”²⁰ ifadesiyle “millet” kelimesinden anladığı manayı da ortaya koyar. Yine “Milletimiz de yalnız İslâmiyet’tir. Zira Arap, Türk, Kürt, Arnavut, Çerkez ve Lâzların en kuvvetli ve hakikatli revâbit (rabitaları) ve milliyetleri İslâmiyet’ten başka bir şey değildir”²¹ diyerek zihnindeki “millet” kavramının İslamiyet olduğunu dile getirir.

Said Nursi eserlerinde “milliyet” ve “millet” kavramlarını zikrederken vurgulamak istediği öncelikle din üzere kurulu bir birlikteliktir. Etnik manada millet düşüncesinin, İslam milletlerini desteklemesi ve İslamiyete hizmet etmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Yine dine hizmet etmede milliyetin müspet anlamda kullanılmasını ve fertlerinde hangi milliyetten olursa olsun öncelik olarak dine hizmet etmelerini veya dinin bayraktarlığını kim yapıyorsa ona destek vermeleri gerektiğini vurgulayarak cevap verir.²²

Yine Said Nursi “müsbet milliyet” kavramını geliştirir. Müsbet milliyet kavramıyla dinle beraber dil ve vatan birliğinin etnik grupları bir araya getirecek önemli bağlardan birisi olarak görür. Etnik grupları birbirine bağlayan bu bağların fazlalığı güçlü bir milleti oluşturacağını düşünmektedir. Bu birleştirici bağların azalması halinde ise etnik yapıların birbirleriyle çatışmaları ve ayrışmalarının ortaya çıkacağını dile getirir.²³ Burada özellikle Said Nursi’nin dikkat çekmek istediği, farklı etnik kimlikleri birleştirecek dinamiklerin varlığıdır. Hedef, farklılıkların öne çıkarılarak çatışma ortamı oluşturulması değil, benzerliklerin ve birlik noktalarının çoğaltılmasıyla beraber ortak yaşam, kültür oluşturulması, etnik farklılıklar olsa da bir millet duygusunun hissedilmesinin herkesçe elde edilmesidir. Bu ortak birliktelik ruhuna “müsbet milliyet” adını vermiştir. Fakat millet duygusunu ve ruhunu hissettirecek en önemli rabitanın din duygusu olduğunu sık vurgulayan Said Nursi böylece günümüz problemlerinden birisi olarak öne çıkan Kürt sorununa çözüm önerisi sunmuş olmaktadır. Türk-Kürt kardeşliğinin İslam birlikteliği içerisinde ve dini duyguların öne çıkarılmasıyla veya ortak noktaların varlığıyla oluşturulacak müspet hareketle sağlanacağını ve pekişeceğini ileri sürmektedir. Aksi halde

²⁰ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harb-i Örfi**, s. 384.

²¹ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Hutbe-i Şamiye**, s. 574.

²² Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 90.

²³ A.e., s. 314.

unsuriyetin öne çıkarıldığı menfî milliyetçilikten insanlığın her zaman büyük zararlar gördüğünü akli ve tarihi delillerle ifade eder.²⁴

2- Etnik Kimliklerin Farklılığı ve Anlamı

Milliyet düşüncesinin reddedilemeyeceğini, toplumları uyanışa ve kendilerine getirmeye yönelik hareket ettirici bir güç haline dönüşebilmesinden dolayı milliyet düşüncesinin gerekli olduğunu ifade eden²⁵ Said Nursi farklı etnik kimliklere sahip olmanın anlamını ise, "Mektubat" adlı eserinde genişçe ele alır. Hucurat suresinin, "Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık; sonra da, birbirinizi tanıyasınız diye milletlere ve kabilelere ayırdık." 13. ayetini, "Sizi taife taife, millet millet, kabile kabile yaratmışım, tâ birbirinizi tanımalısınız ve birbirinizdeki hayat-ı içtimaiyeye (sosyal alana) ait münasebetlerinizi bilesiniz, birbirinize muavenet (yardım) edesiniz. Yoksa sizi kabile kabile yaptım ki, yekdiğerinize karşı inkârla yabanî bakasınız, husumet ve adâvet (düşmanlık) edesiniz değildir"²⁶ şeklinde açıklar. Ayeti kerime de geçen "Teârûf" kelimesini Said Nursi, tanışma ve yardımlaşma şeklinde izah eder ve bu izahını ordudaki fırka, tabur, alay ve bölüklerin varlığını işaret ederek anlatır. Ordu içerisinde alay tabur gibi bölümlerin her birisinin vazifelerinin olduğunu, gerektiğinde birbirlerine destek sağlamak ve yardımlaşmak için hareket etiklerini dile getirir. Aksi halde bölümlere ayrılmasını, birbirlerine muhalif hareket etmeleri şeklinde anlaşılmasında gerektiğini vurgulayarak farklı etnik grupların varlığının ve anlamının, bu anlamda düşünülmesi gerektiğini ifade eder. Yoksa her etnik kimliğin kendi farklılık noktalarını öne çıkararak ayrışmaya değil, ortak noktalarının fazlalığını görerek birlikteliğe yönelik tavır sergilenmesi gerektiğini zikreder. Said Nursi İslam milletini oluşturan birlik rabitalarının çokluğuna işaret ederek: "Hâlıkı bir, Rezzakları bir, Peygamberleri bir, kibleleri bir, kitapları bir, vatanları bir-bir, bir, bir, binler kadar bir, bir..."²⁷ Bu kadar birlik rabitalarının müsbet milliyeti ve kardeşliği gerektirdiğini ifade eder.

²⁴ A.e., s. 311.

²⁵ A.e., s. 311.

²⁶ A.e., s. 309.

²⁷ A.e., s. 310.

3- Menfi Milliyet ve İrkçılık

Said Nursi fikri milliyeti iki kısma ayırır.²⁸ Bu iki kısımdan birisini “menfi milliyet” diye isimlendirir. Bu isimlendirmedeki kastı etnik milliyetçilik fikrinin olumsuz yönünün varlığına dikkat çekmek istemesidir. Zira diğer birisini ise “müsbet milliyet” olarak isimlendirir. Yani etnik anlamda milliyetçilik fikrinin olumlu tarafları olduğu gibi olumsuz taraflarının da varlığına işaret etmektedir. Said Nursi olumsuz, kötü, başkasını yutmakla beslendiği, diğerlerine düşmanlıkla hareket ettiği, diğerlerini küstürdüğü ve diğerleriyle arasına mesafeler koyarak ayrılıklara sebebiyet verdiği gerekçeleriyle fikri milliyetin olumsuz yönüne dikkat çekerek bu durumu “menfi milliyet” tabiriyle isimlendirir.²⁹ Milliyetçilik fikrinin kendi içerisinde potansiyel halde bulunan kalabalık olmadan kaynaklanan kuvvetin vermiş olduğu nefsi bir zevk, gafletli bir lezzet ve kötülüğe meyilli bir kuvvetin olduğunu ve bunun toplumların ayrışmasına ve ihtilafların, anarşinin ortaya çıkmasına sebebiyet verebileceğini vurgular.³⁰ Özellikle Avrupa devletlerinin İslam toplumlarını bölmek, güçsüz bir hale düşürmek ve aralarında kavgalara sebebiyet verme adına menfi milliyetçiliği kullandığını da dile getirir.³¹ Bu yönüyle menfi milliyetçilikten vazgeçilmesi gerektiğini ve menfi milliyetçiliğin anlamsız olduğunu dile getirir.

“İslam, cahiliyetten kalma ırkçılık ve kabileciliği kaldırmıştır”³² ve "Kâfirler, kalplerine cahiliyet taassubundan ibaret olan o gayreti yerleştirdiklerinde, Allah, Resulünün ve mü'minlerin üzerine sükûnet ve emniyetini indirdi ve onlara takvâda ve sözlerine bağlılıkta sebat verdi. Zaten onlar buna lâayık ve ehil kimselerdi. Allah ise her şeyi hakkıyla bilir."³³ Ayet ve hadisle menfi milliyetçiliğin dinen yasaklandığına işaret ederek düşüncelerini güçlendiren Said Nursi, tarihte yaşanan örneklerden bahsederek menfi milliyetçiliğin zararlarını vurgular. Geçmişte Emevilerin milliyetçilik fikrini ön plana çıkarmalarından dolayı diğer İslam milletlerini küstürdüklerini, kurdukları Arap milliyetçiliğinin Emevi devletine de zarar verdiğinden bahseder.³⁴ Etnik kökenli farklı uygulamaların diğer milletlerin

²⁸ A.e., s. 310.

²⁹ Nursi, **Mektubat**, s. 310.

³⁰ A.e., s. 310.

³¹ A.e., s. 311.

³² Muhammed b. İsmail el-Buhari, **Sahihu'l-Buhari**, İstanbul, 1981, Ahkam, 4.

³³ Kur'an, Fetih, 26.

³⁴ Bekir Berk, **Bediüzzaman ve Siyaset**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1996, s. 86.

uzaklaşmalarına sebebiyet verdiğiinden bahsederek Hz. Hüseyin'in Emevilerle mücadelesini din ile milliyet savaşı olduğunu zikreder.³⁵ Aynı şekilde yakın tarihten Fransız ve Almanları örnek göstererek Emevilerin düştüğü yanlışa düştüklerinden bahseder ki Cihan savaşlarının sebebinin de menfi milliyetçilik olduğunu ileri sürer. Bu savaşların milletlere ve toplumlara büyük zararlar verdiğini vurgulayarak³⁶ etnik milliyetlerin öne çıkarılmasını gereksiz ve zararlı olarak görmektedir.³⁷

4- Müspet Milliyet

Said Nursi, “menfi milliyet” kavramının yanı sıra “müsbet milliyet” kavramından da bahseder. Said Nursi, müspet milliyeti, toplumu birbirine bağlayan ve İslam toplumlarının arasında uhuvveti artıran bir vesile ve gelişen, değişen dünya konjonktüründe bir gereklilik olarak görmektedir. Müsbet milliyet ile ortak noktaların bir araya getirilmesi, öne çıkarılmasıyla birbirini destekleyen birbirine yardım eden ve birbiri için var olan unsurların birliktelik oluşturmasını işaret eder. Farklılıkların öne çıkarılarak ayrışmaya gidilmesinden öte birlik noktalarının öne çıkarılarak toplumsal uzlaşmayı sağlamanın ortak bir yaşam kültürü oluşturmanın bir yolu olarak görmektedir. Bu durumu, değişen dünya dengeleri içerisinde bir zorunluluk olarak görmektedir.³⁸ Zira küçük ölçekli etnik yapıların kendilerini koruyamadıkları düşünüldüğünde büyük güç denilecek birliklerin veya devletlerin himayesi altında varlıklarını sürdürme durumuna düşecek olmaları Said Nursi'nin bu tezini doğrular mahiyettedir. Özellikle güç dengelerinin değiştiği ve gücün en önemli caydırıcı ve etkileyici unsur haline geldiği güçlü olmaktan başka çıkar bir yolun olmadığı bugünkü dünya konjonktüründe milletler güçlü olmanın ve kendilerini korumanın derdine düşmekte, menfaat veya güç işbirlikçileri aramaktadırlar. Menfaatlerin çakıştığı ve çatıştığı küresel dünyada güç önemli bir unsur haline gelmiş durumdadır. Bu açıdan Said Nursi'nin belirttiği müsbet milliyet anlayışı tarihleri, kültürleri, vatanları, belki dinleri bir olan milletlerin güçlü bir birliktelik oluşturmalarının gerekliliğine işaret etmektedir. Bu yönüyle Osmanlılık fikrine yakın bir anlam taşımaktadır. Osmanlılıkta devlet ve hukuk karşısında yurttaşların

³⁵ Nursi, **Tarihçe-i Hayat**, s. 58.

³⁶ Nursi, **Mektubat**, s. 311.

³⁷ A.e., s. 313-314.

³⁸ A.e., s. 310.

eşitliği ilke olarak benimsenmiştir. Millet ve mezhep farkı gözetmeksizin herkesin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alınması söz konusu edilmiştir. Bu fikrin arkasında “ortak vatan” ve Osmanlı devletine bağlılık fikri yatmaktadır. Yine müspet milliyet fikri bir yönüyle Ziya Gökalp’ın kültürel milliyetçilik fikrine de yaklaşmaktadır. Ziya Gökalp kültürel bir milliyetçilikten yanadır. “Türkçülüğün Esasları”na göre, millet ne ırkî, ne kavmî, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradî bir zümredir. “Millet, lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir.”³⁹

Said Nursi Osmanlıcılık fikrine ve Ziya Gökalp’ın düşüncelerine yaklaşıyor gözükmese de milliyet fikrini kendine özgü kavramlarla açıklar ve yeni bir kavram olarak müspet milliyet kavramını ortaya koyarak milliyet fikrine pozitif bir algı getirir.

5- Türklük Milliyeti ve Türk Milleti

Said Nursi İslamiyet’le birleşmiş, bütünleşmiş milletlerin hepsine birden “Milleti İslamiye” adını vermektedir. Aynı şekilde Türklüğün İslamiyet’le özdeşleştiğini ifade eden Said Nursi, Avrupa’da Türk denildiğinde Müslümanların kastedildiğini dile getirmektedir. Bu ise yaklaşık bin yıldır İslam’ın bayraktarlığını yapmış Türklerin İslam’la bütünleştiğine bir delil olarak zikreder; hatta öyle bütünleşmiştir ki İslamiyet’i kabul etmeyen Türklerin, Türk olarak kalamadığından da bahsetmektedir. Böylece Said Nursi de Türk kelimesini kullanırken Müslüman manasında kullanmaktadır. Türk milletinin dünyanın her tarafında Müslüman olduğunu, onların ırkçılıkları İslâmiyet’le bütünleşerek, ayrılmaz bir parça haline geldiğini ve böylece hakiki milletlerinin İslam olduğunu, Müslüman olmayan Türklerin ise Türklüklerini kaybettiğini ifade eder.⁴⁰ Dolayısıyla Said Nursi Türk milliyetçiliğini değil de “Türklük milliyeti” veya “Türk milleti” tabirlerini kullanır.

Yine Said Nursi, Türklerin bin seneden daha fazla İslam’a hizmet ettiklerini, İslam’ın birliğini sağladıklarını, İslam toplumlarını muhafaza ettiklerini, İslam’ın izzetini koruduklarını ve insanlığın küfürden kurtulmalarına vesile olduklarını ileri

³⁹ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Kamer Yayınları, 1996, s. 26.

⁴⁰ Nursi, **Mektubat**, s. 312.

sürerek⁴¹ Kürt kimliğini reddetmeden “Türk kardeşlerim” diyerek yukarıda belirttiği sebeplere dayanarak Türklere muhabbet duygusu beslediğini dile getirir.⁴² Bu düşünceler Said Nursi'nin hayatında dinin önemli olduğunu ve yine dine hizmetle paralel elde edilen bir durumu ifade etmektedir. Said Nursi, milliyetçilik bahsinde hep İslam vurgusunu öne çıkarmakta, geçmişte Arapların bu dine sahip çıktığı ve önderlik yaptığından bahsettiği gibi bin senedir Türk milletinin bu vazifeyi yerine getirdiğini dile getirerek Türklere muhabbet beslediğini ve muhabbetinin sebebini açıklamaktadır. Daha önemlisi Türkleşmiş olan din kardeşlerim⁴³ vurgusuyla Türk milletini İslam milleti ile eşdeğer gördüğünü ve aynı zamanda farklı etnik yapıdaki grupların Türklerin himayesinde İslam birliği altında Türkleşmiş olduklarına işaret etmektedir.

Said Nursi, İstanbul dönüşünde siyasetten kendini uzak tutup Van ilinde münzevi bir hayatı tercih edip bir mağarada yaşamakta iken doğuda Kürt aşiretler tarafından merkezi otoriteye ihtilâl ve isyan hareketleri olur. Bu başkaldırıları sırasında "Sizin nüfuzunuz kuvvetlidir" diyerek yardım isteyen bir zatın mektubuna, "Türk milleti asırlardan beri İslâmiyet'e hizmet etmiş ve çok veliler yetiştirmiştir. Bunların torunlarına kılıç çekilmez. Siz de çekmeyiniz; teşebbüsünüzden vazgeçiniz. Millet, irşad (bilgilendirilmeli) ve tenvir edilmelidir (aydınlatılmalıdır)" diye cevap göndermiş⁴⁴ ve Türklerin dini kardeşliğini kastederek, kardeşin kardeşe kılıç çekemeyeceğinden bahsetmiştir. Böylece Said Nursi Türklük vurgusunu öne çıkarmasındaki sebebi ortaya koymakla beraber, güçlenen Batılı devletlere karşı büyük bir güç olan Türklerin arkasında kardeşçe saf tutulmasının önemini, anarşiye ve ihtilafa izin verilmemesi gerektiğini dile getirmiştir.

Irki manada öne çıkarılan bir milliyetçiliğin tarafı olmayarak⁴⁵ Said Nursi ne Kürt ne de Türk milliyetçiliği yapmamıştır.⁴⁶ Mensubu olduğu Kürt halkının dertleriyle ilgilenmiş ve Kürt halkının yoğun yaşadığı bölgenin sıkıntılarını ve çözüm yolları üzerinde durmuştur. Bu sorunlarla ilgilenmesi yine ülke bütünlüğü ile

⁴¹ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 437-438.

⁴² Nursi, **Mektubat**, s. 408.

⁴³ A.e., s. 202-203.

⁴⁴ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 135.

⁴⁵ Necmettin Şahiner, **Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi**, İstanbul, Nesil Yayınları, 2001, s. 269-270

⁴⁶ A.e., s. 227-228.

ilgilidir. Aynı şekilde İslam milletinin fertleri olarak gördüğü Türk ve Kürt'ün bin yıla yakın bir kardeşliğinden bahsederek zamanın birlik zamanı olduğunu dile getirmiştir. Ve bu birlikteliklerin öne çıkarılmaması halinde doğuda büyük bir fitne ateşinin çıkabileceğine de işaret ederek günümüzdeki etnik kökenli ayrılık hareketlerini haber vermiştir.

C- Hürriyet Ve Haklar

Hürriyet, sözlükte hür olma, istediğini herhangi bir engelle karşılaşmadan kanun dairesinde yapabilme, serbestlik, baskı ve zor altında olmama hali, herhangi bir dış baskıya maruz kalmadan karar verebilme hali gibi manalara gelmektedir.⁴⁷ İnsanın bir insan olması yönüyle elde ettiği haklar vardır ve bunların birçoğu doğuştan elde edilen haklardır. Bu haklar insan hakları şeklinde ifade edilmiştir. Her türlü gelişimin arkasında kişinin özgürlüğü, düşünceleri ve fiillerinde hür olması vardır. Kişi özgür olmasıyla kendini fark eder, kendini geliştirme imkânı bulur, kendini toplumun bir parçası olarak görmeye başlar, içinde yaşadığı toplumu sahiplenir ve yaşadığı topluma katkıda bulunur. Dolayısıyla bireyin yaşadığı toplumda bu imkânları bulabilmesi, ifade ve tavırlarında kısıtlama ve baskı görmemesi çok önemlidir.

Aslında insanlık tarihine bakıldığında görülecektir ki, insanlar hayatlarını hep özgür olma, hürriyeti elde etme ve düşünce, fikir ve eylemlerinde hür olabilmenin yollarını aramakla geçirmiştir. Baskıcı ve engelleyici otoriteler karşısında benliğini, hürriyetini elde etmek için hep mücadele etmiştir. Kişisel ve toplumsal barış, ancak insan haklarına saygı gösterildiği ve birtakım hukuki kurallarla garanti altına alındığı dönemlerde mümkün olabilmektedir. Bu vesileyle her türlü farklılıklara rağmen insanlık bir arada yaşamayı öğrenmiş ve mutlu da olabilmektedir. Özetle insan hep haklarının ve hürriyetinin peşinde olmuştur. Zira bu duyguyu hissetmekle insan olmayı hissetmiş kendi benliğinin farkına varmıştır.

Said Nursi, “Ekmeksiz yaşarım; ama hürriyetsiz yaşayamam”⁴⁸ diyerek hürriyete düşkün olduğunu vurgulamıştır. Said Nursi hayatında ve eserlerinde hürriyet fikrine genişçe yer ayırmış ve hürriyet fikrini geniş kitlelere anlatabilmek

⁴⁷ D. Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Ülke Yayın Haber, 1994, s. 506.

⁴⁸ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 408.

için mücadele etmiştir.⁴⁹ Said Nursi hürriyet tanımına kendi dönemindeki siyasilerin anladığı anlamda değil kendine has bir anlam yüklemiştir. Aslında halka hürriyeti anlatırken kendi anladığı manada hürriyet fikrini anlatmıştır.

Yine eserlerine baktığımızda şunu görebilmekteyiz: Osmanlının son dönemleri ve Türkiye Cumhuriyetinin ilk dönemlerinde yaşanan sosyal ve siyasal çalkantıların içerisinde hürriyet fikrine kıymet vermiş ve geri kalmışlığın, ayrışmanın, ihtilafların giderilmesinde anahtar bir kelime olduğunu fark etmiştir. Bahsedilen süreçte siyasilerin yanlış politikaları sebebiyle ayrışan, küsen, uzak tutulan, şiddete ve baskıya maruz kalan farklı etnik grupların farklı din ve mezhep mensuplarının bir arada kardeşçe yaşayabilmeleri ve birbirlerine hukuksal açıdan saygı gösterebilmesi adına hürriyet fikrini önemli bir yerde tutmuştur. Öyle ki bu fikri, her türlü dağılmanın, ayrışmanın, anarşinin önünde en önemli bir kuvvet olarak görmüştür. Konumuz itibariyle de geniş bir şekilde ele alacağımız bu başlık aynı zamanda Said Nursi'nin etnisite probleminin çözümünde öngördüğü en önemli çözüm önerisidir. Bir toplumu, milleti oluşturan her etnik grubun kanunlar önünde hukuksal anlamda haklarının verilmesi, baskıya, şiddete, engellemelere maruz kalmadan düşüncelerini, fikirlerini, eylemlerini, dini yaşayışlarını, eğitimlerini, ana dillerinde konuşabilmelerini hürriyet fikri etrafında değerlendirip birçok sorunun hürriyet fikri etrafında çözüme kavuşacağına inanmaktadır. Bu sebeple hürriyeti çok önemli görmekte ve demokrasi ortamının oluşmasında en temel vesile olarak zikretmektedir.

Şimdi Said Nursi'nin hürriyet fikrinden ne anladığını, bu tanıma hangi anlamları yüklediğini göreceğiz. Yine onun fikirleri etrafında hürriyet fikrinin toplumda ne gibi avantajlar oluşturduğunu bu fikrin kısıtlanması ve engellenmesi halinde ne gibi sorunlar meydana getirdiğini incelemeye çalışmış olacağız.

1- Hürriyet, Eşitlik ve Hukuk

“En ziyade muhtaç olduğum ve hayatımda en esaslı düstur olan, hürriyetimdir... Ben ekmezsiz yaşarım, hürriyetsiz yaşayamam”⁵⁰ diyerek hürriyetin

⁴⁹ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 387-388.

⁵⁰ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 408.

kendi şahsi hayatındaki önemine vurgu yaparak hürriyete seslenen Said Nursi⁵¹ hayatının her anında ve bütün düşünce ve eylemlerinin merkezinde temel esas olarak kabul ettiği dini esasları hürriyet tanımlamalarında da yapmaktadır. Hürriyetin gerçek manada her türlü farklılığa rağmen her insanın hukuksal anlamda haklarını muhafaza edecek ve fikirlerinde, eylemlerinde serbestlik kazandıracak nokta-i nazarın hürriyeti meşrua olduğunu her fırsatta vurgular.⁵² Aksi durumda istibdatın, tahakkümün ve serkeşliğin ortaya çıkacağını ve bu durumun ise milleti iyiden iyiye kendi özünden koparacağını hatırlatır. Bu manadaki hürriyete muhabbet duygusu beslediğini zikreder ve şöyle der: “Muhabbetimin sebebi şudur ki: Asya'nın ve âlem-i İslâmın istikbalde terakkisinin (gelecekte yükselmesinin) birinci kapısı meşrutiyet-i meşrua ve şeriat dairesindeki hürriyettir.”⁵³ Bu vurguyu sık yapmasındaki hikmet, yaşadığı dönem itibariyle herkesin dilinde bir hürriyet vurgusu olmakla beraber herkese göre farklılık arz eden hürriyet tanımlarının ortada olduğunu görmesidir. Bu durum, Said Nursi’yi endişeye sevk eder ve her fırsatta hürriyet bize lazımdır ama İslam esaslarına uygun istişare-şura prensipleri içerisinde milleti oluşturan her etnik grubun, her bireyin kendi reyini göstereceği, haklarını savunup dile getirip temsil hakkının olacağı bir hürriyeti kasteder. "Eğer meşrutiyeti hürriyet-i şer'iyeye kabul etmezsek ve öyle tatbik edilmezse, elimizden kaçacak, müstebid (zorba) bir idareye yerini terk edecek"⁵⁴ demektedir.

Bu minvalde hürriyet duygusunun kaynağının şeriat olduğunu her mecliste zikreder⁵⁵ ve toplumun her kesimine bunu duyurmak için ciddi gayret gösterir. İttihat ve Terakki partisinin anladığı tam serbestlik şeklinde olamayacağını ifade sadedinde⁵⁶ hürriyetin din ile takviye edilmesi gerektiğine vurgu yaparak eğer din ile takviye edilmezse elbette toplumda itaatsizlik ve sefihlik oluşacağını vurgular.⁵⁷ Bu düşünceleri etrafında Said Nursi, Ayasofya camiinde dönemin milletvekillerini, bir kısım ulema ve talebeyi uyarmakta ve şöyle demektedir: “Hürriyeti, âdâb-ı şeriatla

⁵¹ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 421-423.

⁵² Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 464.

⁵³ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 407-408.

⁵⁴ Nursi **Tarihçe-i Hayatı**, s. 46.

⁵⁵ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 444.

⁵⁶ Salihi, A.g.e., s. 122.

⁵⁷ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 388.

(İslam şeriatının prensipleri ile) takyid ediniz (bağlayınız),”⁵⁸ “Asl-ı şeriatın meslek-i hakikîsi, hakikat-i meşrutiyet-i meşrûadır.”⁵⁹ Zira “hürriyet-i şer’iye (İslam prensiplerine uygun hürriyet) Cenab-ı Hakkın Rahman, Rahîm tecellîsiyle bir ihsanıdır ve imanın bir hassasıdır.”⁶⁰

Diğer taraftan Said Nursi, hürriyetin kanunun koruması altında olması ve kanunun da adaleti gözetmesi, eşitlik ilkesi içerisinde hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶¹ Bunun hem beşerin hem de kâinattaki fitri kanunların bir gereği olduğunu vurgulayarak aksi durumun kavgaya kargaşaya ve isyana sebebiyet verebileceğini ihtar etmektedir. Kanunun uygulayıcıları olan mahkemelerin de aynı şekilde insan olmanın gereği olarak hangi milletten hangi mezhepten olursa olsun adilane davranmasının önemli olduğunu zikreder. Zira bu toplumun salahlığı, birliği ve mutluluğu adına bir ihtiyaç ve gereklilik olduğuna vurgu yapar.⁶²

Hürriyetin kanunun koruması altında olmasına vurgu yapan Said Nursi aynı şekilde kuvvetin de kanunun himayesi altında olması gerektiğine vurgu yapar ve şöyle der: “Kuvvet kanunda olmalı. Yoksa istibdat (zulüm ve baskı) tevzi olunmuş (dağıtılmış) olur ve komitecilikle tam şiddetlenir.”⁶³ Said Nursi, kuvvetin kanunda olmaması halinde kuvvetin şahıslara geçeceğini, bu durumun ise istibdata, zorbalığa, keyfiliğe sebebiyet vereceğini vurgular.⁶⁴ Aynı şekilde kanunun uygulayıcısı olan yöneticilere kanunun en başta kendileri için geçerli olması gerektiğini vurgular ve “Kavmin seyidi, hizmetkâridir”⁶⁵ hadisini hatırlatarak yöneticiliğin hâkimiyet ve benlik için tahakküm (baskı) aleti değil, millete bir hizmetkârlık anlamına gelen bir ilke olduğunu vurgular.⁶⁶ Bu vurgusuyla kanunların sadece halk için değil herkes için aynı anlamı taşımasının önemini ve otoritenin sahibi yöneticileri de gerektiğinde sınırlaması gerektiğini zikreder. Bu durum kanunun belirleyicisinin yöneticiler olmaktan ziyade otoritenin kanunla belirlenmesine işaret eder.

⁵⁸ A.e., s. 388.

⁵⁹ A.e., s. 387.

⁶⁰ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Hutbe-i Şamiye**, s. 559-560.

⁶¹ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 424,425.

⁶² Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 201,202.

⁶³ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 403.

⁶⁴ Nursi, **Sözler**, s. 324.

⁶⁵ İsmail b. Muhammed el-Acluni, **Keşfü'l-Hafa**, Beyrut, 1352, C. II, s. 463.

⁶⁶ Bediüzzaman Said Nursi, **Emirdağ Lâhikası II**, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 1991, s. 78, 82.

Said Nursi artık kuvvet döneminin bittiğini herkesin hukuk önünde eşit haklara sahip olması ve insani haklarının hukuksal çerçevede korunmaya alınması gerektiğini vurgular. Bunun ise hiçbir etnik grubun veya otoritenin diğerlerine baskı yapmaması, değiştirmeye veya asimile etmesine engel olması, herkesin kendi varlığını, benliğini ve kimliğini en hür bir şekilde kanunlar önünde göstermesi açısından önemli olduğunu zikreder.⁶⁷ Aynı zamanda meşrutiyet ve hürriyet fikrinin açılımının cumhuriyet ve demokrasi olduğunu zikreden⁶⁸ Said Nursi, bunun ise adalet, meşveret ve kuvvetin kanunda toplanması anlamını içerdiğini söyler.⁶⁹ Meşrutiyeti, otoriteyi tek bir kişiden alarak halka vermesi sebebiyle desteklemiş olan Said Nursi, İttihad ve Terakki döneminde Meşrutiyetin bir baskı rejimine dönüşmesini ismi meşrutiyet, manası istibdat (baskı)⁷⁰ diyerek eleştirmiştir.

Said Nursi böylece hürriyet tanımı etrafında toplumu oluşturan bireylerin veya etnik grupların bir takım haklarının hukuksal açıdan korunması ve baskı altına alınmaması gerektiğini söyler. Bunların fitri bir durum olduğunu, fitrata muhalif hareket edilmesinin de toplumda anarşiye götüreceğini zikrederek toplumu oluşturan her etnik grubun anarşiye ihtilafa düşmemesi adına fitri kabul edilen hakların verilmesi gerektiğinden bahseder. Dolayısıyla Said Nursi günümüzde daha çok “Kürt sorunu” olarak isimlendirilen doğu ve güneydoğu sorunu şeklinde de dile getirilen problemlerin gerçekte demokrasi ve haklar problemi olduğunu dile getirir. Artık bölgesel bir problemde öteye geçmiş ulusal veya uluslar arası bir problem haline dönüşen “Kürt sorunu” Cumhuriyet döneminde başlayan milli ideoloji etrafında toplumsal haklardan uzak tutulan Kürtlere demokratik hakların verilmesi ile çözüme biraz daha yaklaşmış olacaktır. Kanaatimizce Kürtlerin haklar meselesi ayrı değerlendirilmeli terör sorunu ayrı değerlendirilmelidir. Türk veya Kürt her bir vatandaşı kanun ve hukuk önünde eşit haklara sahip olması ve öylece muamele görmesi sorunun en önemli çözüm noktalarından birisidir. Demokrasi kültürü içerisinde en temel hakların Kürtlere verilmesi sorunu minimize edeceği bir gerçektir.

⁶⁷ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 464.

⁶⁸ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 418-420.

⁶⁹ A.e., s. 386.

⁷⁰ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 63.

Demokrasi kültürünün bir gereği olarak insan merkezli hakların verilmesi gerektiğini dile getiren Said Nursi, insan hakları veya en temel insani haklar şeklinde değerlendirilen ve Kürt sorununun da en önemli çözüm noktası olacak hürriyet ve haklarla ilgili düşüncelerini maddeler halinde zikredelim.

2- Din Eğitimi Ve Dini Yaşama Hürriyeti

Tanzimattan bu yana laikleşen kurumlar ile beraber dini eğitim veren kurumlarda bu gelişmelerden etkilenmiş⁷¹ ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla beraber 3 Mart 1924'te çıkarılan "Tevhidi Tedrisat" kanunu ile dini eğitim, maarif vekâletine (milli eğitim bakanlığına) bağlanmış⁷² ve medreseler de kapatılmıştır. Din eğitimi veren medreselerin kapatılmasıyla beraber din eğitimindeki ihtiyacı karşılamak üzere 29 yerde imam hatip okulu açılmıştır. Fakat kanunun kabul edilmesiyle açılmaya başlanan imam hatip okulları her yıl sayısı düşürülmüş, 1931-1932 ders yılında ise din eğitimi veren imam hatip okullarının tamamı kapatılmıştır.⁷³ Din eğitiminin "Tevhidi Tedrisat" kanuna bağlanmasındaki amacın resmi eğitim sistemindeki ikiliğin kaldırılması şeklinde izah edilmiş⁷⁴ fakat tek parti döneminin son milli eğitim bakanı olan Tahsin Banguoğlu, asıl hedefin 'tek tip insan yetiştirmek' olduğunu açıkça zikretmiştir.⁷⁵ Tevhid-i Tedrisat'la din eğitiminin milli eğitim bakanlığına bağlanmasıyla beraber 1930 yılından itibaren din eğitimi tamamen yasaklanmış, ta ki 1950 seçimlerinde değişen iktidarın insiyatif koyması ve halkın talepleri doğrultusunda 1951 yılında imam hatipler tekrar açılmış, beraberinde din eğitimi kısmen verilmeye başlanmıştır.⁷⁶

Batılılaşma ve kurumların modernleştirilmesi adına medreselerle beraber tekke ve zaviyelerde kapatılmıştır.⁷⁷ Dini eğitim veren kurumlarla alakalı bu gelişmeler toplumda merkezi otoriteye karşı hoşnutsuzluğa, memnuniyetsizliğe sebebiyet vermiştir. Zira bu eğitim merkezleri, toplumun dini marifeti elde ettiği

⁷¹ Şerif Mardin, **Bediüzzaman Said Nursi Olayı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 173.

⁷² **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. VII (6.3.1340), s. 26.

⁷³ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi I-V**, İstanbul, Eser Neşriyat, 1977, C. V, s. 2124.

⁷⁴ Hasan Ali Yücel, **Türkiye'de Orta Öğretim**, Ankara, 1994, s. 25.

⁷⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, C. XV (3.1.1949), s. 9.

⁷⁶ Halis Ayhan, **Türkiye'de Din Eğitimi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999, s. 166.

⁷⁷ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 519.

noktalardır. Dolayısıyla dinin öğrenilmesi ve yaşanması adına halk tarafından önemli görülen müesseselerdir. Bu kapatmaların ötesinde halk, dini eserlerin okunması, bulundurulması hususunda da bir kısım engellemelere ve baskılara maruz kalmışlardır. Bu durum, toplumda çözümlere, hoşnutsuzluklara sebebiyet vermiş toplum içerisinde merkezi otoriteye karşı güvensizliği beraberinde getirmiştir. Zira hükümet toplumun dini eğitiminin ve dini yaşamın garantörü olması gerekirken engelleyici pozisyon arz etmesi toplumda ciddi rahatsızlıkları beraberinde getirmiştir. Dini eğitim vermesi sebebiyle hapishanelerde tutulmuş⁷⁸ ve sürgünler yemiş,⁷⁹ yazdığı eserler dini telkin ettiği gerekçesiyle toplatılmış⁸⁰ olan Said Nursi, din eğitiminin ve serbestçe yaşanmasının kayıt altına alınamayacağını,⁸¹ dinin makamının, vicdan olduğunu hükme, kanuna bağlanamayacağını vurgulamıştır.⁸² Yine dinî inanç ve ibadetlerin yargı alanına giremeyeceğini ve din hürriyetinin mezhep hürriyetini de içerdiğini belirtmektedir.⁸³ “Madem, cumhuriyet prensipleri hürriyet-i vicdan (özgürlük) kanuni ile dinsizlere ilişmiyor; elbette mümkün olduğu kadar dünyaya karışmayan ve ehl-i dünya ile mübareze etmeyen (mücadele etmeyen) ve ahiretine ve imanına ve vatanına daha nafi (faydalı) bir tarzda çalışan dindarlara da ilişmemek gerektiğini ve hatta elzem (gerekli) olduğunu”⁸⁴ belirtir. Bu ifadeleri ile demokrasinin herkes için eşit davranması gerektiğini dile getirmiştir. Yine peygamberlerin çoğunun doğuda felsefecilerin ise batıdan çıktığına işaret ederek doğunun ancak din eğitimi ile ayağa kalkacağını⁸⁵ zikrederek din eğitiminin yasaklanamayacağını hatırlatır.

Said Nursi, Günümüz toplumunun anarşilikten maddecilikten komitecilikten kurtaracak yegâne sermayenin din olduğunu ve ancak Kur’an hakikatlerine sarılmakla bu beladan kurtulabileceğini söyler.⁸⁶ Anarşiden bölünmeden kurtulmanın ise beş şarta bağlı ve gerekli olduğunu söyler: “Birincisi: Merhamet. İkincisi: Hürmet. Üçüncüsü: Emniyet. Dördüncüsü: Haram ve helâli bilip haramdan

⁷⁸A.e., s. 469,470.

⁷⁹Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 137.

⁸⁰A.e., s. 349.

⁸¹A.e., s. 196.

⁸²A.e., s. 362.

⁸³Nursi, **Mektubat**, s. 555.

⁸⁴ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 482.

⁸⁵A.e., s. 125-127

⁸⁶Nursi, **Emirdağ Lahikası II**, s. 56.

çekinmek. Beşincisi: Serseriliği bırakıp itaat etmektir. İşte din ise bu beş esası temin edip, asayişin temel taşıını tespit ve temin eder.”⁸⁷ “Asayişe, emniyete ilişmemek şartıyla herkes vicdanıyla, kalbiyle kabul ettiği bir metodu, bir fikri ile mesul olamaz... Hem bu millette ve bu hükûmet-i İslâmiye içinde eskiden beri bulunan Yahudiler ve Nasranîler, bu milletin dinine ve kudsî rejimlerine muhalif ve zıt ve muteriz oldukları halde, hiçbir zaman mahkeme, kanunlarıyla onlara o cihette ilişmemiştir.”⁸⁸ Said Nursî, ayrıca, “...hususî ibâdâtta (ibadetlerde kullanılacak dil konusunda) kanun yapılmaz ve kanun olamaz”⁸⁹ diyerek dinî inanç ve ibadetlerin yargı alanına giremeyeceğini vurgulamakta ve din hürriyetinin mezhep hürriyetini de içerdiğini belirtmektedir.⁹⁰ Dini yayma ve dinî yayın yapmanın bir hak oluşunu da o, “Hak ve hakikat inhisar altına alınmaz. İman ve Kur’ân nasıl inhisar altına alınabilir?” sözleriyle temellendirmektedir.⁹¹

Hangi dine ve mezhebe mensup olursa olsun kendi dininin esaslarını öğrenmesi ve yaşaması insan olmanın gereğidir. Bir hak olarak verilmelidir.⁹² Hatta devlet bu noktada desteklemeli ve önlerini açmalıdır. Dini yaşama ve öğrenme hürriyeti farklı din ve mezhep gruplarını devlete karşı muhabbet duygusunun gelişimine katkı sağlayacağından dolayı etnik gruplar bu kazanımı ve hürriyeti elde ettikten sonra vatandaşlık cihetiyle devletine bağlılık ve güven duygusu hissedecek ve devlete karşı herhangi bir bölücü yapılanmaya anarşiye veya ayrışmaya girmeyi düşünmeyecektir. Said Nursi, doğuda din duygusunun önemli olduğunu vurgulamaktadır.⁹³ Doğu vilayetlerinde yaşayan halkların dinin bir emri olarak gördüğü “müminlerin ancak kardeş”⁹⁴ olduğu, “kardeşinde kardeşe düşmanlık beslemeyeceği”⁹⁵ prensiplerini bilmesini sağlayacağını dile getirir. Yine merhamet, şefkat ve yardımlaşma düsturlarıyla beraber toplumdaki etnik farklılıkların önemsizleşmesine ve din kardeşliği esasının ön plana çıkmasına sebebiyet vereceğini ifade eder. Said Nursi Türk-Kürt kardeşliğinin ve bu güçlü birliği sağlayacak

⁸⁷ Bediüzzaman Said Nursi, **Kastamonu Lahikası**, İstanbul, Sözler Yayınevi, 1988, s. 241.

⁸⁸ Nursi, **Emirdağ Lahikası II**, s. 481.

⁸⁹ Nursi, **Mektubat**, s. 416.

⁹⁰ A.e., s. 417.

⁹¹ A.e., s. 72.

⁹² Ali Fuat Başgil, **Din ve Laiklik**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 1998, s. 107.

⁹³ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 128.

⁹⁴ Kur’an, Hucurat, 10.

⁹⁵ Kur’an, Hucurat, 11.

duygunun ancak din olduğu düşüncesindedir. Bu yönüyle bölge halkının dini eğitimle dini duygularının beslenmesini önemli görmektedir.

3- Ana Dilde Konuşma ve Eğitim Alma Hürriyeti

Hürriyet fikrinin gelişmesi hukukun önemini artırmış ve demokrasi kültürünün gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte milletleri oluşturan etnik gruplar da kendi kimlikleri adına bir takım hakların peşine düşmüşlerdir. Bu haklar aslında fitri insan haklarındandır. Bu haklardan birisi de ana dilde konuşma ve eğitim alma hürriyetidir. Bu yönüyle toplumları oluşturan etnik grupların kimlikleri ve varlıkları dikkate alındığı gibi ana dilleri de dikkate alınmalıdır. Çünkü etnik yapılar kendilerine has özellikleriyle var olurlar ve yaşarlar.⁹⁶ Tarihlerini kültürlerini bu şekilde tevarüs ettirirler. Etnik yapıların farklılığı Allah'ın delillerinden⁹⁷ olduğu gibi dillerin farklılığı da Allah'ın delillerindedir.⁹⁸ Dolayısıyla İslam bir etnik grubu veya dilini zorla, baskı yoluyla asimile edilmesine izin vermemiş ve yaratıcının bir hikmeti olarak görmüştür.

Ulus-millet anlayışı ile devlet tarafından Kürt halkının varlığı şüpheyile karşılanmış hatta bazı devlet adamlarınca böyle bir ırkın olmadığı savunulmuştur.⁹⁹ Konuştıkları Kürtçenin ise dağ Türkçesi olarak ifade edilmiştir.¹⁰⁰ Türkiye Cumhuriyetinin tek partili sürecinde programlı olarak Kürt halkı kendi anadilinden uzaklaştırılmış ve Kürt halkının Türkçe öğretilmesine devlet tarafından karar verilmiş ve uygulanmaya konulmuştur. 1925'te kabul edilen Şark Islahat Planı'na göre, Türkiye Cumhuriyetinin resmi kurumlarında, okullarda, mahkemelerde, işyerlerinde, adliyede, çarşıda, sokakta, diğerlerinin duyabileceği herhangi bir yerde Kürtçe konuşmak yasaklanmıştı.¹⁰¹ İnsani bir hak olarak karşımıza çıkan ve her etnik grup için değerli¹⁰² olan ana diliyle konuşmasının yasaklanması, kendi anadiliyle eğitim alması öncesinde aşılması gereken süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu

⁹⁶ Ali Bulaç, **Kürtler Nereye?**, İstanbul, Çıra Yayınları, 2010, s. 53-54.

⁹⁷ Kur'an, Hucurat, 13.

⁹⁸ Kur'an, Rum, 22.

⁹⁹ Abdulkadir Menek, **Kürt Meselesi ve Said Nursi**, İstanbul, Nesil Yayınları, 2011, s. 117.

¹⁰⁰ Yayman, a.g.e., s. 131.

¹⁰¹ A.e., s. 143.

¹⁰² Bulaç, a.g.e., s. 53.

yasaklamalara rağmen Kürtçe bir dil olarak kabul edilmekte¹⁰³ ve bir ırka mensup kişiler tarafından da konuşulan ve varlığı devam eden bir dil olarak¹⁰⁴ görülmektedir.

Bu yönüyle Said Nursi, ana dille eğitim yapmanın önemi üzerinde durur. Bu isteklerini devrin yetkililerine iletir. Kürt çocuklarının Türkçe bilmemeleri nedeniyle eğitimden mahrum kaldıklarını, bu sebeple Kürt çocuklarına Kürtçe eğitim verecek üç medresenin açılması talebini bir dilekçeyle hükümet yetkililerine iletir.¹⁰⁵ Ana dil ile öğrenilenlerin taş üzerine kazılan nakış gibi olduğunu Anadille eğitimin zihinde çatalaşmayı engellediğini, insanda kaderin sikkesinin lisanı olduğunu,¹⁰⁶ dilin milli duygulara tercüman olduğunu ve eğitime de hayat verdiğini dile getirir.¹⁰⁷ Bu nedenlerden dolayı Kürt halkının cehaletten ve ihtilaftan kurtulabilmesi zamanın gereklerine ayak uydurabilmesi adına ana dilde eğitim almalarının sağlanması taraftarı olmuştur. Yine Kürt halkının çoğunlukta yaşadığı doğu vilayetlerinde Medresetü'z Zehra adlı eğitim projesi içerisinde de Kürtçe ile eğitim alınması fikrini Said Nursi belirtmiştir. Zira doğu vilayetleri hem Türklerin hem Kürtlerin hem de Arapların kesiştiği bir nokta olması ve kültürlerinde birbirine yaklaştığı bu bölgede hem Türkçenin hem Arapçanın hem de Kürtçenin eğitim dili olarak verilmesi gerektiğini düşünmektedir.¹⁰⁸

Günümüzde Kürt sorunu içerisinde gösterilen ve Kürtlerin bir hak olarak gördükleri ana dilde konuşma ve eğitim alma hakkının verilmesinin Türk-Kürt kardeşliği adına pekiştirici bir rol oynayacağı muhakkaktır. Anadilde konuşma ve eğitim alma hakkı demokrasinin bir gereği olarak kabul edilmelidir. Demokrasi çerçevesinde hakların elde edilememesi, hakların mahrumiyeti ve yasaklanması, taleplerin demokratik çizginin dışına çıkıp terör eylemleri şekline bürünmesine sebebiyet vermektedir ki Türk-Kürt kardeşliğinin ve ülke bütünlüğünün zedelenmesini netice verir. Devletin resmi dilinin Türkçe olmasının yanı sıra diğer etnik grupların dillerinin de varlıklarını sürdürmeleri ve eğitim dili olarak görülmeleri mümkün olabilir. Hele eğitim seviyesi düşük olan Kürt halkının yaşadığı

¹⁰³ Kemal Burkay, **Kürtler ve Kürdistan**, Diyarbakır, Deng Yayınları, 2011, s. 199.

¹⁰⁴ Menek, a.g.e., s. 35.

¹⁰⁵ Bediüzzaman Said Nursi, İçtima-i Dersler, **Makaleler**, İstanbul, Zehra Yayıncılık, 2006, s. 508.

¹⁰⁶ A.e., s. 507

¹⁰⁷ Bediüzzaman Said Nursi, İçtima-i Dersler, **İki Mekteb-i Musibetin Şahadetnamesi**, İstanbul, Zehra Yayıncılık, 2006, s. 191.

¹⁰⁸ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 507.

bölgelerde Kürtçe olarak verilen eğitim imkânlarının bölge halkının da okuma yazma oranının çoğalmasına katkı sağlayacağı gibi hiç Türkçe bilmeyen kişilerin varlığı da düşünülmelidir. Türkçe bilmeyen Kürtlerin Türk vatandaşı olarak görüldüğü takdirde resmi kurumlarda kendilerini ifade edecek bir dile sahip olamamaları bu halkın rencide olması ve yok sayılması anlamını taşımaktadır. Haliyle tercihe bağlı konuşulabilen ve eğitimi yapılabilen bir dil olmasının hiçbir zararı olmayacağını bilakis devletin bu imkânları sunarak kendi vatandaşlarına sahip çıkarak birlikteliği pekiştireceği gözden kaçırılmamalıdır.

4- Fikir ve Neşir Hürriyeti

İnsanların kendi ana dillerini hür bir şekilde konuşma hakkına sahip olmaları gerektiği gibi, yine kendi dillerinde düşünce, fikir üretme ve bunu neşretme imkânı ve serbestisi de gerekli ve zaruridir. Zira bu, bir insanın en temel haklarından birisidir.¹⁰⁹ Yukarıdaki bölümlerde bahsi geçtiği üzere Cumhuriyet devrimleriyle beraber Türkçülük vurgusu baskı ve şiddete dönüşerek toplumun diğer etnik gruplarına da uygulanmaya başlanmıştır. Hâlbuki hukuka ve kanunlara ters düşülmemesi kaydıyla her insanın kendi ana dilinde konuşması, düşünmesi ve eserler ortaya koyabilmesi en temel haklarından birisi olsa gerektir.¹¹⁰ Haddi zatında suç unsurunun ve hukuk dışılığın dil ile bir bağlantısının da olmadığı aşikârdır. Yani Kürtçe bir eserle de asayiş ihlal edilebildiği gibi Türkçe bir eserle de bölücülük ve anarşi tohumları atılabilir ve asayiş ihlal edilebilir. Dolayısıyla problem aslında millete bakış açısında yatmaktadır. Demokrasi ve haklar problemi olarak görülmesi gereken bir takım baskılar ve dikteler ulus-millet anlayışı içerisinde haklı gerekçeler bulmuştur. İnsan hukukuna aykırı fakat ulus-millet anlayışı içerisinde normal kabul edilen bir takım olumsuz muameleler farklı etnik grupların tarihi belleklerinde derin izler bırakmaktadır. Bu muameleler aksi tepkiyle karşılık görebilmekte Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına zemin oluşturmaktadır.

¹⁰⁹ Abdülkerim Zeydan, **İslam'da Fert ve Devlet**, Çev. Cemal Arzu, İstanbul, Düşünce Yayınları, 1978, s. 82.

¹¹⁰ Başgil, a.g.e., s. 118.

Bu durumu çok net gören Said Nursi: “sırr-ı imtihan ve hikmet-i teklif iktiza eder ki, akla kapı açılsın ve aklın ihtiyarı elinden alınmasın”¹¹¹ diyerek, asayişe, emniyete ilişmemek şartıyla herkes vicdanıyla, kalbiyle kabul ettiği bir metodu, bir fikri ile mesul olmaması gerektiğini vurgulamıştır.¹¹² Yine Said Nursi, “Madem hürriyetin en geniş şekli cumhuriyettir. Ve madem hükûmet ise, cumhuriyetin en serbest suretini kabul etmiştir. Elbette, hakikî ve kat’î ve reddedilmez kanaat-i ilmiyeyi ve efkâr-ı saibeyi (doğru fikirleri) âsâyîşe dokunmamak şartıyla, cumhuriyetin hürriyeti, o hürriyet-i ilmiyeyi (ilmi elde etme ve yayma hürriyeti) istibdat (baskı) altına alamaz ve onu bir suç tanımaz. Evet, dünyada hiçbir hükûmet var mıdır ki, bütün milleti bir tek kanaat-i siyasiyede bulunsun”¹¹³ diyerek düşünce farklılığını hürriyetin bir neticesi olduğunu ve herkesin tek bir düşünceye sahip olamayacağını vurgulamıştır. “Millete, vatana, âsâyîşe muzır (zararlı) dinsizlerin ve bazı siyasî zındıkların kitaplarına ve mecmualarına (dergilerine) hürriyet-i ilmiye serbestiyetiyle ilişilmediği halde, mâsum ve muhtaç bir gencin imanını kurtarmak ve su-i ahlâktan (kötü ahlaktan) kurtulması için eser yazılmasını elbette değil bir suç, belki hükûmet ve maarif (millî eğitim) dairesi teşvik ve takdir etmesi gerektiğini”¹¹⁴ ifade etmiştir.

Günümüzde daha ziyade Kürt sorunu olarak karşımıza çıkan sorun Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan bugüne kadar hükûmetlerin en birinci gündemi ve uğraşması gereken sorunu olmuştur. Mesele kimilerine göre asayiş meselesi olarak ele alınmış kimilerine göre ise geri kalmışlık meselesi olarak zikredilmiştir.¹¹⁵ Hâlbuki bu gerekçelerin de elbette sorunda bir miktar etkileri olsa da en temel sorunun haklar meselesi olduğu aşikârdır. Hakların verilmesi ile kendilerini ifade etme ve özgür bir şekilde düşünebilme, düşüncelerini matbu hale dönüştürüp basın yayın aracılığıyla insanlara ulaştırma en temel haklardan birisi olarak görülmelidir. Büyük devletler kuran Türkler için bir zenginlik vesilesi olarak görülmeli aksi halde asayiş sorunu veya bir tehdit mantığında düşünme, küçük devlet olmanın tepkisi olarak düşünülmemelidir. Verilmeyen, mahrum edilen haklar, hâkim otoriteye bir

¹¹¹ Nursi, *Sözler*, s. 389.

¹¹² Nursi, *Emirdağ Lâhikası II*, s. 76.

¹¹³ Nursi, *Tarihçe-i Hayatı*, s. 204.

¹¹⁴ Nursi, a.g.e., s. 493.

¹¹⁵ Yayman, a.g.e., s. 134.

şekilde tepkisel olarak döner ve merkezi hükümetler için bir sorun olmaya devam edeceği gibi toplumdaki etnik yapıların birbirleriyle olan kardeşliğini de zedelemiş olacaktır.

5- Temsil Hakkı Ve İstibdadın İzalesi

Said Nursi, meşrutiyet ve hürriyet fikrinin oluşmasını dinin ruhuna uygun olması sebebiyle takdir eder, hürriyet ve meşrutiyet fikrinin hakikatte ne demek olduğunu her kesime, özellikle Kürtlere anlatmaya çalışır.¹¹⁶ Ve adeta bu fikri yüceltir. Zira eskiden tek bir kişide söz hakkı varken şimdi meşrutiyetle beraber milletin ve milleti oluşturan bütün etnik grupların hatta milleti oluşturan her bir ferdin rey hakkının olduğunu ifade eder.¹¹⁷ Eskiden istibdat hâkimdi ve tek bir kişinin sözü geçerliydi, şimdi ise istişare ile her etnik grubun fikir ve rey hakkı olduğunu zikreden Said Nursi, bu durumu İslam prensiplerine uygun olması yönü ile takdir etmiş ve meşrutiyeti desteklemiştir. Zira “hürriyet meşveret ve şuradır”¹¹⁸ diyerek bu durumu teyit eder. Meşrutiyette artık hâkimiyetin millette olduğunu ve meşrutiyetle kamuoyunun küçük bir misali olan meclisin varlığı ve milletvekillerinin temsilini dile getirir ve milletvekillerinin de vazifesinin kendi milletlerine hizmet etmek olduğunu zikrederek bu durumu önemli görür.¹¹⁹ Özellikle meşrutiyeti ve hürriyeti Kürtlere anlatırken artık bir kişiyi veya sadece Türkleri suçlayıp şikâyet etme haklarının olmadığını zikreden Said Nursi, hürriyetin iyice algılanması ve cehaletten kurtulup millet hâkimiyetinin bir parçası olmak için gayret gösterilmesi gerektiğini hatırlatır. Bunun ise ilim ve irfanla olacağını ifade etmektedir. Bu durumu anlatırken pınar, havuz ve göl misalini getirir. Meşrutiyetle beraber İstanbul’un göl, hükümetin ise havuz olduğunu ve kendilerinin ise suyun kaynağı pınar olduklarını ifade eder. Fakat Kürtlerde pınar olmadığı için ve kendilerini yeni duruma hazır hale getiremedikleri için hala pis suyu içtiklerini, istibdatı yaşadıklarını anlatan Said Nursi, Kürtlere seslenerek gayret etmeleri, değişen şartları iyi okumaları gerektiğini ve ortaya çıkan meşrutiyetin sebebi saadetleri olacağını vurgular. Eğer Kürtlerin bu gayretin içerisinde yer almamaları halinde her daim dilencilikten

¹¹⁶ Salihi, a.g.e., s. 143.

¹¹⁷ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 448.

¹¹⁸ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 407-408.

¹¹⁹ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 455.

kurtulamayacaklarını ifade eder. Eğer Kürtlerin kendilerine çekidüzen vermeleri halinde Hkmetin ve Türklerin fenalıklarının dokunmayacağını da ifade eder.¹²⁰ Artık zamanın değiştiğini Kürtlerin de meşrutiyetle birlikte devlette söz hakkı elde ettiğini ve bu gelişen Şartları iyi değerlendirmesi gerektiğini vurgulayan Said Nursi aksi takdirde Kürtlerin gelişmeleri takip edip katkı sağlayamadığı durumda toplum olarak kaybedeceklerini vurgulamıştır. Şartların gereği olarak Kürtlerin her hususta kendilerini marifetle yetiştirip zamanın gerisinde kalmamalarını ve kendi halklarını ve haklarını kanun ve hürriyet fikri etrafında temsil etmeleri gerektiğinin zaruret olduğunu söyler. Aksi halde Őikyet haklarının olmadığını da vurgular. Meşrutiyetin ve temsil hakkının varlığı istibdatı ortadan kaldıracadığını ve memnuniyetsizliklerin sebeplerini bertaraf edeceğini izah etmektedir. Hal böyle olunca Said Nursi, memnuniyetsizliklerden hâsıl olan ayrışma, ayrılma, bölünme düşüncelerinin de bu Şekilde zihinlerden çıkacağını düşünmektedir. Meşrutiyetin bir neticesi olan temsil hakkının varlığı bölge halkını kenarda kalmışlık ve sahipsizlik duygusundan kurtaracağını ve devlete karşıda aidiyet duygusunun gelişmesine katkıda bulunacağını savunur. Haliyle bölgedeki menfi milliyetçilikten beslenecek etnik çatışmalarında önüne geçilebileceğini zikretmektedir.

Said Nursi, İstibdatın her Şekline karşıdır. Siyasal, dini ve ilmi istibdatlar gibi. Her türlü istibdatın insanın duygularını kerteceğini insanlar arasında kin ve nefrete düşmanlığa sebebiyet vereceğini dile getirir. Aynı Şekilde insanların ekonomik açıdan da geri kalmalarını sağlayacaktır. Düşüncelerin fikirlerin ve insan haklarının önündeki en önemli engelin istibdat olduğunu düşünen Said Nursi, istibdatı güneydoğu sorunun en temel problemlerinden birisi olarak dile getirir. Ona göre demokratik ve hukuki ilkelere göre insanların konumlarını tekrar gözden geçirmeleri gerekir. Âlimlerin, Şeyhlerin ve uluların sosyal statüleri yeniden belirlenmeli, onlarla ilişki tarzları yeniden Őekillenmelidir. Said Nursi'ye göre artık bu ağda Şeyhlerin Müslüman birey üzerinde büyüklük taslayarak tam bir hâkimiyet kurması onu onur kırıcı bir Şekilde ezmesi kabul edilemez. Çünkü ilmin ve Őeyhliđin gereği tasallut ve tahakküm değil tevazudur, insanlara saygı ve güvendir. Beraber yaşam sanatıdır. Bediüzzaman bu ilkelere uymayan âlim ve Şeyhlerin “büyük” tanınmamasını ve

¹²⁰ A.e., s. 455-456.

onlara gereğinden fazla saygı gösterilmemesi gerektiğini vurgular.¹²¹ Demokratik ortam, kişilerin kendi geleceklerini belirleme imkânı sunar, kişisel özgürlük ve hürriyet alanı ortaya koyar. Bu ise istibdatı dışlar, demokrasinin gelişimini sağlar.

Özellikle doğu bölgesinde ki halkın umumi hissiyatı dine ve din eksenli oluşumlara meyilli olması ve güç ve kuvvetin önemsenmesi cihetiyle adeta akli devre dışı bırakarak tam bir teslimiyet duygusuyla bağlanmayı telkin eder. Bu ise dini ve diğer noktalarda hürriyet fikrinin ferdi olarak gelişimine engel olmuş daha ziyade dini ve siyasi otorite haline gelmiş unsurların düşüncelerini ve fikirlerini daha fazla benimser hale getirmiştir. Şeyh ve aşiret otoritelerinin varlığı bölge hissiyatını anlaması ve tercüman olması açısından önemli görülse de ve bir takım ihtiyaçlara da cevap veriyor olsa da zamanın değişmesiyle bu güç odaklarının da işlevi değişmiştir. Bu güçlerin varlığı kendi aralarında ki ihtilafı da beraberinde getirmiştir. Bu ise kendi oluşumlarının ve müntesiplerinin büyüklüğüne göre güçlü olma duygusunu hissetmeyi gerekli kılmıştır. Dolayısıyla sanki daha çok taraftarı olan otoritenin düşüncelerinin daha doğru olması ve kabullenilmesi gerektiği hissiyatını oluşturmuştur. Haliyle müntesibi fazla olan otorite daha güçlü hale gelmiştir. Dini veya siyasi otorite eşittir güç demek olmuştur. Bu güç ise her mesele karşısında söz söyleme hakkının varlığını ihsas etmiştir.¹²² Neticede bu otoriteler bölge halkının dini meselelerinden tutun da sosyal, siyasal ve ekonomik bütün meseleleriyle ilgili hale gelmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, bölge halkı özellikle cehaletlerinin gereği bazen veya çok kez bu otoritelere kendi düşüncelerinden daha fazla kıymet verdikleri için bireysel anlamda hürriyetleri yok olmaya başlamıştır. Artık şeyhler veya aşiret reisleri birey adına kararlar vermeye başlar hale gelmişlerdir. Dolayısıyla hukuk dışında bölgede otoriteler oluşmaya başlamıştır. Bu otoritelerin varlığı ferdi hürriyeti yok ettiği gibi hem istibdatı oluşturmakta hem de bireysel ve toplumsal ilerlemenin de önüne geçmektedir. Kültürel boyutta tam anlamıyla şehirleşmemiş bir bölgede hukuk ve kanundan öte güç ve kuvvet, söz sahibi haline dönüşmüştür.¹²³ Yine doğu illerinde gücün önemli görülmesi sebebiyle taraftarlık ve mensubiyetin fazlalığı da gücü temsil ettiği için aşiret kültürü ve olgusu

¹²¹ Bünyamin Duran, **İslam Düşünce Geleneğinde Bediüzzaman'ın Yeri**, İstanbul, Risale-i Nur Enstitüsü Yayınları, 2004, s. 125.

¹²² Mardin, a.g.e., s. 89.

¹²³ Menek, a.g.e., s. 27.

devamlılık kazanmıştır. Bölge halkı bir aşirete mensup olmak ve aşiretin gücünü arkasına almakla kendisini güven içerisinde hissederek hale gelmiştir. Bütün bunların oluşumu bölgesel anlamda hürriyetten ve kanunlardan uzak olmadan dolaydır. Gücün ve kuvvetin öne çıktığı bir yerde de istibdatın hâkim olması, kişisel hürriyetinde yok olması kaçınılmazdır.¹²⁴

Bu sebeplerle doğu bölgesinin hürriyet fikrine daha fazla ihtiyacı olduğunu bilen Said Nursi bölgede yaygın olan istibdat düşüncesinin ancak hürriyet fikriyle izale olacağını düşünmektedir. Bu düşünceyle Kürt halkının yanına gelip onların anlayacağı şekilde anlayışlarına uygun bir tarzda hürriyet fikrini ve istibdatın zararlarını örneklerle genişçe izah etmiştir. Bu hususta “Münazarat” adlı eseri yazmıştır. Münazarat adlı eserde Said Nursi, şer’i prensiplerin belirlediği hürriyet anlayışı kabul edilmeyip tatbik edilmezse, ellerinden kaçacağını yerini hak-hukuk tanımayan baskıcı bir idareye bırakabileceğini¹²⁵ vurgulayarak imandan gelen hürriyetinde zorbalık ve baskı ile bir başkasını küçük düşürmeyi ve zalimlere karşı da küçük düşmeyi hoş görmediğini zikreder. Yine Allah’a hakiki kul olanın başkasının kulluğunu kabul edemeyeceğini, dolayısıyla Allah’tan başkasına kul olunmaması gerektiğini ve Allah’a hakiki kul olmayanın başkalarına bir manada kulluk yapacağını ve kul oldukları otoriteyi, istibdatı kendilerine musallat edeceklerini zikrederek iman gerektirdiği hürriyet anlayışını da dile getirmiştir.¹²⁶ İslam anlayışı içerisindeki hürriyetin “Cenab-ı Hakkın *Rahman, Rahîm* tecellîsiyle bir ihsandır ve imanın bir hassasıdır” diyerek kuvvetin kanun da değil de kişilerde olduğu istibdatın ise uzunca bir tanımını yapar. “İstibdat, zorbalıktır. Keyfî hareket etmektir. Kuvveti dayanak yaparak zor kullanmaktır. Bir kişinin kararı ve reyidir. Her türlü su-i istimale açık hukukdışı bir zemindir. Zulmün temelidir. İnsanlığın yok olmasıdır. İnsanlığı sefalet ve fakirliğe götüren ve İslam âlemini de küçük duruma düşüren, kin ve düşmanlıkları uyandıran, İslamiyeti zehirlendiren ve bu zehri her tarafa yayan ve İslam milletleri arasında ayrılığı ortaya çıkaran ve Mûtezile, Cebriye, Mürcie gibi birçok sapık fırkayı doğuran istibdattır.”¹²⁷ Devamla istibdatın hayvaniyetten gelme bir özellik olduğunu zira “müstebit bir kurdun, bîçare bir

¹²⁴ İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolunun Düzeni**, İstanbul, E Yayınları, 1969, s. 202-203.

¹²⁵ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 46.

¹²⁶ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Hutbe-i Şamiye**, s. 559, 560.

¹²⁷ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 443.

koyunu parça parça etmesi, dâimâ kavî olanın, zayıfı ezmesini, hayvanların birinci düsturu ve esaslı kanunlarından olduğunu zikreder.¹²⁸

Bu hakikatlere binaen Said Nursi, özellikle Kürtlerin yoğun yaşadığı doğu bölgesindeki istibdatın izalesi ve bölge halkının medeniyetten ve eğitimden istifade edebilmesi adına ciddi gayretler göstermiştir. Aşiretlere işin hakikatını anlatma ve onları teskin etme adına telgraflar çekmiştir. Çektiği telgraflar da "Meşrutiyet ve kanun-u esasî işittiğiniz mesele ise, hakikî adalet ve meşveret-i şer'iyeden ibarettir; hüsn-ü telâkki ediniz (olumlu yaklaşınız). Muhafazasına çalışınız. Zira dünyevî saadetimiz meşrutiyettedir. Ve istibdattan herkesten ziyade biz zarardîdeyiz (zarar görmüşüz)"¹²⁹ diyerek aşiretlerin olası başkaldırmalarının önüne geçmiştir. Yine Said Nursi, İstanbul'da yirmi bine yakın hemşehrisini, hamalları gafil ve safdil olduklarından, bazı particiler onları aldatma ile doğu illerini lekedat etmelerinden korktuğu için bizzat hamalların kaldığı umum yerleri ve kahveleri gezip anlayacakları şekilde meşrutiyeti onlara telkin edip anlatmış, istibdatın zulüm ve tahakküm olduğunu, meşrutiyetin ise, adalet ve şeriat olduğunu izah etmiştir.¹³⁰

Eskiden ağaların ve şeyhlerin eliyle istibdatın kuvvet bulduğunu¹³¹ ve meşrutiyetin gelmesiyle kuvvetin şahıslardan çıkıp kanuna geçtiğini söyleyerek Kürtlere seslenir: "Mânen herbir zamanın bir hükmü ve hükümranı vardır. Sizin ıstılâhınızca, o zamanın makinesini çeviren bir ağa lâzımdır. İşte, zaman-ı istibdâdın hâkim-i mânevîsi kuvvet idi; kimin kılıncı keskin, kalbi kâsî (katı, sert) olsa idi, yükselirdi. Fakat zaman-ı meşrûtiyetin zenbereği, rûhu, kuvveti, hâkimi, ağası hak'tır, akıl'dır, mârifet'tir, kânun'dur, efkâr-ı âimme'dir (kamuoyudur); kimin akli keskin, kalbi parlak olursa, yalnız o yükselecektir... İşte ey Kürtler! Sizin bey ve ağa, hattâ şeyhleriniz dahi, eğer kuvvete istinad ile kılınçları keskin ise, bizzarûre düşeceklerdir; hem de müstehaktırlar. Eğer akla istinad ile cebr (zor kullanma) yerine muhabbeti istimâl (kullanma) ve hissiyâtı, efkâra (fikirlere) tâbî ise, o düşmeyecek, belki yükselecektir."¹³² "İşte meşrutiyet herkesi bir padişah hükmüne getiriyor; siz de hürriyetperverlikle padişah olmaya gayret ediniz. Esâs-ı insâniyet olan cüz'-ü ihtiyârı

¹²⁸A.e., s. 452.

¹²⁹Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 386.

¹³⁰A.e., s. 387-388.

¹³¹A.e., s. 450.

¹³²Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 449-450.

temin eder, âzâd eder; siz de câmid (cansız, fikirsiz) olmaya râzı olmayınız.¹³³ Ve iyi biliniz ki “bir millet cehâletle hukukunu bilmezse, ehl-i hamiyeti dahi müstebit eder.¹³⁴ Bu düşüncelerle kendi halkının artık terakki etmesini isteyen Said Nursi, cehaletle zaruretle ve ihtilaf ile bir yerlere varılamayacağını pekiyi bilmektedir. Ve bahsi geçen olumsuzluklar bölge halkını istismara açık hale getirebilmektedir. Bu nedenle Said Nursi meşrutiyete en fazla ihtiyacı olanların Kürtler olduğunu bildiği için ve ilerisinde millet olarak komitecilikle anarşiyle başının belaya girme ihtimaline binaen bölge halkını bilgilendirmekten dur olmamıştır.¹³⁵

D- Eğitim Projesi: Medresetü’z Zehra

Said Nursi küçük yaşlardan itibaren eğitim amacıyla birçok medreseye gitmiş ve o medreselerde çok önemli hocalardan dersler almıştır. Bu vesileyle birçok vilayeti gezmiş, âlimlerle ilmi münazaralara katılmıştır. Bu süreç, aslında Said Nursi’nin Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu doğudaki illerle alakalı gözlemlerinin başlangıç safhasını oluşturmaktadır. Daha sonraları Van valisinin daveti üzerine gittiği Van’da ve Van valisinin kendi himayesinde oluşturduğu ilmi münazaralarda, doğudaki ulema ve medreselerdeki usul ve içerik hakkında birçok izlenim elde etmiştir. Bu izlenimler neticesinde doğuda ihtilaf, zaruret ve cehalet, istibdat, medreselerdeki usul hataları gibi birçok problemin varlığını teşhis etmiştir.¹³⁶ Bu problemlerin halli hususunda sanat, marifet ve ittifak silahıyla karşı konulması gerektiğini savunmuştur.¹³⁷

Doğudaki geri kalmışlık, cehalet ve ihtilafın ve birbirleriyle girift şekilde bağlantılı bölgeye has problemlerin çözümü adına doğuda yeni bir eğitim sistemiyle zihinsel ve usul değişikliğine gidilmesinin gerekliliğini hissetmiştir. Bu öylesine hayatiyet arz etmektedir ki, özellikle eğitim alanındaki bu dönüşüm projesinin gerçekleşmemesi halinde etnisiteye bağlı bölgesel anarşi ve itaatsizliğin vuku bulacağını hissetmiştir.¹³⁸ Dolayısıyla zihninde projesine isim olarak ilham veren

¹³³ A.e., s. 444.

¹³⁴ A.e., s. 446.

¹³⁵ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 403.

¹³⁶ Nursi, İçtima-i Dersler, **Makaleler**, s. 512.

¹³⁷ A.e., s. 526.

¹³⁸ Bekir Berk, **Doğu Olayları ve Tehlikenin Kaynakları**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1991, s. 63.

fakat yapısal ve işlevlik açısından farklılık arz edecek olan Mısır'da ki el-Ezher üniversitesi gibi bir üniversitenin kurulması gerektiği fikri oluşmuştur.¹³⁹ Kurulacak bu üniversitenin yapısı, işlevi birçok probleme çözüm bulması cihetiyle her ne kadar eğitim projesi olarak görülse de aslında birbirini destekleyen ve özellikle Kürtlerin yaşadığı bölge için çok büyük öneme haiz nitelik taşımaktadır. Bu proje, bölgesel eğitim, ekonomi ve sosyal alanda kalkınma, aynı zamanda bölgenin değişik etnik gruplarını ihtiva etmesi cihetiyle bir kardeşlik projesidir.

Tanzimat'la beraber Osmanlı topraklarına giren ıslahat ve modernleşme çalışmaları, dinden uzak laik zihniyetli eğitim kurumlarının açılması, ümmetçiliğin ve İslamcılığın bir kenara itilip Türk milliyetçiliğinin devlet ideolojisi olarak öne çıkarılıp uygulanmaya başlaması, bu zihniyetin Cumhuriyet dönemiyle beraber sosyal ve siyasal hayatın bütününe kuşatıp uygulama şansı bulması Türklerden daha çok diğer etnik gruplarda toplumsal kırılmalara sebep olmuştur. Bu sosyal kırılmaların farkına varan Said Nursi özellikle Kürtlerin dünyasında daha büyük problemlere dönüşmeden birtakım çözümlerin bulunmasını zaruri görmüştür. Zira medreselerin tasfiyesi zamanla da kapatılması, yerine Batı eksenli yeni açılan mektepler ve bu mekteplerdeki eğitim dilinin Türkçe olması sebebiyle şarktaki Kürtlerin bu mekteplerden istifade edememelerine sebebiyet vermiştir. Bu ise, bölgesel anlamda ciddi sorunlara sebep olmuştur. Cehaletin artması, istibdadın çoğalması, ihtilafların baş göstermesine kadar birçok sorunun çıkmasında etkili olmuştur. Haliyle Said Nursi'ye göre doğunun dirilişi yine eğitim alanında atılacak hamlelerle başlayacak, eğitim ve medeniyetin tüm güzellikleri ortaya çıkacak, bölge insanının fitrî kabiliyeti, medeniyete ve kalkınmaya olan istidadı daha güçlü bir şekilde tekrar açığa çıkacaktı.¹⁴⁰

Said Nursi hayatının büyük bölümünde ilk önce Van'da daha sonra diğer illerde açılması hedeflenen¹⁴¹ bu projenin gerçekleşmesi için mücadele etmiştir. Bu vesileyle Sultan Abdülhamit'le görüşme teşebbüsünde bulunmuş¹⁴² sonrasında Sultan Reşat'a bu projesinden bahsetmiş¹⁴³ ve Cihan harbinin çıkmasıyla proje

¹³⁹ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 42.

¹⁴⁰ Nursi, **İçtima-i Dersler, Makaleler**, s. 508.

¹⁴¹ Nursi, **İlk Dönem Eserleri, Münazarat**, s. 507.

¹⁴² Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 44.

¹⁴³ A.e., s. 93.

gerçekleşmemiştir.¹⁴⁴ Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla beraber bu projeyi yeniden gündeme getirmiş, medreselerin kapanmasıyla Ankara hükümetiyle uyuşmadığını dile getiren Said Nursi maddi anlamda Medresetü'z Zehra projesinden vazgeçmiş ve Van'a dönmüştür. Daha sonra doğuda çıkan Şeyh Sait isyanıyla ilişkilendirilen Said Nursi Burdur'a daha sonra Isparta'ya sürgün edilir. Maddi anlamda gerçekleştiremediği Medreset'üz Zehra projesini Isparta'da¹⁴⁵ yazdığı eserler ve yetiştirdiği talebelerle manevi hüviyetinin tesis ettiğini zikreden Said Nursi maddi anlamda gerçekleşmesine ise ilerde talebelerinin muvaffak olacağını ileri sürer.¹⁴⁶

Said Nursi bu projeye neden bu kadar ehemmiyet vermiştir? Bu sorunun cevabını başlıklar halinde değerlendirmeye çalışacağız ama gerçekleşmeyen bu projenin günümüz şartları içerisinde önemini koruduğu muhakkaktır. Günümüzdeki terör olaylarının vuku bulması, bölgeyi merkez haline getirecek böyle bir projeye nedenli ihtiyacın varlığını göstermektedir. Said Nursi, Medreset'üz Zehra projesiyle neyi hedefliyordu, ne yapmak istiyordu? Bunu irdelemeye çalışalım.

1- Dini İlimlerle Fen Bilimlerinin Birlikteliği

Said-i Nursi toplumun, hızlı değişen dünyada Batı'nın kültürel meydan okuyuşuna direnemeyerek, laik bir eğitim sonucu dünyevileştiğini dile getirmiş fakat medreselerin hem içerik hem usul açısından zamana ayak uyduramadığını tesbit etmiştir. Fen bilimlerinden uzak bir medrese eğitimini eksik olarak görmektedir. Bu eksikliği doğuda ilim ve eğitim adına yaptığı seyahatler esnasında gözlemlene şansı bulur. Bu durumu şöyle izah eder: “Ben vilâyât-ı şarkiyede (doğu illerinde) aşiretlerin hal-i perişanîyetini görüyordum. Anladım ki, dünyevî bir saadetimiz, bir cihetle fûnun-u cedide-i medeniye ile olacak. O fûnunun da gayr-ı müteaffin (kokuşmamış) bir mecrası ulema ve bir menbaı (kaynağı) da medreseler olmak lâzımdır. Tâ ulemâ-i din, fûnun ile ünsiyet peyda etsin.”¹⁴⁷ Yine Van'da bulunduğu müddet içerisinde, vali ve memurlar arasına girerek, bu asırda, yalnız eski tarzdaki ilmi kelâmın İslâm dini hakkındaki şüphelerin reddine kâfi olmadığına kanaat ederek

¹⁴⁴ A.e., s. 93.

¹⁴⁵ A.e., s. 262.

¹⁴⁶ A.e., s. 252.

¹⁴⁷ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 395.

fen bilimlerinde tahsilini lüzumlu görmüştür.¹⁴⁸ Bu tespitleri yapan Said Nursi, birbirine yabancı kalan dini ilimlerle fen bilimlerini buluşturmanın gerekliliğini düşünmüştür. Medreselerin eğitimindeki içerik ve usulden dolayı fen bilimlerine karşı mesafeli, laikleşen eğitim kurumlarının da dine karşı olduğunu görmüştür. Dolayısıyla Said Nursi'nin düşünce dünyasında Kur'an'la kâinat birbirinin açılımı şeklinde görülmektedir. Yani kâinat Kur'an'ın bir manada görsel boyutudur. Yine Allah'ın ayetleridir. Bu cihetle Said Nursi Kur'an'la beraber kâinatın iyice analiz edilmesi ve anlaşılmasının kişileri Allah'ın ayetlerine götüreceğini düşündüğünden dolayı zihninde proje halinde tasarladığı eğitim kurumlarında fen bilimleri ile dini ilimleri birleştirmeyi ve her ikisinin beraber okutulmasını hedeflemiştir. Ona göre “Vicdanın ziyası (ışığı), ulûm-u dîniyedir (dini ilimlerdir). Aklın nuru, fûnun-u medeniyedir (fen bilimleridir). İkisinin imtizacıyla (birleşmesiyle) hakikat tecellî eder. O iki cenah ile talebenin himmeti pervaz eder (kanatlanır). İftirak ettikleri (ayrıldıkları) vakit, birincisinde taassup (körü körüne taklitçilik), ikincisinde hile, şüphe tevellüd eder (doğar).”¹⁴⁹ Bu birlikteliğin olmaması halinde yanlış sonuçlar veren kıyaslara girileceğinden bahseder. Bu kıyasları: “Maneviyatı maddiyata kıyas edip Avrupa sözünü onda dahi hüccet (delil) tutmak, bazı fûnunu cedideyi bilmeyen âlimlerin sözünü dini ilimlerde dahi kabul etmemek, fen bilimlerindeki maharetinden dolayı gurura kapılıp din ilimlerinde de kendine güvenmek, eski âlimleri şimdikilerle geçmiş zamanı şimdiyle kıyas edip haksız itirazlarda bulunmak”¹⁵⁰ şeklinde sıralar. İşte bu gibi kıyaslarla safsataların, yanlış değerlendirmelerin zulmünden muhakeme-i zihniyeyi temizlemek, filozofların ilimle ortaya koydukları yanlış düşünceleri izale etmek için fen bilimlerinin yanı sıra din ilimlerinin de verilmesinin zaruri ve ihtiyaç olduğunu dile getirir.

Bu nedenlerden dolayı hem dini ilimlerin hem de fen bilimlerini okutulacağı bir üniversitenin projesinin gerçekleşmesi için harekete geçer. Bu vesileyle Said Nursi Ankara hükümeti milletvekillerine bu projenin önemini anlatır ve kendilerinden destek bekler. Maddi anlamda destek alır; fakat milletvekilleri, değişen ve gelişen dünyada eğitimin Batılılar gibi yapılması gerektiğini belirtirler. Said Nursi

¹⁴⁸Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 41.

¹⁴⁹Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 508.

¹⁵⁰A.e., s. 508.

ise bölgenin hassasiyetine dikkat çekerek doğu ilerinin İslam âleminin merkezi hükmünde olduğunu fen bilimleri ile beraber dini ilimlerinde verilmesi gerektiğini zikretmiştir. Yine çoğu peygamberin Doğuda, birçok filozofun da Batıda gelmesi doğunun ilerlemesi ve kendini yenilemesinin ancak dini eğitimle mümkün olacağını gösterdiğini dile getirmiştir.¹⁵¹ Dini eğitimin verilmemesi halinde Türk olmayan Müslümanların, Türk'e hakikî kardeşliğini hissedemeyeceğini zikrederek bu asırda bu kadar düşmanlara karşı İslam milletlerinin birbirine yardım etmesi ve destek vermesi gerektiğini savunur.¹⁵² Sadece fen bilimlerinin okutulmasının bölge halkında nasıl bir tesir uyandırabileceğini ve ne şekilde etkileyeceğini göstermek açısından iddiasını bir misalle delillendirir: "Eskiden, Türk olmayan bir talebem vardı. Eski medresemde, hamiyetli ve gayet zeki o talebem, ulûm-u diniyeden aldığı hamiyet dersiyile her vakit derdi: 'Salih bir Türk, elbette fâsık kardeşimden ve babamdan bana daha ziyade kardeştir ve akrabadır.' Sonra, aynı talebe, talihsizliğinden, sırf maddî fûnun-u cedide (sadece fen bilimleri) okumuş. Sonra ben, dört sene sonra esaretten gelince onunla konuştum. Hamiyet-i milliye bahsi oldu. O dedi ki: 'Ben şimdi, râfîzî bir Kürdü, salih bir Türk hocasına tercih ederim.' Ben de, 'Eyvah!' dedim, 'Ne kadar bozulmuşsun!' Bir hafta çalıştım, onu kurtardım, eski hakikatli hamiyete çevirdim."¹⁵³ Verdiği örnekle bu meselenin önemini vurgulayan Said Nursi, diğer illerde sadece fen bilimlerini okutabilirsiniz ama doğu illerinde ki halkın dine karşı hassasiyetleri ve saygıları sebebiyle dini ilimlerin öncelik olmak kaydıyla fen bilimleriyle beraber okutulması gerektiğini savunur.¹⁵⁴

Said Nursi'nin din ve fen bilimlerinin birleşmesi önerisi bir eğitim modeli gibi algılansa da doğudaki hassasiyetler dikkate alındığında bölge için öneriden daha çok ihtiyaç olduğu görülmektedir. Said Nursi'nin yukarıdaki düşünceleri değerlendirildiğinde bu meselenin şu açıdan önemi ortaya çıkmaktadır. Öncelikle bölgesel bir durumdan bahsetmektedir. Yani genelde doğu illerinde yaşayan Kürtlerin dine karşı bağlılığını zikretmektedir. Türklerle farklı bir etnik yapıda olan Kürtlerin yıllarca beraber yaşamalarındaki en önemli rabitanın din olduğuna dikkat çekmektedir. Bu Türk-Kürt kaynaşmasındaki en önemli esas dini duygular, dini

¹⁵¹ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 128-129.

¹⁵² A.e., s. 128-129.

¹⁵³ A.e., s. 128-129.

¹⁵⁴ A.e., s. 128-129.

hassasiyetler olduğundan dolayı dini düşüncelerin zayıflamasıyla beraber etnik milliyetçilik düşüncelerinin baş göstereceğini ve Kürtlerle Türklerin arasındaki en önemli bağ olan dinin yok olması ihtimalinde Türk-Kürt ayrılığının vuku bulma ihtimalini öngörmektedir. Aynı şekilde gelişen ve değişen medeniyeti ve dünyayı daha iyi anlayabilmenin, bölgesel kapalıktan kurtulabilmenin, taassubi düşüncelerden uzaklaşabilmenin çaresinin dini ilimlerin yanı sıra fen bilimlerinin de okutulması şeklinde olacağını düşünmektedir. Aksi halde bölgede kapalı toplum anlayışı gelişecek, demokrasi ve hürriyetten istifade edilememiş olacak, bölgesel istibdatlar ortaya çıkacak, bölgesel kalkınma ve gelişme istenilen seviyeye çıkamamış olacaktır. Düşünsel ve eylemsel olarak kendini geliştiremeyen bölge halkı ise yönlendirmeye¹⁵⁵ ve her türlü kirli oyunun içerisine çekilmeye müsait hale düşürülmüş olacaktır. Dolayısıyla günümüzde terör eylemlerinde daha çok eğitim kurumlarının hedef alınmasını bu noktada değerlendirmek mümkündür. Eğitimsiz gençlerin terörün içerisine daha çok ve daha kolay çekildiği düşünüldüğünde, yine eğitimsiz gençlerin daha kolay manipüle edildiği dikkate alındığında eğitim kurumlarının yakılmasındaki arka planı görmek mümkün hale gelmektedir.

2- Çok Dilli Eğitim

Bölgesel eğitim, kalkınma ve kardeşlik projesi olan Medresetü'z Zehra'nın en temel özelliklerinden birisi, çok dille eğitim yapılmasını öngörmesidir. Said Nursi'nin 'İslam'ın kalbi' olarak nitelediği doğu bölgesi aynı zamanda birçok etnik grubun ve kültürün kesiştiği noktadır. Türklerin, Kürtlerin, Süryanilerin Arapların ve Farisilerin bölgesel olarak birbirine en yakın olduğu nokta doğu bölgesidir. Dolayısıyla kültürler ve diller birbirlerini fazlasıyla etkilemiş birbirlerine hem kültür hem sosyal açıdan yaklaşmıştır. Bu açıdan bu bölgede kurulacak üniversitede birçok dilde eğitim verilmesini önemli gören Said Nursi özellikle Arapçanın vacip, Türkçenin lazım, Kürtçenin ise caiz olduğunu¹⁵⁶ vurgulamıştır. Said Nursi'nin bu dillere atfettiği lafızların kendi içinde anlamları olsa da bahsi geçen dillerin muhakkak eğitim dili olarak görülmesi ve kabul edilmesi gerektiğini ifade eder. Bölgedeki etnik grupların ortak noktası olan İslam'ın en temel kaynağı Kur'an-ı

¹⁵⁵ Necmettin Şahiner, **Bediüzzaman Üniversitesi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1996, s. 57.

¹⁵⁶ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 507.

Kerim'in ve Kur'an-ı Kerim'i açıklayan en temel eserlerin Arapça olarak neşredilmesinden dolayı Arapça bilmenin her Müslüman için vacip derecesinde gereklilik olarak görmektedir. İyi bir Müslüman olma ve İslam'ın kaynaklarına ilmi açıdan ulaşabilmek açısından Arapçanın iyice bilinmesini önemli görmektedir. Zira dini terminoloji Arapçadır. Diğer taraftan zamanın şartları içerisinde yüzyıllarca o bölgede Türklerin devlet kurması, bu devletin resmi dilinin Türkçe olması, Türkçeyi lüzumlu kıldığı gibi doğu bölgesinde Kürt halkının yoğunluğu sebebiyle de tabii olarak Kürtçenin de bir eğitim dili olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Aksi halde dillere atfedilen terimleri Said Nursi kavmiyetçilik veya milliyetçilik nazarıyla dile getirmiş değildir. Zamanı iyi okuyabilme ve ilmi kaynaklara ulaşabilme ve bölgesel ihtiyaçlar adına gereklilik arz ettiğinden dolayı kullanılmış bir cümledir. Bilakis serdedilen bu manaların ötesinde daha büyük bir anlam taşımaktadır ki, üç dille yapılan bir eğitim projesi sebebiyle hem Kürt hem Türk ve hem de Arapların bu proje içerisinde yer almaları sağlanmış olacaktır. Bu durum farklı etnik grupların birbirlerini daha yakinen tanımalarını ve anlamalarını, dini ilimlerin merkeze alındığı ve fen bilimlerinin de okunduğu böylesine bir üniversitede okuyan fertlerin İslam'ı ortak payda yaparak birbirlerine kardeş nazarıyla bakmalarını sağlayacaktır. Osmanlının yıkılış sürecinde sosyal ve siyasal hayatta yaşanan buhranların izolesi adına birtakım düşüncelerin zikredildiği ve ileri sürüldüğü noktada Said Nursi, bu çok dilli eğitim projesiyle İslam milletlerinin dikkatini çekerek güçlü bir İslam birliğinin oluşmasını istemektedir. Yine değişen dünyada İslam milletlerinin problemlerine çözüm bulma ve İslam milletlerinin ortak hareket etmesini sağlayacak bir ümmet projesi şeklinde de düşünülebilir. Yani İslam milletleri adına ortak aklın ve çözüm noktalarının belirlendiği, kararlarının verilebileceği üst düzeyde seviyeli ve saygın bir müessese hali düşünülmektedir. Aynı zamanda bu proje Said Nursi'nin ifadesiyle "Frenk illeti" olan ırkçılık sorunu için tam bir panzehir hükmündedir. Üç dilli eğitim sayesinde birbirlerini anlayan ve birbirlerini dinleyebilen ortak aklın varlığı ilerisinde etnisiteden kaynaklanacak sorunların önünde duracak en önemli etken olacaktır.

3- Medreselerin Islahı ve Din Eğitiminin Önceliği

Milletin kalp hastalığının dini prensiplerdeki zafiyetler olduğunu bu hastalığın dini takviye ile sıhhat bulabileceğini¹⁵⁷ belirten Said Nursi, yine dinin, hem vatan ve millet için iman nuruna mazhar olmayı, maddî-mânevî saadet ve ilerlemeyi,¹⁵⁸ etnik gruplar arasında kardeşliği ve din duygusu etrafında birlikteliği sağlayacağını vurgular. Zira doğu bölgesindeki halklar için dini ilimlerin diğer yerlere göre daha lâzım olduğunu ve eğitimin, Kürdistan'a ancak medrese kapısıyla sokulabileceğini¹⁵⁹ zikreder. Çünkü peygamberlerin çoğunun Doğuda, filozofların ise daha ziyade Batıda yetişmesinin Doğunun gelişmesinin ancak din ile olacağını gösterdiğini, başka vilâyetlerde sırf fen ilimleri okutturulsa da, doğudaki millet için, vatan maslahatı namına, dini ilimlerin esas olması gerektiğini hatırlatır.¹⁶⁰ Aksi halde Türk olmayan Müslümanların, Türk'e hakikî kardeşliğini hissedemeyeceğini ifade eder. Yaşadığı dönem dikkate alındığında bu kadar düşmana karşı kenetlenmeye ve birliğe daha fazla muhtaç olduğu bir zaman diliminde din eğitiminin Müslüman etnik gruplar arasında birleştirici unsur olacağına dikkat çeker. Din eğitiminin etnik açıdan en önemli rabıta olduğunu vurgular ve dini duyguların zayıflamasıyla beraber etnik kimlikler arasında en temel bağın zayıflayacağını dile getirir. Böylece çatışmaların ve ayrışmaların varlığı ortaya çıkabileceğine vurgu yapar.¹⁶¹

Ne var ki bozulan ve ihmale uğrayan diğer müesseseler gibi medreseler yozlaşmış ve fonksiyonunu kaybetmişti. İhtiyacı karşılamıyordu ve acilen ıslah edilmesi gerekiyordu. Doğunun tek eğitim kurumu olan medreselerin bu kötü gidişatı, her türlü fitneye ve istismara müsait, cahil, fakir ve perişan olan bölgede gerekli vazifesini ifa etmiyordu. “Şimdiye kadar bizi avamperestane safsatalar ile cahil bıraktılar. Bundan sonra da bizi cahil bırakmakla cehlimizden istifade etmek istiyorlar. Olmaz ve olamaz. Medreseler hayatlanacaktır. Anladım ki, dünyevî saadetimiz bir cihetle, fûnun-u cedide-i medeniye ile olacak. O fûnunun da gayr-ı müteaffin (bozulmamış) bir mecrası (yolu), ulema ve bir menbaı da (kaynağında)

¹⁵⁷ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 413.

¹⁵⁸ Nursi, Tarihçe-i Hayatı, **Emirdağ Hayatı**, s. 404.

¹⁵⁹ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 510.

¹⁶⁰ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 128-129.

¹⁶¹ A.e., s. 128-129.

medreseler olmak lazımdır. Ta ulema-i din fûnun ile ünsiyet peyda etsin”¹⁶² diyen Said Nursi dönemin her türlü istibdatına karşı yenilikçi tavır sergilemekteydi. Bu açıdan siyasi arenada var olan istibdatçılığa karşı olduğu gibi ilim alanındaki medreselerin veya ilim adamlarının despotize hareketleri ve usul açısından yanlışlıkları hen İslamın yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermekte idi, hem de halkın doğru bilgiye ulaşmasını engellemekteydi. Dolayısıyla Said Nursi de medreselerin ıslah edilmesi taraftarıydı. Fakat Tanzimatla medreselerin fonksiyonu azalmış, Cumhuriyet dönemiyle de medreseler tamamen kapatılmıştı. Doğuda halk tarafından kabul gören medreselerin tamamen kapatılması ve yerine din eğitimi verecek müesseselerin ihlas edilmemesi doğuda bir boşluk oluşturmuştu.

Hususiyle doğu bölgesinin dini eğitime ihtiyacı olduğu bir süreçte din eğitimi veren medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılmasını Said Nursi, anlamsız ve gereksiz bulmaktadır. Zira ona göre hükümetin merkezi olan İstanbul’u beş yüz elli sene Hıristiyan âlemine karşı muhafaza ettiren dinamiğin camilerin arkalarında bulunan tekkeler ve zaviyelerin olduğunu zikretmektedir.¹⁶³ Dolayısıyla usulünde veya işleyişinde ki hatalardan dolayı böylesi önemli bir vazife gören müesseselerin kapatılması yerine ıslah edilmesi ve yine toplumun bu müesseselerden istifade etmesi gerektiğini düşünür.¹⁶⁴ Zira kendisi de medreselerdeki bir kısım eksikliklerin farkındadır. Medreselerin zamanın ruhuna ve ufkuna uygun eğitim veremediğini ve âlim yetiştiremediğini görmektedir. Özellikle Van’da bulunduğu sırada¹⁶⁵ medreselerin gerçek manada işlevini görmediğini fark etmiştir. O dönemde medreselerde zamanın dışında kendi kabuğunda kısır bir döngü içerisinde eğitim verilmekteydi. Bir şeyler ezberletilmekle beraber öze inilemiyordu. Daha çok ezbere dayalı taklidi bir mantık vardı. Böylece ilim elde edilmiş olsa da kişinin hem dünyasında ilerleme sebebi olmuyordu. Elde edilen bilgiler gönülden içeri akıyordu. İnsanlara tesir edecek güce erişemiyordu. İnsanları hakiki manada aydınlatmıyordu, cehaletten ve taassuptan kurtarmıyordu. Bu yönüyle Said Nursi, Van’da bulunduğu müddet zarfında, o zamana kadar edindiği fikir ve mütalâalar ve ilmî ve dinî tedris usullerini görmekle ve zamanın ihtiyac-ı zarurîlerini nazar-ı itibara

¹⁶² A.e., s. 62.

¹⁶³ A.e., s. 218.

¹⁶⁴ Nursi, *İçtima-i Dersler, Makaleler*, s. 508.

¹⁶⁵ Nursi, *Tarihçe-i Hayatı*, s. 41.

almakla kendisine mahsus bir usul-ü tedris icad eder. Bu da, dini hakikatleri asrın anlayışına uygun en yeni izah ve beyan tarzlarıyla ispat etmek suretiyle talebelerini bilgilendirmek¹⁶⁶ şeklindedir. Böylece İslâmiyet'i, onu paslandıran hikayeler ve İsrailiyat adı verilen bir takım uydurma bilgilerden ve körü körüne bağlılıktan kurtarmayı hedefliyordu.¹⁶⁷

İşte Said Nursi taassuptan uzak İslami bir eğitim modeli ortaya koymanın gerekliliğini görerek gönlünden geçen modelin şifrelerini ifade etmektedir: “Ukulün (akılların) yanında en ala (yüksek) bir mekteb, kulubun (kalplerin) yanında en ekmel (mükemmel) medrese, vicdanlar nazarında en mukaddes zaviye olacaktır. Hem mekteb, hem medrese, hem tekke olacaktır.”¹⁶⁸ Kısacası hem dini ilimlerin hem de fen bilimlerinin okutulduğu bir metotla talebeler eğitim sürecinden geçeceklerdir. Şimdiye değin doğudaki âlimlerin fen bilimlerine mesafeli yaklaşımı ve yanlış telakkileri bu anlamda yeniliğin zemin elde etmesine engel olmuştu.¹⁶⁹ Fakat bölgenin bu anlamda analizini iyi yapan Said Nursi, toplumun birlik beraberliği, taassuptan kurtulmaları ve zamanı iyi okumaları adına usuldeki değişikliklerin gerçekleşmesi elzemiyet seviyesinde olduğunu görmektedir. Haliyle bütün etnik grupları kardeş gibi görececek İslam birliğini gönüllerde tesis edecek, zamanı aklıyla doğru bir şekilde değerlendirecek, bölgede anarşiyi ve ihtilafı uyandırmayacak fitratların oluşmasını hedeflemektedir. Bu açıdan Said Nursi, adaleti ve dengeyi ve imanı gönlünde hissedecek dayanak noktasını kuvvet yerine hakkı koyacak bir usul hedefliyordu¹⁷⁰. Aynı şekilde ona göre ortaya konulması gereken tavır ve usulle yetişen talebeler ve bölge halkı menfaati değil fazileti sevgiyi birlikteliği esas almayı,¹⁷¹ körü körüne taklitçilikten uzaklaşıp hakikate varmayı,¹⁷² kabukla uğraşmayı bırakıp öze talip olmayı öğrenmeliydi. Yine kabiliyetlerine göre eğitim verilmesi hedeflenen bu usulde talebenin birden fazla hocadan ders alması sağlanacaktı.¹⁷³ Şevksizlik ve tembelliğin giderilmesi adına münazara ile beraber soru-cevap şeklinde usulün öne çıkarılması ve yine rekabete açık, eleştirel mantığın

¹⁶⁶ A.e., s. 41

¹⁶⁷ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 511.

¹⁶⁸ Nursi, İctima-i Dersler, **Münazarat**, s. 143.

¹⁶⁹ Nursi, İctima-i Dersler, **Makaleler**, s. 510.

¹⁷⁰ Nursi, **İctima-i Dersler**, s. 404-405.

¹⁷¹ A.e., s. 404-405.

¹⁷² Nursi, İctima-i Dersler, **Hutbe-i Şamiye**, s. 45.

¹⁷³ Nursi, İctima-i Dersler, **Münazarat**, s. 142.

gelişimini hedeflemekteydi. Bu yeni usulle kitaba mahkûm değil de kitaba hâkim gençlerin yetiştirilmesi sağlanacaktı.¹⁷⁴ Bu usulle yetişecek bölge halkı ve genç talebeler, doğuda ağır basan hissi hareketlerin önüne geçmiş, ilim, irfan ve akılla yıllardır sorun haline gelmiş problemleri makul ve doğru bir şekilde çözüme kavuşturma yolunu öğrenmiş olacaktı.

Dolayısıyla medreselerin gerçek usulle gerçek işlevine kavuşması, sıhhatli düşünebilen nesillerin varlığını netice verir. Bu ise toplumdaki farklılıkların doğru algılanmasına ve farklılıkların bir kavga sebebi olamayacağı ortamların varlığını hazırlar. Böylece bölgede farklı kültür ve etnik gruplara sahip milletlerin doğru noktalarda ortak paydalarda buluşmalarına sebebiyet verir ki Said Nursi'nin bu gayretlerinde ki hedefte budur.

Fakat doğu bölgesinde eğitimin yaygınlaşması ve yenilikçi düşüncenin önünün açılmasının ancak medreseler yoluyla olacağını iyi bilen Said Nursi bu hususun önemini şu ifadelerle tekrar dile getirir: “Medarisin ihyası (medreselerin yenilenmesi) maddi ve manevi Kürdistan’ın hayat-ı istikbaliyesini temin eden esbab-ı mühimmesindendir (önemli sebeplerdendir). Bununla maarifin (eğitimin) temeli teessüs eder (kurulur). Ve bu mebde-i teessüsten (yerleşmeye başladıktan sonra) ittihat takarrur eder (birlik hâsıl olacaktır).”¹⁷⁵ İşte bu önemli ifadelerle medreselerin Kürdistan dediği bölgelerde açılmasının Kürdistanın geleceği açısından çok önemli olacağı gibi bölgedeki birlik ve beraberliğin tesisi adına da çok önemli olduğunu vurgular. Günümüzde yaşadığımız cehaletten zaruretten vb. sebeplerden dolayı ortaya çıkan etnisite problemine, bölgesel ayrışmaya karşı Said Nursi böylece önemli çözüm önerileri sunmuş ve Kürdistan bölgesi için din eğitiminin ve medreselerin ne denli önemli olduğunu hatırlatmıştır.¹⁷⁶

4- Âlimlerin Durumu

Tanzimatla başlayan devlet eğitim kurumlarının laikleşme süreci dini müesseselerin ve din âlimlerinin sosyal hayattaki etkinliğini azaltmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ve Tevhid-i Tedrisat kanunun çıkarılması ile beraber

¹⁷⁴ Nursi, İçtima-i Dersler, **İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi**, s. 182.

¹⁷⁵ Nursi, İçtima-i Dersler, **Makaleler**, s. 508.

¹⁷⁶ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 128, 129.

medreselerin kapatılması gerçekleşmiştir. Resmi olarak devlet tarafından kabul görmeyen medrese mensupları halk tarafından kabul görmüştür. Zira doğuda medrese geleneği baskı ve yasaklamalara rağmen çok sınırlı imkânlarla olsa Cumhuriyet döneminde varlığını sürdürmüş, günümüze kadar devam etmiştir. Medrese geleneği doğu bölgesinin sosyolojik bir olgusudur. Bu realite bölge halkının teveccühü ile günümüzde de devam etmektedir.

Sosyal açıdan feodal bir yapıya sahip olan doğu bölgesinde devlet tarafından resmi bir muamele görmeyen medrese sınıfı, kendilerine meşru bir alan kazanmışlardır. Devlet tarafından kabul görmeyen medrese sınıfı halk tarafından el üstünde tutulmuştur. Halkın teveccühü ise medrese âlimlerinin ellerini güçlü kılmıştır. Feodal yapıdan faydalanan bu âlimler ve şeyhler kendilerine otorite alanları belirlemişlerdir. Şeyh Sait isyanında olduğu gibi bu gücü keyfi kullanıp bölgedeki aşiret unsurunu da etkileyen bu keyfi otorite, hem merkezi otoriteye hem bölge halkına zarar verebilmekteydi. Said Nursi bu sorunların çözümünü bölgenin kalkınması ve birliği adına önemli görmekteydi. Diğer taraftan medreselerin ve medrese hocalarının varlığının bölge açısından önemini de bilmekteydi. Dolayısıyla kapatılan medreseler ve medreselerdeki hocaların durumunun belirsizliği Said Nursi'yi rahatsız etmiştir. “İslâm'ın kudsiyetini daima telkin eden (anlatan) ve ahkâm-ı diniyeyi (dini hükümleri) iktidarlarınca tebliğ eden ve şimdi millet-i İslâmiye mabeyninde (Müslüman milletler arasında) en ziyade hürmet ve muhabbet ve merhamete müstehak olan biçare ulemayı (âlimleri), zamana yakışacak ulemanın âdem-i vücudundan (olmamasından) neş'et eden (doğan) kabahati ve günahıyla mahkûm etmek ve o kabahat ve o günahı o biçarelere haml etmek (vermek) ahmaklık değildir de ya nedir”¹⁷⁷ diyerek değişen şartlar karşısında kendisini yenileyemeyen âlimlerin suçunun tek başına sadece âlimlerin kendilerine verilmesinin anlamsız olduğunu ifade ederek bu yanlışta âlimlerin suçlu bulunması ve bir takım haklardan mahrum kalmasını haksızlık olarak görür.

Said Nursi, âlimlerin durumundaki belirsizliğin sivil itaatsizliğe dönüşebileceğinden endişe ettiği gibi Türk hükümetine karşı bir Kürt isyanı şekline dönüşmesinden de endişe duymaktaydı. Zira doğu olgusu olarak karşımıza çıkan

¹⁷⁷ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 513.

şeyhler, halk üzerinde etkili ve nüfuzlu kimselerdi. Bu durumun Türk-Kürt çatışmasına ve bölgesel istikrarsızlığa dönüşmemesi adına çözüm olarak hedeflediği Medresetü'z Zehra projesi içerisine dâhil etmeyi amaçlamaktaydı. Zira bu medrese de eğitim verecek hocaların bölge halkı tarafından saygın insanların olması gerektiğini düşünmekteydi.¹⁷⁸ Böylece bu proje kapsamına alınacak medrese mensuplarının ve şeyhlerin belirsizliği hem ortadan kalkmış, hem de medreselerin kapatılmasıyla boşa kalan hocalara istihdam noktaları gösterilmiş olacaktı. Yine Said Nursi, Medresetü'z-Zehra'nın resmi olan öğretim kurumlarıyla denk tutulmasını istemiş ve bu kurumdaki sınavların devlet kurumlarındaki gibi yapılmasını, bu eğitim kurumundaki hocaların ve mezun olacak öğrencilerin devlet tarafından benimsenmesi ve devlete bağlı kurumlarda bir karşılığının olması gerektiğini işaret etmiştir. Böylece şimdiki deyimle özlük haklarının varlığı devlet tarafından kabul edilmiş olması âlimlerin hem devlet tarafından kabul edilmesi anlamı taşımaktaydı hem de âlimlerin durumlarının belirsizliği giderilmiş olacaktı. Said Nursi bu durumu önemli görmekteydi. Zira sosyal bir olgu olarak karşımıza çıkan bu durumun çözülmemesi halinde toplum tarafından benimsenen ve toplumun değer verdiği bu kişilerin kendilerine başka alanlar açma sürecine girebileceklerini kestirebilmekteydi. Bu durumun belirsizlik içerisinde kalması halinde şeyhlerin ve âlimlerin bu belirsizliklerini bir hak sebebi sayarak merkezi otoriteye karşı koyma sürecine girebilecekleri gibi Kürt milliyetçiliğini kullanarak Türk merkezi otoriteye karşı konulmasını dile getirebileceklerini de düşünmekteydi. Bütün bunlardan en fazla zararı, bölgedeki Kürt halkı ve Türk-Kürt kardeşliği görecekti. Said Nursi bu durumu o bölgenin bir mensubu olmakla en iyi bilenlerden birisi idi. Benzeri durumlarla karşılaşmış birisiydi. Kendilerince haklı olduklarını düşündükleri sebeplerle kendisine gelen aşiret reisleri ve şeyhlerle muhatap olmuş ve bu isyan ve başkaldırı niyetlerinden vazgeçirmeye çalışmıştır. Kürt ile Türkün kardeş olduğunu ifade ederek böylesi bir teşebbüsün anlamsız olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeplerden dolayı Said Nursi bu sorunun üzerine gitmeyi doğru bulmuş ve çözüm önerileri sunmuştur.¹⁷⁹

¹⁷⁸ A.e., s. 507-514.

¹⁷⁹ A.e., s. 510.

5- Hissiyatın Akıl ve Fikre Dönüşmesi

Doğuda yaşayan halkın genel özelliklerinden en önemlisi meseleler karşısında akıldan öte hisleriyle davranmasıdır. Bu, daha çok eğitimsizliğin, istibdatın, taassubun neticesi olarak bölge halkında karakteristik bir hale dönüşmüş bir meyildir. Said Nursi, bu duygusal tavrın bölge halkına zarar verdiğini düşünmektedir. Çünkü hissi yaklaşım meseleleri irdelemeyi, makul yaklaşımı ve analitik davranmayı, uzun soluklu hedefler koymayı ve sıhhatli düşünebilmeyi engellemektedir. Güvendiği bir makama veya zata karşı hürmet gösterip arkasından yol alma meylini de oluşturan bu özellik, meselelere sathi, yüzeysel bakış açısı sunmaktadır. Bu durumun vehametini anlatma sadedinde Said Nursi şu cümleleri serdeder: “Başımıza gelen en büyük musibet yüzeysel düşüncedir!”, “Tebei nazar (dolaylı bakış açısı), muhali (olması mümkün olmayanı), mümkün görür,” “Hakkı bâtıldan, iman mesleğini nifak mesleğinden temyiz etmek (ayırarak) ancak ilim ve nazar ile olur.”¹⁸⁰

Yüzeysel bakış açısının terk edilmeyişi toplumda hissi duyguların öne çıkmasına sebep verdiği gibi kuvveti öne çıkarır. Dolayısıyla bölge halkında önemli olan kuvvettir. Güçlü olan kişiye saygı duyulur. Bu ise istibdadı geliştirir, kişilerin elinden bireysel özgürlüğü ve hürriyeti alır. Yine bu duygunun ağır basması, toplumda serkeşlik ve itaatsizlik, emir altına girmeme hissini netice verir. Akılla değil hissiyle hareket eden çabuk kandırılabilir, harekete geçirilebilir ve iradesi elinden alınabilir bir prototipi resmeder. Hissiyat neticesinde başkasına düşmanlık beslemek, muhabbet etmekten daha kolay gelir. Zor bir fitratı temsil eden bölge halkı körü körüne bağlılığı esas alıp, bu bağlılık neticesinde doğru ve yanlış ayırt etme melekesini kaybetmektedir. Başkasının yönlendirmesiyle hareket eden kendi iradesini pek kullanmayan ve kendi akli melekeleriyle düşünmeyi, düşünce üretmeyi bilemeyen bir fitrat haline dönüşmektedir. Bu ise çözümler adına kılını kıpırdatmayan ve hep sorunların çözümlerini başkalarından bekleyen bir anlayış doğurmaktadır. Hal böyle olunca bu tavrın sahipleri sorunu çözen olmaktan çok sorunun bir parçası haline dönüşmektedir.

¹⁸⁰ Nursi, **İçtima-i Dersler**, s. 393.

İşte eğitimsizlik, cehalet ve birçok sebebin sevkiyle bu hasletleri değiştirmemiş olan bölge halkı her zaman yönlendirilmeye açık hale gelmiştir. Said Nursi Kürtlerin ve bölge halkının bu özelliklerini bildiğinden dolayı hissiyatı akıl ve fen ile dönüştürmeyi hedeflemiş bu noktada bölge halkının eğitimine ciddi manada ehemmiyet vermiştir. Bu sebeple bu tehlikenin farkında olan Said Nursi yıllarca Medresetü'z Zehra projesini gerçekleştirmek için uğraş vermiştir. Zira bölgenin her yönden kalkınması ve ihtilaflardan, kargaşadan, istibdattan ve birçok marazi hastalıktan kurtulmasının yegâne çaresini bu projenin gerçekleşmesinde görmüştür. Zira bölge halkı ancak ilimle marifetle, sanatla terakki edeceğini, girişimcilik yönünü açığa çıkaracağını kendi sorunlarının çözümünü başkalarından değil de kendi gayretiyle çözüme kavuşturabileceğine inanmıştır.¹⁸¹ Bölge insanı eğer ilimle marifetle terakki edemez ise bölgenin cehaletle taassupla, kargaşa ve anarşiyle anılacak bir sorun haline dönüşeceğini bilmektedir. İşte hissi kuvvet, ilim ve irfana dönüştürülemezse bir kısım etnik çatışmaların ve bölünmelerin gerçekleşmesine de zemin hazırlayacağını bilen Said Nursi, kavmiyetçiliği öne çıkaran menfi milliyetçiliği harekete geçiren esasın hissi zevk ve kuvvet meylli olduğunu da vurgulayarak¹⁸² bu tehlikeye dikkat çekerek Medresetü'z Zehra projesiyle çözüme katkıda bulunmak ister.

6- Cehaletin Kaldırılması ve Eğitimin Yaygınlaştırılması

Her türlü mahrumiyetin temelinde cehaletin var olduğu bir hakikattir. Cehaletin yaygın bir şekilde varlığı değişik istismarlara sebebiyet verdiği bir gerçektir. Zira cahil insan daha kolay yönlendirilebilir bir pozisyon arz etmektedir. Haliyle kolayca kandırılabilen bireyler kendilerini istemeden çok kez bölücü ve yıkıcı faaliyetlerin içerisinde bulabilmektedirler. Günümüzde özellikle doğu bölgesinde diğer bölgelere göre eğitimin ciddi manada geri oluşu, okulculuğun yaygın olmayışı, okul yolu şartlarının iyi olmaması ve Türkçe bilmeyen halkın anadilde eğitim alamayışları beraberinde ciddi sıkıntıları getirmektedir.¹⁸³

¹⁸¹ Nursi, İçtima-i Dersler, **Makaleler**, s.510.

¹⁸² Nursi, **Mektubat**, s. 310.

¹⁸³ Nursi, İçtima-i Dersler, **Makaleler**, s.506.

İşte Said Nursi doğu illerinde aşiretlerin hallerinin perişanlığını gördüğünü ve dünyadaki ilerlemeleri, kendilerini yenilemelerinin ve saadetlerinin bir cihetle gelişen fen bilimlerini elde etmekte olacağını ifade eder.¹⁸⁴ Fakat fen bilimlerinin dini ilimlerle beraber okutulması gerektiğini de ekler.¹⁸⁵ Zira bölge halkı fen bilimlerine mesafeli olduğunu, dini ilimler vesileyle fen bilimlerine yakınlık elde edeceğini vurgular.¹⁸⁶ Yine bölge halkının üç düşmanından bahseder: cehalet, zaruret (fakirlik) ve ihtilaf.¹⁸⁷ Bu üç düşmana karşı da sanat, marifet (eğitim) ve ittifak (birlik) silahıyla karşı gelmesi gerektiğini zikreder.¹⁸⁸ İşte toplumdaki birçok hastalığın tedavisi adına Said Nursi önemli bir projeyi hayata geçirmek istemiştir. Bu cihetle mücadele vermiş, eğitim seferberliğini adeta hayatının bir gayesi haline getirmiştir. Bu gaye etrafında “Medresetü’z Zehra” projesini geliştirmiştir. Medresetü’z Zehra projesi adeta bölgenin her yönüyle kalkınmasına yönelik bir projedir. Fakirliğin giderilmesinden, eğitim alanlarının genişlemesi ve medeniyetin nimetlerinden istifade etmeye kadar geniş alanda doğu insanına katkı sağlayacak ciddi bir projedir.

Said Nursi Medresetü’z Zehra projesi etrafında öncelikli olarak Van’da düşündüğü sonrası itibariyle Diyarbakır Bitlis gibi bölgenin diğer şehirlerine yayılacak ve tesis edilecek bir üniversite ağı oluşturmayı hedeflemiştir.¹⁸⁹ Böylece bölge halkı, üzerine adeta sinmiş olan cehaletten kurtarılmış olacak hem de doğu illeri eğitim adına uluslararası planda cazibe merkezi haline getirilmiş olacaktır. Bu eğitim merkezinde hem Arapça hem Türkçe hem de Kürtçe eğitim verilmiş olunacaktır. İsim olarak esin kaynağını aldığı Mısır’daki Ezher üniversitesi¹⁹⁰ gibi Medresetü’z Zehra projesi vesilesiyle doğu illeri de İslam ülkelerinden gelen öğrencilerle beraber eğitim alanında bir cazibe merkezine dönüşmüş olacaktır. Özellikle bölgenin konumu bu durumu gerekli kılmaktadır. Zira doğu vilayetleri hem Türklerin hem Kürtlerin hem de Arap ve Farisilerin kesiştiği nokta üzerindedir. Yine Pakistan ve Afganistan veya diğer İslam ülkelerine de yakın mesafededir. Hal böyle

¹⁸⁴ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 62.

¹⁸⁵ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 508.

¹⁸⁶ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 395.

¹⁸⁷ Nursi, İçtima-i Dersler, **Makaleler**, s. 510.

¹⁸⁸ A.e., s.510.

¹⁸⁹ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 509.

¹⁹⁰ A.e., s. 41

olunca hem fen bilimlerinin hem de dini ilimlerin beraber okutulduğu fakat hususiyle de dini ilimlerin öne çıkarıldığı bir usulle yetişen talebelerin gayret ve üretkenliklerinin çoğalacağını¹⁹¹ vurgulayan Said Nursi bölgeyi eğitim alanında cazibe merkezi haline getirmekle adeta İslam milletleri arasında da uhuvveti ve kaynaşmayı amaçlamaktadır.

Diğer taraftan Said Nursi, eğitimin yaygınlaşması, bölgedeki problemlerin çözümü ve olası etnik ayrışmaların önüne geçebilmek için eğitimin ücretsiz verilmesini hedeflemiştir. Said Nursi Medresetü'z Zehra adı verilen üniversite projesini gerçekleştirirken maddi anlamda devlet desteği almıştır. Bu desteği almasının anlamı, devlet kurumlarıyla barışık ve devlet kurumlarıyla denk bir eğitim modeli oluşturmaktır. Devletin izni ve bilgisi dâhilinde açılması planlanan üniversitenin maddi kaynaklarının başlangıçta devlet tarafından karşılanmasını isteyen Said Nursi bir müddet sonra devletin imkânlarına gerek kalmaksızın bir kısım kaynakları oluşturarak hem devlete yük olmamayı¹⁹² hem de eğitim amaçlı gelecek öğrencilerin tamamen ücretsiz eğitim almalarını planlamıştır. Dolayısıyla devletin belirlediği içerikle değil de kısmi özerkliği olan bir eğitim anlayışını istemektedir. “Hamiyetperver ve gayretkeş”¹⁹³ olarak nitelediği insanların ilme ve İslami hizmetlere karşı duydukları muhabbet ve hürmet neticesinde zekâtları veya zekâtlarından bir kısmının aktarılması¹⁹⁴ ve üniversitede yazılacak eserlerin yayınlanmasıyla¹⁹⁵ beraber ciddi anlamda maddi kaynak elde edileceğini düşünen Said Nursi böylece bölgenin her yönüyle kalkınması adına ücretsiz eğitim imkânı sunmanın hazırlığını yapmıştır. Bölgenin hassasiyetini çok iyi bilen Said Nursi ücretsiz eğitim imkânlarının hazırlanmasıyla ilme giden yolda hiçbir engelin kalmamasını ve bölgede cehaletin bir an önce giderilmesini hedeflemiştir. Cehaletin istibdata ve ihtilafa dönüştüğünü tecrübelerle bilen Said Nursi bir an önce bölgenin cehaletten, taassuptan kurtulup zamanı okuyacak seviyede ilim insanlarını yetiştirme gayreti içerisine girmiştir. Ücretsiz eğitim hedefiyle sınırlı sayıda değil, daha çok insanın ilimden ve bilgiden istifade edebilmesini düşünmüş ve böylece cehaletin

¹⁹¹ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 507-514.

¹⁹² Nursi, İçtima-i Dersler, **Münazarat**, s. 142.

¹⁹³ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 509.

¹⁹⁴ A.e., s. 510.

¹⁹⁵ A.e., s. 510.

bölgeden izalesiyle insanları ihtilafa, etnik ayrışmalara ve çatışmalara götürecektir her noktanın önünü kesmeyi hedeflemiştir.

Said Nursi Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgenin eğitim ile ırkçılık düşüncesinin giderileceğine ve bir çok sorunun sorun olmaktan çıkacağına inanmaktadır ki, son vasiyetim dediği sözleri de bu çerçevede olmuştur: “Okumak, yine okumak, yine okumak! Sonra, birbirinizin elini sıkı tutmak, ittihat etmek (fikir birliği etmek), ittifak âleminde yaşamak!”¹⁹⁶

E- Siyasi Projesi

1- İslam Birliği (İttihad-ı İslam)

Said Nursi'nin yaşadığı Osmanlı'nın sancılı son dönemlerinde İslam'ın sorunlara çözüm bulamadığı algısı yaygınlaşmış, yerine farklı ideolojilerin ikame edilmesi gerektiği düşüncesi ön plana çıkmıştır. Fakat Said Nursi böyle düşünmemektedir. Bilakis “Kur'an'ın sönmez ve söndürülemez bir güneş olduğunu”¹⁹⁷ ispatlayacağım diyerek öne çıkan Said Nursi, yaşadığı dönemin sosyal siyasal ve dini alanlarda ki geri kalmışlığın, yanlış anlamaların, usul hatalarının, bakış ve kıyas problemlerinin çözümünü İslam'ın ışığı doğrultusunda olması gerektiğini savunmuş, bu gerekliliği de ispatlamayı hedeflemiştir. Onun için Said Nursi, her şeyi şeriatın ölçüleri ile tarttığını ve gerçekte Millet anlayışının İslam milleti olduğunu vurgulayarak, İslam'ın prensiplerinin kendisi için yegâne bakış açısı olduğunu ve her hadiseyi İslam'ın ışığında değerlendirdiğini ifade etmiştir.¹⁹⁸ Fakat bu ifadelerinin peşinden İslam milletlerinin de saadetinin ancak İslam hakikatleri ve İslam prensiplerine riayetle mümkün olacağını vurgular. Aksi halde adaletin mahvolacağını, emniyetin ortadan kalkacağını ve ahlaksızlığın ve kötü hasletlerin de çoğalacağını, işin yalancıların ve dalkavukların eline kalacağını zikreder.¹⁹⁹ Bu vesileyle “hakikî milliyetimizin esası, ruhu İslâmiyet'tir”²⁰⁰ diyerek İslam'ın yegâne çözüm yeri olduğunu öne çıkarır.

¹⁹⁶ Nursi, İçtima-i Dersler, **Makaleler**, s. 510.

¹⁹⁷ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 44.

¹⁹⁸ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 384.

¹⁹⁹ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Hutbe-i Şamiye**, s. 567-568.

²⁰⁰ A.e., s. 555-558.

Said Nursi bu düşünceleri taşıırken zamanla bütün etnik grupları bir arada tutan İslam ortak paydası altındaki millet düşüncesi, yerini Türkçülük üst kimliği altında “Misak-ı Milli” ile belirlenmiş toprak parçası içerisinde yaşayan insanların hepsinin tek tip vatandaş olarak algılanıp Türk milleti mantığına büründürülmüştür. Türkçülük ideolojisi Cumhuriyetle beraber devlet ideolojisi haline dönüşmüştür.²⁰¹ Bu ideolojinin halk tarafından benimsenmesi ve kabullenilmesi adına sosyal, siyasal ve dini alanlarda devrimler gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu devrimler halkın isteyerek ve severek benimsemesi şeklinde olmamıştır. Devrimlerin uygulanması adına halka birtakım baskılar uygulanmıştır. Özellikle İslam üst kimliği ile birleşmiş ve kendilerini bir millet olarak gören farklı etnik grupların dünyasında bu devrimler kafa karışıklıklarına sebebiyet vermiştir. Zira şimdiye değin İslam milleti mantığında hayatlarını ikame ederken Osmanlının yıkılış sürecinde Çanakkale’de ve Kurtuluş savaşında aynı hedefe kilitlenen ve birbirine omuz veren farklı etnik yapıdaki milletler zoraki bir üst kimliğin baskısını derinlemesine hissetmeye başlamışlardır. Böylece halkta huzursuzluklar baş göstermiştir. Huzursuzlukların en temel sebebi ise modernizm adı altında İslam’a ve İslam’ın hayat bulduğu sosyal alanlarda devrimlerin yapılması olmuştur. Halk, yüzyıllardır farklı etnik grupları bir arada tutan İslam ittihadının parçalanmak istenmesini ve toplumdaki İslam ruhunun tasfiye edildiğini hissetmeye başlaması halkta huzursuzluğun ötesinde hareketlenmelere sebep olmuştur. Özellikle dine çok düşkün olan Kürt halkı nezdinde bazı aşiret reislerinin ayaklanma girişimleri ve kendilerini Ankara hükümetinden kurtarma gayretleri ortaya çıkmıştır. İşte böyle bir dönem de kendisi Kürt olmasına rağmen Said Nursi, itaatsizlik ve başkaldırı için kendisine gelenlere “İslam kardeşliği”²⁰² çerçevesinde nasihatte bulunmuş, “onlar bizim din kardeşlerimizdir, kardeş kardeşe silah çekmez”²⁰³ vurgusuyla birçok aşireti bu düşünceden vazgeçirmiştir. Aynı minvalde Kürt Teali Cemiyeti reisi Seyit Abdülkadir’in Kürdistan devleti kurma teklifini şu sert cevapla reddetmiştir: “Allah’ü Zülcelâl Hazretleri, Kur’an-ı Kerim’de: ‘Öyle bir kavim getireceğim ki, onlar Allah’ı severler, Allah da onları

²⁰¹ Mehmet Karakaş, **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Ankara, Elips Yayınları, 2007, s. 276.

²⁰² Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Hutbe-i Şamiye**, s. 555-558.

²⁰³ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 135.

sever' diye buyurmuştur.²⁰⁴ Ben de bu beyan-ı İlâhî karşısında düşündüm ki bu kavmin bin yıldan beri Âlem-i İslâm'ın bayraktarlığını yapan Türk milleti olduğunu anladım. Bu kahraman millete hizmet yerine, dört yüz elli milyon hakikî Müslüman kardeş bedeline, birkaç akılsız kavmiyetçi kimsenin peşinden gitmem."²⁰⁵

Yine Said Nursi'nin "Ekrad'ın (Kürtlerin) reçetesi"²⁰⁶ adını verdiği "Münazarat" adlı eserinde Kürtlerin, İstanbul ve hükümetin başının karışık ve bulanık olduğunu, Türklerden kurtulup kendi kavimlerini öne çıkarmayı teklif ettiklerinde²⁰⁷ Said Nursi, "Meşrutiyet hâkimiyet-i millettir" vurgusuyla cevap vermeye başlar. Millet nasılsa meşrutiyet ve hükümet de ona göre şekillenir. Meşrutiyette milletvekilleri hâkimdir. Milletvekilleri ise kamuoyunun temsilcileridir.²⁰⁸ Meşrutiyette halkın umumi fikirleri, düşünce şekilleri hâkimdir. Bu, "layık olduğunuz üzere yönetilirsiniz" prensibine de uygundur diyerek Said Nursi bu noktada bir örnek verir. "Eskiden hükümet (İstanbul) kaynak ve pınardı. Oradaki bir bozulma her tarafa yayılıyor, her yeri kirletiyordu. Oysa Meşrutiyetle beraber İstanbul ve hükümet yüz pınarın ortasındaki büyük bir havuz gibidir. Kürtler bu havuzun pınarlarıdır. Havuz kirlense bile pınarlar temiz kaldıkça bir müddet sonra havuz tekrar temizlenir. Meşrutiyette önemli olan havuz değil, pınarların sıhhatidir."²⁰⁹ Böylece Türkleri ve Kürtleri ötekileştirmeyip aynı vücudun azaları gibi gören Said Nursi Kürtlerin kendi üzerine düşen vazifeyi yerine getirmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır. Said Nursi, kardeşlik vurgusuyla farklılıkların izafi olduğunu asıl olanın İslam'ın bayraktarlığı olduğunu savunmuştur: "Milletimiz de yalnız İslâmiyet'tir. Zira Arap, Türk, Kürt, Arnavut, Çerkez ve Lâzların en kuvvetli ve hakikatli revâbit (rabitaları) ve milliyetleri İslâmiyet'ten başka birşey değildir." Ve az ihmal ile küçük devletçiklerin temellerinin atılacağına ve on üç asır evvel ölmüş olan cehaletten doğan ırkçılık düşüncesinin tekrar ortaya çıkıp İslam toplumlarının arasında fitneye sebebiyet verebileceğine²¹⁰ değinen Said Nursi kutsal olarak gördüğü İslam birliği sayesinde umum İslam milletlerinin tek bir aşiret

²⁰⁴ Kur'an, Maide, 54.

²⁰⁵ Şahiner, **Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi**, s. 228-229

²⁰⁶ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 433-523.

²⁰⁷ A.e., s. 455.

²⁰⁸ A.e., s. 455.

²⁰⁹ A.e., s. 447.

²¹⁰ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Hutbe-i Şamiye**, s. 574.

hükümüne geçtiğini ve aşiretin fertleri gibi İslam milletleri de İslam birliği şuuru ile birbirine kenetlenip nurani, görünmeyen bir bağla bağlanabileceklerini ifade etmektedir.²¹¹

Said Nursi aynı topraklar içerisinde farklı etnik yapıların varlığı söz konusu olsada önemli olanın İslamiyet çatısı altında millet ruhunu hissetmek olduğunu tekrarlar ve yıllardır İslam birlikteliğini taşıyan farklı milletlerin aynileştiğini de zikreder. Öyle ki "Hamiyet-i diniye ve İslâmiyet milliyeti, Türk ve Arap içinde tamamıyla mezc olmuş (birleşmiş) ve kabil-i tefrik (ayrılması mümkün) olamaz bir hale gelmiş. Hamiyet-i İslâmiye, en kuvvetli ve metin ve Arştan gelmiş bir zincir-i nuranîdir. Kırılmaz ve kopmaz bir urvetü'l-vüskadır (sağlam bir kulptur). Tahrip edilmez, mağlûp olmaz bir kudsî kaledir"²¹² diyerek düşüncelerini ortaya koyar.

Bölünme ve başkaldırmaya teşebbüs edenlere bu ihtarları yaptıktan sonra Said Nursi, Türklere olan sempatisini ve hizmetini de benzer düşüncelerle açıklamaktadır: "Onlar (Türkler) yüzyıllardır İslam'ın bayraktarlığını yapmışlardır. Bunun için onlara muhabbet besliyorum" demiştir. Aynı şekilde değişen ve her şeyin yerle bir olup kapitalizmin ve maddiyunluğun öne çıktığı zamanda Türkler dışındaki etnik grupların Türklerin hamiliğine daha fazla ihtiyacı olduğunu zikretmiş,²¹³ aksi halde Batılı devletlerin birer piyonu durumuna düşüp bütün bütün izzetlerini kaybedeceklerini de dile getirmiştir. Türklerin himayesinde İslam birliğinden başka çıkar yolun olmadığını söylemektedir.²¹⁴ Eserlerindeki düşüncelerinden dolayı yargılandığı Mahkemede Said Nursi'nin Kürt olduğu vurgusu yapılarak menfi milliyetçilik yapanlara ve böylece mahkeme reisinin kararını etkilemek isteyenlere verdiği cevap bu anlamda çok manidardır: "İsparta'da ve burada bazı isticvablarda (mahkeme sorgularında) benim ismim Said Nursî iken, her tekrarında Said Kürdî ve bu Kürt'tür diye beni öyle yâd ediyorlar. Bununla, hem âhîret kardeşlerimin hamiyet-i milliyelerine ilişip aleyhime bir his uyandırmak, hem mahkeme ve adaletin mahiyetine bütün bütün zıt ve muhalif bir cereyan vermek istiyorlar... Ben de derim ki: Efendiler, Ben herşeyden evvel Müslümanım ve Kürdistan'da dünyaya geldim. Fakat bu Türklere hizmet ettim ve yüzde doksan dokuz menfaatli hizmetim Türklere

²¹¹ A.e., s. 555-558.

²¹² Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 410-411.

²¹³ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 128, 129.

²¹⁴ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Hutbe-i Şamiye**, s. 562-564.

olmuş ve en çok hayatım Türkler içinde geçmiş ve en sadık ve en halis kardeşlerim Türklerden çıkmış ve İslâmiyet ordularının en kahramanı Türkler olduğundan, meslek ve hizmet-i Kur'âniyem cihetiyle, her milletten ziyade Türkleri sevmek ve taraftar olmak kudsî hizmetimin muktezası (gereği) olduğundan, bana Kürt diyen ve kendini milliyetperver gösteren adamların bini kadar Türk milletine hizmet ettiğimi, hakikî ve civanmert bin Türk gençlerini işhad edebilirim (şahit gösterebilirim). Hem heyet-i hakimenin ellerinde bulunan otuz-kırk kitaplarımı, hususan İktisat ve İhtiyarlar ve Hastalar risalelerini işhad ediyorum ki (delil olarak gösteriyorum ki), Türk milletinin beşten dört kısmını teşkil eden musibetzedede, fakirler ve hastalar ve ihtiyarlar ve dindar müttakîler taifelerine bin Türkçü kadar hizmet eden o kitaplar, Kürtlerin ellerinde değil, belki Türk gençlerinin ellerindedirler. Milliyetperverlik perdesi altında entrikaları çeviren mülhit (dinsiz) zalimlere derim: Türk gençleri ve ihtiyarları içinde öyleleri var ki, onların bir tanesini, kendi milletimden yüz adama da değiştirmem. Ve onların içinde öyleleri var ki, on sene bana zulmeden memurlara, beş seneden beri onların hatırları için, o zâlimlere bedduayı bıraktım. Ve onların içinde öyleleri var ki, âli (yüksek) seciyelerin en halis nûmunelerini o âlicenap Türk arkadaşlarda kemal-i hayret ve takdirle gördüm. Ve Türk milletinin sırr-ı tefevvukunu (üstünlüğünün sırrını) onlarla anladım.”²¹⁵ Menfi milliyetçilik peşinde koşanlara bu şekilde cevap verdikten sonra eski zamandan beri menfi milliyet ve ırkçılığa, Avrupa'nın bir nevi firenk illeti ve bir katilin zehri nazarıyla baktığını ve Avrupanın o firenk illetini İslâm milletlerinin içine ayrılınsın parçalansın, yutulmaya hazır olsunlar diye attığını ifade eder. O firenk illetine karşı eskiden beri tedaviye çalıştığını, talebelerinin ve kendisini tanıyanların bildiklerine dikkat çekerek ırkçılığın karşısında olduğunu dile getirmiştir.²¹⁶

Bu düşünceler etrafında “azametli, bahtsız bir kıt'anın; şanlı, talihsiz bir devletin; değerli, sahipsiz bir kavmin reçetesi, ittihad-ı İslâm”²¹⁷ olduğunu söyleyen Said Nursi daha sonra İttihadı İslam'ın ne olduğunu dile getirir: “İslam birlikteliğinin biricik yönü tevhit yönüdür. Yemini imandır. Encümen ve cemiyetleri mescitler, medreseler ve zaviyelerdir. Takipçileri umum müminlerdir. Nizamnamesi,

²¹⁵ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 202-203.

²¹⁶ A.e., s. 235.

²¹⁷ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Hutbe-i Şamiye**, s. 583.

Peygamberin sünnetidir. Kanunu, şeriatın belirlediği emir ve yasaklardır. Bu birliğin varlığı ibadettir adet değildir. Bu zamanın en büyük farz vazifesi İslam birliğini oluşturmaktır. Bu birliğin hedef ve maksatı, farklı kollara ayrılan İslam milletlerini birbirine kenetleyerek manevi bir birlikteliği tekrar kendine getirerek, ikaz ederek emr-i vicdan ile ilerleme ve gelişme yoluna sevkettir. Bu birliğin meşrebi, muhabbettir. Düşmanı ise cehalet, fakirlik ve munafıklıktır. Gayri Müslimlere karşı tavrımız ikna iledir. İslamiyeti sevimli ve yüksek göstermektir. Dine lakayt olanlar bilsin ki, dinsizlikle kendilerini hiçbir ecnebiye sevdiremezler. Bu kendini inkâr olur ve kendini inkâr edeni ve anarşiliği hiç kimse sevmez. Bu birlikteliğe hakiki olarak bağlananlar dinsizlere heveslenerek bu birlikten çıkmazlar. İslamı ittihadının ne olduğunu umuma arz ederiz.”²¹⁸

İttihadı İslam’ın sağlanmasının ise ciddi bir gayret neticesinde iradi olarak elde edilebileceğini yoksa cehaletle hareket edilerek elde edilemeyeceğini vurgular: “İttihad, cehl ile olmaz. İttihad, imtizac-ı efkârdır (fikirlerin birleşmesidir). İmtizâc-ı efkâr, mârifetin şua-ı elektrikiyle (bilginin yol göstericiliği ile) olur.”²¹⁹ Ve sağlıklı İslam ittihadının gerçekleşmesinde insan fitratındaki dengeli bir duruşun ve adalet düşüncesinin önemini vurgular ve bunun İslam duygu ve düşüncesiyle kıvama ereceğini ifade eder.²²⁰ Aynı şekilde İslam milletini Kevser havuzuna benzeten Said Nursi unsuriyet, kavmiyetçilik, menfi milliyetçilik düşünceleri ile bu havuzda deliklerin açıldığını söylemiş ve bu deliklerin ancak marifet, muhabbet ve fazileti İslamiye ile kapanabileceğini vurgulamıştır.²²¹

Aynı zamanda bu ittihadın gerçekleşmesi için her etnik yapıya görevler düştüğünü de hatırlatan Said Nursi özellikle aktör mesabesinde bulunan Türkleri uyarmakta daha sonra ise Kürtleri de öz eleştiri yapmaya davet etmektedir. “Bin seneden beri âlem-i İslâmiyet’i kahramanlığı ile memnun eden ve vahdet-i İslâmiyeyi muhafaza eden ve âlem-i beşeriyeti, küfr-ü mutlaktan ve dalâletten şanlı bir surette kurtulmasına büyük bir vesile olan Türk milleti ve Türkleşmiş olanların din kardeşleri! Eğer şimdi, eski zaman gibi kahramancasına Kur’ân’a ve hakaik-i imana sahip çıkmazsanız ve sizler gibi ehl-i hamiyet eskide yanlış bir surette ve din

²¹⁸ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 416-417.

²¹⁹ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Hutbe-i Şamiye**, s. 498-499.

²²⁰ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Divan-ı Harbi Örfi**, s. 408.

²²¹ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Hutbe-i Şamiye**, s. 491.

zararına medeniyetin propagandası yerinde doğrudan doğruya hakaik-i Kur'âniye ve imaniyeyi tervice (kıymetini artırmaya) çalışmazsanız, size kat'iyen haber veriyorum ve kat'î hüccetlerle ispat ederim ki, âlem-i İslâm'ın muhabbet ve uhuvveti yerine, dehşetli bir nefret; ve kahraman kardeşi ve kumandanı olan Türk milletine bir adavet (düşmanlık); ve şimdi âlem-i İslâm'ı mahva çalışan küfr-ü mutlak altındaki anarşiliğe mağlûp olup, âlem-i İslâm'ın kalesi ve şanlı ordusu olan bu Türk milletinin parça parça olmasına ve şark-ı şimalîden (doğu bölgesinden) çıkan dehşetli ejderhanın istilâ etmesine sebebiyet verecek.”²²² Yine Said Nursi Kürtlere hitaben de: “Kendinizden teşekkî ediniz (şikâyetçi olunuz); her kabahati hükümet ve Türklere atmakla çok aldanırsınız”²²³ diyerek şimdilerde var olan sıkıntıların bölünme düşüncelerinin, itaatsizlik gayretlerinin varlığını önceden görmüş ve teşhis etmiştir.

Özetle Said Nursi, yıllarca İslam kimliği ve İslam anlayışına uygun hürriyet altında farklı kimliklerin bir millet düşüncesi içerisinde mutlu ve saadetli bir şekilde yaşadıklarına vurgu yaparak bundan sonra da mutluluğun sırrını yine İslam'ın ruhuna uygun hareket edilmesiyle, ittihadı İslam'la mümkün olacağını hatırlatmaktadır. Böylece günümüzde “Kürt sorunu” veya bir başka isimlerle zikredilen sorunun çıkabileceğine vurgu yapmış ve sorunun asıl kaynağını ve çözüm yollarını da zamanın sahiplerine eserleri, fikirleri ve mücadelesi ile duyurmak istemiştir.

2- İslam Kardeşliği (Uhuvvet-i İslam)

Said Nursi hayatında bütün etnik grupların arasında ihtilafa meydan vermeyecek İslam milliyetini tesis etmek için uğraş vermiştir. Bu hedefle siyasetin içerisine bir nebze girmiş, gerekli makamlara bu minvalde düşüncelerini aktarmıştır. Hususiyile Said Nursi Birinci Harbi Umumi ve Kurtuluş savaşının akabinde Ankara Hükümeti tarafından davet edilmiş ve böylece bir müddet Ankara'da kalmış ve kaldığı müddet zarfınca yeni kurulan Ankara Hükümeti'nce yürütülen icraatın İslâmiyet'in lehine olmayacağı kanaatine varmış ve böylece tamamen siyasetten kendini men ederek Van'daki Erek Dağında inzivaya çekilmiştir. Bundan sonraki süreçte İslâm cemiyetine yönelik manevî tahribatları önlemeye yönelik iman

²²² Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 437-438.

²²³ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 455.

hakikatlerini halka anlatmaya ve eserler neşretmeye başlamıştır.²²⁴ Neşredeceği eserlerle hedefi, Müslümanların birlik ve beraberliğini temin etmek ve Kur'an'dan doğan hakikatlerle Müslümanlar arasındaki uhuvveti, birlik ve beraberliği sağlayacak düsturları insanlara duyurmak, sosyal hayatın içerisinde müsbet hareketin varlığını yerleştirmek olmuştur. Böylece kardeş olarak nitelediği Müslümanların arasına ayrılık girmemiş, uhuvvet bozulmamış olacaktır. Bu cihetle eserlerinde tavsiyelerde bulunmuş, İslam'ı hizmetlerin en önemlisinin ihlâs, uhuvvet ve muhabbetle Müslüman kardeşini kucaklayabilme olduğunu sıkça hatırlatmıştır. Böylece Tenkitle, gıybetle, enaniyetle, nefsi öne çıkarmakla İslam toplumun da kırılmaların bölünmelerin ve anarşinin önüne geçmeyi hedeflemiştir.²²⁵ İslam'ın dilinin şiddet eksikli değil de tatlı dil olduğuna değinmiş af yolunu göstermiştir.

Said Nursi, İslam toplumunu oluşturan farklı etnik yapıdaki milletlere “İslam kardeşleri” nazarıyla bakmış Kur'an'da geçtiği üzere de bütün Müslümanların birbirleriyle kardeş olduğunu²²⁶ ve bu hukuka uygun birbirlerine muamelede bulunmalarını salık vermiştir. Farklı etnik grupların birbirleriyle kardeşlik hukukuna uygun hareket etmelerinin hassas bir noktada olduğunu gören Said Nursi, herhangi bir sebepten dolayı toplumdaki oluşabilecek kırılmalar ve dağılmaların önüne geçmek için bu mevzuda müstakil bölümler halinde risaleler yazmıştır. Özellikle “Mektubat” adlı eserinde “yirmi ikinci mektup”, Müslümanlar arasında uhuvvetin tesisini ve dikkat edilmesi gereken prensipleri izah etmektedir. Yine “Lemalar” adlı eserindeki “yirminci ve yirmi birinci lemaları” da bu minvalde değerlendirmek mümkündür. Eserlerin de İslam kardeşliğinin ehemmiyetini vurgulamış ve her türlü ilerleme ve yenilik için zaruret derecesinde önemli olduğunu izah etmiştir. Kendi aralarında kardeşliği, ortak bir düşünce etrafında birleşmemiş toplumların kendilerini geliştirip mesafe alamayacaklarını, medeniyet inşa edemeyeceğini sıkça hatırlatmıştır. Müminler arasındaki ayrılığın kin, nefret ve düşmanlığa sebebiyet veren tarafgirliğin, inadın ve hasedin insan, İslamiyet ve sosyal haklar açısından çirkin, zararlı ve kabul edilemez bir zehir olduğunu dile getirmiştir.²²⁷ Yine İslam kardeşliğini bir gemi veya bir evde bulunan kişilere benzeterek, o evde veya

²²⁴ Şahiner, a.g.e, s. 264-265.

²²⁵ Nursi, **Mektubat**, s. 266-267.

²²⁶ Kur'an, Hucurat, 10.

²²⁷ Nursi, **Mektubat**, s. 253.

gemideki birisinin eksikliği ve hatası nedeniyle bütün bir evin veya geminin yakılmasını, yok edilmesini zulüm olarak değerlendirerek her şeye rağmen birliğin ve bütünlüğün bozulmaması ve kardeşliğin tesisi için uğraş verilmesinin önemine dikkat çeker.²²⁸ Devamında ise hiçbir şekilde bir müminin diğer bir mümin kardeşine düşmanlık edecek veya ihtilafa düşecek bir durumun içine girmemesi gerektiğini de vurgulayan Said Nursi ortak noktaların fazlalığı ve toplumsal hukukun varlığı ihtilafa girmenin anlamsızlığını ortaya koyduğunu zikreder ve: “Meselâ, her ikinizin Hâlıkınız bir, Mâlikiniz bir, Mâbudunuz bir, Râzıkınız bir-bir, bir, bine kadar bir, bir. Hem Peygamberiniz bir, dininiz bir, kıbleniz bir-bir, bir, yüze kadar bir, bir. Sonra köyünüz bir, devletiniz bir, memleketiniz bir-ona kadar bir, bir” diyerek bu kadar birlerin birlik ve beraberliği, sevgi ve kardeşliği gerektirdiği halde örümcek ağı gibi ehemmiyetsiz sebeplerden dolayı müminlerin birbirlerine kin, nefret ve düşmanlık besleyerek aralarındaki kardeşliği, birlik ve beraberliği yok etmelerini, hem hürmetsizlik hem haksızlık hem de zulüm olarak görür.²²⁹

Said Nursi, "ihtilâfa düşmeyin; sonra cesaretiniz kırılır, kuvvetiniz de elden gider"²³⁰ Ayeti etrafında düşüncelerini dile getirir ve şöyle der: “Ayetin işâret ettiği gibi, tesanüd (dayanışma) bozulsa cemaatin tadı kaçır. Bilirsiniz ki, üç elif ayrı ayrı yazılsa kıymeti üçtür. Birbirinden destek alarak birleşse, yüz on bir kıymetinde olduğu gibi, sizin gibi üç-dört mümin, ayrı ayrı ve birbirine destek olmadan iş bölümü yapmadan hareket etseler, kuvvetleri üç-dört adam kadardır. Eğer hakikî bir uhuvvetle, birbirinin faziletleriyle iftihar edecek bir destekle, birbirinin aynı olmak derecesinde kardeşlik sırrıyla hareket etseler, o dört adam, dört yüz adam kuvvetinin kıymetindedirler.”²³¹ Öyleyse müminlerin ayrılık noktaları arayacağına birbirine destek verip bütün âleme karşı güçlü olmalarını ve basit sebeplerden dolayı birbirlerinin gücünü zayıflatmamaları gerektiğini vurgular. Öyle de eserlerinin muhtelif yerlerin de İslam ümmetinin salah ve saadeti, uhuvveti, birlik ve beraberliği adına müminlerin dikkat etmesi gereken birtakım düsturlardan bahseder. Aslında bu mevzuda müstakil bölümler yazmanın ötesinde eserlerinin her bölümünde bu hususa dikkat çekmekte ve uyarmaktadır.

²²⁸ A.e. s. 253-254.

²²⁹ A.e., s. 255.

²³⁰ Kur'an, Enfal, 46.

²³¹ Bediüzzaman Said Nursi, **Barla lahikası**, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 1996, s. 146

Said Nursi, Türk ve Kürtlerin aynı toprak parçası içerisinde yüzyıllarca beraber yaşadıklarını hatırlatarak İslam kardeşliği içerisinde birbirlerinden ayıramaz parça olduklarını ve birbirlerine her zaman destek vermelerini söylemiştir.²³² Özellikle Kürtlere hitaben yüzyıllardır dinin bayraktarlığını yapmış ve umum âleme karşı dini savunmuş Türklere kuvvet ve cesaretlerini hediye etmeleri gerektiğini söyleyerek destek çıkmalarını istemiştir. Türklerin akıl ve marifetinden istifade edilmesi gerektiğini söyleyerek bunun asaletin bir gereği olarak görmüştür. Türklerin ve Kürtlerin bir araya gelmesiyle, bütünleşmesiyle iyi bir birliktelik olacağından bahsederek kendi başlarına hareket etmemekle diğer milletlere iyi bir örnek olmaları gerektiğine vurgu yapmıştır. Bunun bir gereklilik olduğunu söyler. Zira güçlerin bir araya getirilmesinde kuvvet, fikirlerin birleşmesinde hayat, kardeşlik hukukuna riayet etmede saadet ve merkezi hükümete itaat etmede selamet varlığını ve bu durumun zaruri olduğunu dile getirmiştir.²³³

Türk, Kürt ve diğer İslam milletlerini birbirine bağlayan en önemli rabitanın İslam kardeşliği olduğunu Said Nursi'yle beraber dönemin aydınları da ifade etmektedir.²³⁴ Dolayısıyla günümüzde Türk-Kürt çatışmasına dönüşecek nitelikteki etnik içerikli Kürt sorununa da Said Nursi çözüm olarak din eksenli kardeşlik vurgusunun yapılması ile mümkün olacağını hatırlatmaktadır. Zira dinin, etnisite ve milliyet üstü bir değer ve bu evrensel değer de, farklı ırktan ve etnik gruptan insanları kardeş kılabilceğini ifade eden Said Nursi, müminlerin kardeşliği ve birlikteliği gözetmelerini vurgulayarak bu kardeşliği bozacak her türlü fitneden, yanlıştan uzak durulmasının zaruriyet derecesinde önemli olduğunu her fırsatta eserlerinde zikretmektedir.

F- Bireysel Girişim, Atalet ve Zarurettten Kurtulma

Kürdistan diye nitelediği özellikle Kürtlerin yaşadığı doğu vilayetlerindeki halkın en önemli problemlerini sayarken birçok yerde şu üç maddeyi dile getirir:

²³² Bekir Berk, **İthamları Reddediyorum**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1972, s. 11-18; Mustafa Sungur, **Anarşi Sebep ve Çareleri**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1981, s. 228-229.

²³³ Said Nursi, **İçtima-i Dersler**, **Nutuk**, İstanbul, Zehra Yayıncılık, 1996, s. 26.

²³⁴ Kazım Karabekir, **Kürt Meselesi**, Haz. Faruk Özerengin, İstanbul, Emre yayınları, 1994, s. 21; M. Şükrü Sekban, **Kürt Sorunu**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 1979, s. 28.

“Cehalet, zaruret ve ihtilaf.”²³⁵ Bunları tedavi edecek ve kaldıracak amillerin en önemlisi maarif olarak ifade eden Said Nursi sonra muhabbet-i milliyi ifade eder, en son ise teşebbüsü şahsi ve sa’y-i nefsi diye zikreder.²³⁶ En son dile getirdiği “teşebbüsü şahsi ve sayi nefsi” vurgusu çok önemlidir. Kürtlere hitaben birçok yerdede zikrettiği üzere sadece Türkleri suçlamanın anlamsız olduğunu ve bir çözüme dönüşmeyeceğini ifade eder.²³⁷ Özellikle münazarat eserinde meşrutiyet bahsini anlatırken pınar örneğini verir ve şöyle der: “Hükümet havuzdur, Türkler ise bu havuzun kaynağıdır, siz Kürtler ise bu havuza gayretleriniz ve şahsi çabalarınız ile hatlar döşemelisiniz ve bu havuzdan istifade etmelisiniz yoksa kendi kendinizi şikâyet ediniz.”²³⁸ Herkesin kendi gayretini ortaya koymasını bilmesi gerektiğinden bahseden Said Nursi, herkesin kendi nefesine itimat etmesi gerektiğini önemli görür. Zira yardım edenin yardımından kaynaklanan minnetten, zillete düşmekten, muhtaç olmaktan hem kurtulsun hem de yardıma ihtiyaç duymasın.²³⁹ Eğer kendi fitratındaki girişimcilik özelliğini ortaya çıkaramazsa veya tembellikten ve her şeyi başkalarından bekleme hastalığından kurtulamazsa, mezellet yükleri altında ezilmekten, her türlü haksızlığa boyun eğmekten kurtulamayacağını ifade eder.²⁴⁰ Yine Kürtlerin tembelliğinden ve cehaletinden kaynaklanan zaruretime en önemli delilin ise İstanbul’daki kırk bin hamalın varlığını göstermektedir.²⁴¹ Aynı şekilde tembelliğe bürünmüş ve sığınmış Kürt halkının bir önceki ve bir sonraki nesle seslenerek hazırdaki durumlarından sorumlu olduklarını hatırlatır.²⁴² Aynı şekilde hazırdaki Kürtlere seslenerek gelecekteki Kürtlerin istikbalini yapmakla sorumlu olduklarını hatırlatır.²⁴³ Bu ifadelerle şimdiki ve önceki nesillerin toplumsal alışkanlıklar üzerinde etkisinin varlığını ve bu sorunların çözümü adına bir gayret göstermemelerini eleştirmektedir.

Yine doğu vilayetlerinin problemlerinden biri olarak zikredilen zaruretin izalesi de bölgenin tembelliği bırakıp, başkalarından veya devletten inayet beklemeyi

²³⁵ Nursi, İçtima-i Dersler, **Makaleler**, s. 510.

²³⁶ A.e., s. 510.

²³⁷ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 455.

²³⁸ A.e., s. 455, 456.

²³⁹ Nursi, İçtima-i Dersler, **Makaleler**, s.510.

²⁴⁰ A.e., s.510.

²⁴¹ A.e., s.510.

²⁴² A.e., s. 484.

²⁴³ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 484.

terk edip girişimcilik özelliklerinin ortaya çıkarılmasıyla mümkün olacağını zikreden Said Nursi, bölgenin fakirlik anlamındaki zarureti fazlasıyla yaşadığını ve terakki etmenin yolunun ise bu fakirlikten kurtulmakla mümkün olacağını dile getirmektedir.

Günümüzde fakirliğin en fazla hissedildiği yerler doğu vilayetleridir. Yine medeniyetin nimetlerinden en az bu bölge halkı istifade edebilmektedir. Aslında bölgenin yeraltı ve yer üstü birçok zengin kaynaklarının varlığı da bilinen bir gerçektir. Haliyle bu kaynaklardan istifade edebilmesi şahsi gayretler ve girişimlerle söz konusu olabilecektir. Yine hızla değişen dünyada ülkenin doğusu ile batısı arasındaki fark bu denli hiçbir zaman açılmamıştır. Ekonomik açıdan geri kalmışlık doğudan batıya göçü de hızlandırmıştır. Bir de buna terör eylemlerinin de sebep olduğu sorunlar da eklendiğinde yıllarca yerleşik oldukları toprakları terk etmek zorunda kalmışlardır.²⁴⁴ Bu topraklarda sorunların büyümesinde ki en önemli sebep ekonomik sıkıntıların varlığının yanı sıra terör sorunu ve Kürt sorununun çözüm adına siyasi belirsizliğidir. Zira tek bir sıkıntıyla değil, onlarca sıkıntıyla yüzleşme durumunda kalan bölge halkı siyasi iradeden birtakım etnik haklar istemekteyken diğer taraftan ekonomik alanda yatırımlar beklemektedirler. Son dönemlerde devletin yatırımlarının fazlaştığını söylemek mümkün olmakla beraber bölge halkında devletten bekleme alışkanlığının devam ettiği görülmektedir. Bir alışkanlık haline gelen yardımın devletten bekleme hissi bölge halkına öyle sirayet etmiştir ki, bunun neticesinde bölge, girişimcilik ruhunu kaybetmiş ve fakirlikten kurtulamamıştır. Fakirliğin ve eğitimsizliğin bir araya gelmesiyle beraber bölgede anarşiye ve bölgesel ayrışım düşüncesine müsait yapının oluşumuna sebebiyet vermiştir. Bu düşüncenin oluşmasında ise etnik birtakım hakları elde edemeyen Kürtlerin devletin kendisine bakması gerektiği hissini vermektedir. Dolayısıyla kendi şahsi girişimleriyle bölgede birtakım yeniliklerin içerisine girmektense devletin eliyle olmasını beklemektedirler. Zira devletin resmi kurumlar cihetiyle vermiş olduğu hizmetlerin maddi anlamda karşılığını en az aldığı yerler doğu ve güneydoğu bölgeleridir. Diğer bölgelerin bu yükü paylaştığı da bir gerçektir. Yani sorun bu manada tek boyutlu girişimcilik ve ekonomik değildir.²⁴⁵ Haklar meselesinin de içinde olduğu bu sorunlar yumağının maliyeti ulusal manada topluma çıkmaktadır

²⁴⁴ Bulaç, a.g.e., s. 82-83.

²⁴⁵ A.e., s. 87.

denilebilir. Daha önceki bölümlerde bahsi geçen doğu vilayetlerindeki ayrışma ve anarşi problemlerine çözüm noktası niteliğindeki önerilerin hiç birisi tek başına yeterli çözüm noktası olmaktan uzaktır. Haliyle devlet eli ve yardımıyla gerçekleşen yatırımlar nereye kadar bölgedeki sorunlara çözüm olacaktır. Kürt-Türk ayrışmasının etnik anlamdaki problemlerin çözümünde birçok etmenin birlikte ele alınması zaruretini ortaya koymaktadır. Kürtlerin birtakım hakları elde etmediği müddetçe aidiyet duygusuyla paralel gelişecek olan sahiplenme ve yerleştiği yere yatırım yapma ve girişimciliğe yönelme hissi tek başına gelişmeyecektir. Nitekim birbirlerini tetikleyen bu sorunların önemliden başlayarak teker teker çözülmesiyle bölge istenilen refah seviyesine çıkacak, bölgesel ve şimdilerde ulusal manada Kürt-Türk ayrışmasının önüne de geçilmiş olunacaktır. Said Nursi ise bu sorunların çözüm taraflarından birisi olarak mensubu olduğu Kürtlere seslenerek “merkezi yönetimden beklemeden kendi üzerinize düşeni yerine getirin” diyerek şahsi girişimciliğe ve önemine dikkat çekmektedir.

G-Riyaset Ehlinin Yaklaşımı

Said Nursi, “Kavmin seyidi, hizmetkâridir.”⁵⁰ hadisini yöneticiliğin hâkimiyet ve benlik için tahakküm âleti değil, millete hizmetkârlık anlamına gelen bir ilke olduğunu vurgular. Öyle ki, demokrasi ve vicdan hürriyeti İslâmiyet’in bu esasına dayanabilir. Çünkü “kuvvet kanunda olmazsa şahsa geçer. İstibdat, mutlak keyfi olur”²⁴⁶ düşünceleri ile riyaset ehlinin meşrutiyetin bir gereği olan toplumu oluşturan her etnik grupta veya etnik grubu temsil eden seçilmişlerle istişare edilmesini vurgular. Hürriyetin ve meşrutiyetin bir gereği olan adaletin ve demokrasinin eşit bir şekilde riyaset ehli tarafından her bölgeye götürülmesi ve uygulanması gerektiğinin de önemini hatırlatır.²⁴⁷ Yine meşrutiyetle güç ve kuvvetin şahsın elinden çıkmasıyla beraber güç ve kuvvetin kanunda olduğunu²⁴⁸ ve bu kanunun herkes için geçerli olması gerektiğini, etnik farklılıkları dikkate almasını, bölgesel ve etnik yapıdan kaynaklanan birtakım hakları gözetmesi gerektiğini zikreder. İslam’a uygun şeri prensipler dâhilinde her etnik grubun veya halkın mecliste temsil hakkı bulmasından

²⁴⁶ Nursi, *Emirdağ Lâhikası II*, s. 78, 82.

²⁴⁷ Nursi, İlk Dönem Eserleri, *Divan-ı Harbi Örfi*, s. 403.

²⁴⁸ A.e., s. 415, 416.

dolayı Said Nursi meşrutiyeti övmüş ve bu manadaki meşrutiyetle beraber istibdadın yerini muhabbet, akıl ve maarifin alacağını zikrederek riyaset ehlinin toplumun bütün fertlerini hiç birisi arasında ayırt etmeksizin kucaklamasını ve sevgisini göstermesi gerektiğini ifade eder. Kanunları uygulayacak olan devletin bu tutumuyla farklılıkların ortadan kalkacağını, devlete küsen etnik grupların devletle yeniden birliktelik tesis edeceğini ve etnik grupların devlete karşı aidiyet duygusuyla kanun önünde itaat edeceğini düşünmektedir. Bir manada millet olarak huzurun tesisinde riyaset ehline ciddi vazifeler düştüğünü, ayrıcalıklı zümreler ve gruplar yerine²⁴⁹ bütün etnik gruplara aynı derece de yaklaşım sergilemeleri gerektiğini tekrarlar. Ve riyaset ehline şöyle seslenir: “Biz size hizmet ettiğimiz gibi, siz de bize hizmet ediniz. Yoksa ey bize vesayete muhtaç çocuk nazarıyla bakan ehl-i hükümet, size itaat ettiğimiz gibi, saâdetimizi temin ediniz”²⁵⁰

Kurtuluş savaşı yıllarında ülkenin birliği ve bütünlüğü adına Türk- Kürt omuz omuza mücadele etmiş ve beraberce düşmana karşı savaşmışlardır. Modern Türkiye'nin kuruluşu esnasında Türklerden sonra en kalabalık etnik yapı olan Kürtlerin desteğinin alınması devlet adamları tarafından önemli görülmüştür. Bu sebeple Ankara hükümeti tarafından Said Nursi'ye doğu illerinin vaizliği teklif edilmiş fakat Said Nursi kabul etmemiştir. Kürtler yine Cumhuriyetin kuruluşu esnasında İslam'ın izzeti ve vatanın bütünlüğü adına Ankara hükümetine destek vermişlerdir. Birinci mecliste yetmişin üzerinde Kürt milletvekilinin olduğu zikredilir.²⁵¹ Fakat Cumhuriyetin ilan edilmesiyle beraber dönemin devlet başkanları, yaygınlaşan ve Osmanlıdan beri ilerleyen Türkçülük düşüncesinin etkisinde kalarak Türkçülüğü devletin resmi ideolojisi haline getirmişlerdir. Bu kereden sonra Türkiye'de birçok şey değişmeye başlamıştır. Modernleşme ile beraber ulus-devlet anlayışı gelişmiş²⁵² ve Türkiye Cumhuriyeti de ulus-devlet anlayışına göre yönetilmeye başlanmıştır. Artık Türkiye Cumhuriyetindeki bütün vatandaşlar hangi etnik yapıdan olursa olsun Türk olduğu kabul edilmiştir. Ve devlet yetkilileri Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber Kürt unsurunu sorun olarak görmeye başlamışlar ve bölge halkının Türkleşmesi adına birçok bölgesel raporlar hazırlamışlardır.

²⁴⁹ A.e., s. 403.

²⁵⁰ Nursi, İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, s. 512.

²⁵¹ Altan Tan, **Kürt Sorunu**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 185-186.

²⁵² Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 143-145.

Hazırlanan raporlar arasında yer değişiklikleri, okullarda Türkçe öğretilmesi, devlet kademelerinde ki memurların Türklere seçilmesi vb. birtakım uygulamalarla Kürtlerin Türk olduğu inandırılmaya çalışılmıştır. Devletin bu uygulamaları karşısında rahatsız olan Kürtler ve nüfuslu aşiret liderleri hükümete karşı isyan etmeyi düşünmüşler ve bu niyetlerini Said Nursi'ye de açmışlardır. Fakat Said Nursi merkezi yönetime isyan edilmemesi gerektiğini ve karşı karşıya gelinecek olan kişilerin 'Müslüman kardeşleriniz' olduğu vurgusunu yaparak aşiret liderlerini bu niyetlerinden vaz geçirmeye çalışmıştır. Buna rağmen devlet, doğu bölgesinde nüfusu ve etkisi olan bütün hocalar ve yetkili kişilerle beraber Said Nursi'yi de sürgüne göndermiştir.

Hürriyete çok düşkün olan Kürtlerin itaati ve devlete karşı aidiyet duygusu hissetmeleri devlet adamları ve memurlarının tutumları ile paralellik göstermektedir. Devletin şefkat elinin değil de baskıcı tutumu Kürtlerin Türklere karşı kardeşlik duygularının azalmasına sebebiyet vermiştir. Zira yapılan bu baskı ve engellemeler Türklük adına yapılmaktadır. Muhtemel Türk-Kürt kavgasını fark eden Said Nursi, yukarıda belirttiğimiz ifadelerinde riyaset ehlini uyarmaktadır: "devletin vazifesi halkına hizmet etmektir"²⁵³

Sonuç olarak Kürt sorununun derinleşmemesi ve çözümü adına devleti temsilen devlet yetkililerinin halkla bütünleşmesi, halkın derdini yakinen öğrenmesi ve ilgilenmesi önemli bir noktada durmaktadır.

²⁵³ Nursi, **Tarihçe-i Hayatı**, s. 73.

SONUÇ

Sanayi devrimi ve küreselleşmeyle beraber dünyada hammadde ve pazar ihtiyaçlarının varlığı toplumsal dalgalanmalara sebebiyet vermiş bu yeni gelişmeler ise küresel anlamda göçleri tetiklemiştir. Göçlerle birlikte kalabalık kitleler yer değiştirmiş başta Avrupa ve Amerika olmak üzere dünyanın her tarafında farklı dil, din, kültür ve renkteki topluluklar karşı karşıya gelmişlerdir. Bu durum yeni çatışmaları ve yeni sorunları beraberinde getirmiştir.

Toplulukların ve milletlerin birlikte yaşama sorunu, karşılaştırmalı olarak milletleri incelemeye başlayan birçok bilimsel disiplinin de oluşmasını sağlamıştır. Antropoloji ve Etnoğrafya başta olmak üzere sosyal bilimlerin önemli kısmı ırkları, kültürleri, dilleri ve dinleri ile toplumların farklılıkları üzerine odaklandı. Etnik çalışmaların artmasıyla etnisite önce bilimsel bir dal daha sonraları ise müstakil bir bilime dönüştü.

Avrupa'nın romantizm çağı olarak da bilinen 19. Yüzyılda batı merkezli ortaya çıkan bu sosyal bilimler esas olarak Batının kendini yüceltmeye yönelik bir işleve sahiptir. Sosyal Darwinizm ile "geri kalmış ırklar" tezi ortaya atılırken özellikle Oryantalizm prizması ile de kültürel olarak "geri kalmış topluluklar" algısı yaratıldı. Batılı hem beyaz ırk olarak üstündü hem de medeniyetin gerçek temsilcisiydi. Bu yaklaşım doğal olarak dünyaya düzen verme, dünya kaynaklarını kullanma ve dünyaya hükmetme iddiası içindeki Batının bir tür "kendine tapınmasına" yol açtı. Geliştirilen bilimsel disiplinler ise Batının bu psikolojisine teorik desteği sağlarken dinine, diline ve rengine göre analiz eden bir toplumbilim inşa etmiş ve etnik ayrışmanın bilimsel alt yapısı hazırlamıştır.

İslam toplumlarında ise etnik kimlikten ziyade ümmet bilincinin yüceltiildiği bilinmektedir. Müslüman olmayanlar ise devletin koruması altına alınmış bir tür Allah'ın emaneti olarak kabul edilmişlerdir. Toplulukları yalnızca dini açıdan kategorileştiren dil ve rengi bir kıstas olarak görmeyen bu siyasi gelenek ve toplumsal tecrübe Osmanlı döneminde millet sistemi olarak şekillenmiş, her türlü din ve mezhep için önemli bir özgürlük alanı tanınmıştır. Bu uygulama, ülke sınırları içindeki her türlü etnik topluluğun devlete sadakatinin de temel sebebidir. Ancak Fransız İhtilali'nin sonuçları, önce Hıristiyan topluluklarda daha sonra da Müslüman

toplumlar arasında milliyetçilik duygularını doğurmuş ve etnik kökenli çatışmaların başlamasına yol açmıştır.

Milliyetçilik akımlarından etkilenen birçok halk bağımsızlık arzusunun peşine düşmüş ve siyasi dengelere bağlı olarak isyan etmişlerdir. Batı ülkelerinin de etkisi ve baskısı ile Osmanlı Devleti güç kaybetmiş ve birçok millet imparatorluktan ayrılarak bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Milliyetçilik hareketleri ve bağımsızlık isyanları Osmanlı bürokratları ve aydınları üzerinde derin bir etki bırakmış ve Osmanlı toplumu üzerinde büyük bir travmaya sebebiyet vermiştir. Müslümanlar arasında da milliyetçilik duygularının güç kazanması Osmanlı toplumunu Türkçülük ve İslamcılık sarkacında ciddi bir gerilime ve çatışmaya sürüklemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Milliyetçiliğin bir ilke olarak benimsenmesi ve Türkçülüğün, siyasal düzenin ve toplumsal yapının temel harcı olarak kabul edilmesi etnisiteyi Cumhuriyet Türkiye'sinin önemli bir sorunu haline getirmiştir. Yeni bir "ulus" inşa çabası büyük bir dirençle karşılaşmasına karşın devlet eliyle güçlü bir şekilde sürdürülmüş ve toplum içinde üstü örtük bir gerilimin kaynağı olmuştur.

Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemini yaşayan ve dönemin sosyal ve siyasal sorunlarını iyi bir şekilde gözlemleyen Said Nursi, dönemin sorunlarına karşı uzak kalmamış ve kendince çözüm önerileri sunmuştur.

Said Nursi, fikirleri, eserleri ve eylemleri ile yeni bir söylem oluşturmuştur. Özellikle kendi ifadesiyle "Birinci said" döneminde sosyal ve siyasal sorunlarla yüzleşmiş ve devletin yetkili kişilerine kadar çıkararak bu sorunların çözümlerini sunmuştur. Fakat dönemin müsaitliği ve hadiselerin fazlasıyla karışık olması Said Nursi'nin söylemlerini sönük bırakmıştır. Özellikle Said Nursi birinci dönem eserlerini dönemin sıcak sorunlarına çözüm bulma ve özellikle halkı bilgilendirme amacıyla yazmıştır. Van'dan Burdur'a sürgün edilmesiyle beraber tamamen siyasetin merkezinden kopan Said Nursi iman eksenli, insanlara iman hakikatlerini duyurma ve taklidi değil de tahkiki bir imanın elde edilmesine yönelik eserler ortaya koymuştur. Eserlerini talebem olarak kabul ettiği kaldığı yerdeki eğitimli veya eğitimsiz kişiler tarafından çoğaltılarak birçok insana duyurmaya çalışmıştır.

Eserlerine ve fikirlerine dikkat edildiğinde öne çıkan vurgu noktaları görülmüş olacaktır. Eserlerinde Said Nursi yenilikçi hareket ve yeni söylemler

oluşturmuştur. Fakat bu yenilikçi anlayış, Kur'an'ın yeniden yorumlanması ve asrın sorunlarına uygun şekilde söylenmesi şeklindedir. Dolayısıyla Said Nursi daha sonraları Risale-i Nur adı verilen eserlerinde talebelerine hitaben mesleklerinin iman hakikatlerini göstermek, usul olarak müsbet hareket etmek, ihtilafın kapısını açmamak, kendilerine gösterilen olumsuz tavırlara karşı müsbet tavır sergilemek ve olumsuz hadiselerin de izalesine çalışmak olarak özetlemiştir.

Çalışmamızın konusu itibarıyla de bu vurgu çok önemlidir. Zira Said Nursi eserlerinde toplumsal birliktelikten bahsetmiş, birlik noktalarını öne çıkarmış, ihtilaf noktalarından ise sakındırmıştır. Kısaca bu tavra müsbet hareket adını vermiştir ki asayişe ilişmeden iman hareketi olarak isimlendirmiştir. Cumhuriyetin esaslarından birisi olarak öne çıkan fikir ve düşünce serbestisi içerisinde Said Nursi'nin halka iman hakikatlerini öğretmesi ve duyurması dönemin devlet yetkilileri tarafından uygun görülmemiş, değişik saiklerle yasaklanmıştır. Bir takım baskı, göz hapsi ve hapislerde kalmasına rağmen talebelerine her zaman toplumsal birliktelikten ve asayişe riayet ederek taşkınlık yapmaktan men etmiştir. Bu tavırları ve söylemleri çalışmamız açısından önemlidir. Çalışmamızın ana konusu olan etnik farklılıklardan ortaya çıkmış olan sorunlar ve Said Nursi'nin bu soruna çözüm olarak söyledikleridir. Dolayısıyla etnik sebeplerden dolayı ihtilafa düşülmesinin ötesinde said nursi, toplumsal birliktelik adına meseleye daha büyük bir açıdan baktığı söylenebilir. Zira toplumsal ayrışmanın ve kavganın sebeplerinden sadece bir tanesidir etnik farklılıkların öne çıkarılması. Toplumsal uzlaşa adına birlik noktalarının öne çıkarılmasından bahseden Said Nursi, toplumsal birlikteliğin en önemli harcının ise din olduğunu işaret etmektedir. Zira ona göre din, müspet hareket etmeyi emretmektedir. Dolayısıyla müsbet hareket etmek, dinin emirlerine uygun hareket etmek demektir. Müspet hareket etmeyi imani bir gereklilik olarak gören Said Nursi her müminin bir vazifesi olarak düşünmekte ve eserlerinde müstakil bölümler şeklinde olduğu gibi değişik vesilelerle hep bu vurguyu yaptığı görülmektedir. Toplumsal uzlaşa adına ırkçılığa karşılık ifade ettiği menfi milliyetçiliğin ötesinde bir mümin için ibadet eksenli bir vazife olarak gördüğü kardeşini gıybet etmemek, tenkit etmemek, kardeşine muhabbet beslemek, kendinden öte kardeşini düşünmek, kardeşinin elinden tutmak gibi dinin emirlerinin yerine getirilmesini de toplumsal birliktelik adına önemli görmektedir.

Aynı şekilde günümüze taşınmış ve yıllarca süregelen ve karşımıza çıkan Kürt sorunu için de Said Nursi'nin en önemli çözüm noktası, dinin öne çıkarılması ve kardeşliğin temin edilmesidir. Elbette ki bu sorun artık şimdilerde büyümüş ve uluslar arası bir sorun haline dönüşmüştür. Dolayısıyla bu sorunun çözümünde birçok etmenin devreye sokulması ve zamana bağlı sürdürülmesi gerekmektedir. Çalışmamızın içerisinde 'Hak ve hürriyetler' başlığı altında yer alan demokrasinin, hürriyetin ve toplumsal adaletin bütün etnik gruplara eşit bir şekilde dağıtılması da yine Said Nursi'nin önemli vurgu noktalarından birisidir. Diğer taraftan Said Nursi'nin bir eğitim projesi olarak öne sürdüğü Medreset'üz Zehra projesi de aslında bir kardeşlik ve medeniyetler projesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Din perspektifinden İslam kardeşliğini özellikle vurgulayan Said Nursi 'Müminlerin birbirinin kardeşi' olduğu İslami prensibini hatırlatarak her ne olursa olsun müminlerin birbirlerine karşı her zaman kardeşlik hukukuna riayet ederek yaşamaları gerektiğini dile getirmektedir. Bütün bu önemli başlıklar temelde toplumsal kırımların önünde bir set olarak durmaktadır. Said Nursi'nin çözüm önerileri olarak sunduğu bu maddeler toplumların, etnik grupların kardeşliğini, birlik ve beraberlik hissinin oluşmasını ve pratiğe dönüşmesini hedeflemektedir.

Çalışmamızın neticesinde günümüzde hala önemli bir sorun olarak karşımıza çıkan ve bir etnik sorun niteliği taşıyan Kürt meselesinin çözümünde Said Nursi'nin önerilerinin önemli bir mihenk taşı olduğu söylenebilir. Zira geçerliliğini koruyan bu sorun, çözüm adına ortaya konulan düşüncelerin eksikliğini göstermektedir. Kanaatimizce bu sorunun çözümü noktasında devlet tarafından bir takım raporlar hazırlanmış olsa da meseleye yanlış noktadan bakılması meselenin çözümsüz kalmasını sağlamıştır. Aynı şekilde sorunun teşhis noktasındaki karmaşa bu sorunu daha başta çözümsüz bırakmaktadır. İdeolojik bir anlayışla sorunun çözülmeye çalışılması, problemi iyiden iyiye sorunlu hale getirmiştir. Haliyle Kürt meselesinin teşhisi ve çözümü adına doğru yaklaşımlar önemlidir. İlk başta sorun, doğru tespit edilmelidir. Sorunun temelinde etnik ayrımcılığa ve ötekileştirmeye dayalı ve bir takım insani hakların mahrumiyetinden kaynaklanan sorunların varlığı görülmelidir. Sorunun tespitinden sonra çözüm olarak devlet başta olmak üzere sivil toplum kuruluşlarının, bir kısım kanaat önderlerinin ve halkın da samimi gayretleriyle problemin çözümünün gerçekleşebileceğini düşünmekteyim. Uluslar arası bir sorun

haline dönüşen Kürt meselesi Anadolu insanının samimi ve özverili yaklaşımı neticesinde çözüleceği kanaati ağır basmaktadır. İyi niyetli ve anlamaya yönelik ve sorunların gerçekten çözümü adına atılacak her türlü gayret sorunu bir adım daha çözüme yaklaştıracığı muhakkaktır. Dolayısıyla günümüzde artık tartışılmayanların tartışılmaya başlanması gelinen süreç açısından iyimser olmamızı sağlamalıdır. Etnik grupların kendi anadillerinde seçmeli de olsa eğitim görme şansı bulması, kendi dilini ve kendi kültürünü dilediği şekilde ifade edebilmesi, etnik grupların diliyle televizyon ve radyo istasyonlarının açılması önemli adımlar olarak görülmelidir. Ekonominin gelişmesiyle Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı doğu ve güneydoğu bölgelerinin kalkınmadan daha fazla pay alması da önemli adımlar olarak görülmelidir. Ekonomisi ve sosyal yapısı normalleşen bir bölge ayrışmayı düşünmeyecek ve kendisini içerisinde yaşadığı ve ait olduğu devlete karşı sorumlu hissedecektir. Yine bölge halkının eğitimsizliğinin giderilmesi adına pozitif ayrımcılığın yapılması, geçmişten gelen ihmalin bir an önce giderilmesi silahlı yapıların eleman bulmasını da zorlaştıracaktır. Bütün bu çözüm noktalarının samimi bir şekilde işlerlik kazandırılması sorunun kendiliğinden çözümüne katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- el-Acluni, İsmail b. M.: **Keşfü'l-Hafa**, Beyrut, 1352.
- Akçura, Yusuf: **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005.
- Akman, Ayhan: "Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı" **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce**, Cilt 4: Milliyetçilik, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Akseki, Ahmet Hamdi: **İslam, Fıtri, Tabii ve Umumi Bir Dindir**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 2004.
- Aktar, Ayhan: **Türk Milliyetçiliği ve Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Aktürk, Şener: Etnik Kategori Ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili Ve Gayri-Etnik Rejimler, **Doğu -Batı Dergisi**.
- Alkan, Mehmet Ö.: "İmparatorluktan Cumhuriyete Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", **Osmanlı Geçmiş ve Bugünün Türkiye'si**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Ataöv, Türkkaya: "Azınlıklar Üstüne Bazı Düşünceler", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1987.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1989.
- Ayhan, Halis: **Türkiye'de Din Eğitimi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999.
- Badıllı, Abdülkadir: **Bediüzzaman Said Nursi: Mufassal Tarihçe-i Hayatı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1990.
- Barkan, Ömer Lütfi: **Kanunnameler**, Ankara, 1983.
- Başgil, Ali Fuat: **Din ve Laiklik**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 1998.
- Beki, Niyazi: **Kur'an İlimleri ve Tefsir Açısından Bediüzzaman Said Nursi'nin Eserleri**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1999.

- Berk, Bekir: **Bediüzzaman ve Siyaset**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1996.
- Berk, Bekir: **İthamları Reddediyorum**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1972.
- Berk, Bekir: **Doğu Olayları ve Tehlikenin Kaynakları**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1991.
- Beşikçi, İsmail: **Doğu Anadolunun Düzeni**, İstanbul, E Yayınları, 1969.
- Bozdağ, İsmet: **Abdülhamit'in Hatıraları: Siyasi Hatıratım**, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1974.
- Branner, Michael: "No Place of Honor", der: Deniz Göktürk, Anton Kaes, David Gramling, **Germany in Transit: Nation and Migration**, 1955-2005, Berkeley: University of California Press.
- Brubaker, Rogers: **Citizenship And Nationhood in France And Germany**, Cambridge, Harvard University Press, 1992.
- el-Buhari Muhammed b. İ.: **Sahihu'l-Buhari**, İstanbul, 1981.
- Bulaç, Ali: **Kürtler Nereye?**, İstanbul, Çıra Yayınları, 2010.
- Burkay, Kemal: **Kürtler ve Kürdistan**, Diyarbakır, Deng Yayınları, 2011.
- Campell, R. R.: **Black Migration in America: A Social Demographic History**, Durhan N. C: Duke University Press, 1981.
- Canan, İbrahim: **Bediüzzamanın Fikri Programı**, İstanbul, Nesil Yayınları, 2008.
- Castles, S., vd.: **"Australia: Multi-ethnic Community Without Nationalism?"** Der: J. Hutchinson ve A. Smith, **Ethnicity Kısmında**, Oxford, New York: Oxford University Press, 1996.
- Cannor, Walker: **Ethno-nationalism**, Princeton: Princeton University Press, 1994.

- Çelik, Nur Betül: “Kemalizm: Hegonomik Bir Söylem” **Modern Türkiye de Siyasi Düşünce**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Çetinkaya, Y. Doğan: “Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi” **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Davison, Roderic H.: "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", **American Historical Review**, 1954.
- Deren, Seçil: “Kültürel Batılılaşma” **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Doğan, D. Mehmet: **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Ülke Yayın Haber, 1994.
- Duman, Murat: **Bediüzzaman Said Nursi Hayatı ve Davası**, İstanbul, Cihan Yayınları, 2011.
- Duran, Bünyamin: **İslam Düşünce Geleneğinde Bediüzzaman'ın Yeri**, İstanbul, Risale-i Nur Enstitüsü Yayınları, 2004.
- Eliade, Mircea: **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, Çev. Mehmet Aydın, Ankara, 1990.
- Ercan, Yavuz: "Osmanlı İmparatorluğu 'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", **Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, 1973.
- Ercan, Yavuz: "Türkiye'de 15.ve 16.Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin İçtimai ve İktisadi Durumu", **Belleten Dergisi**, Ankara, 1983.
- Ersanlı, Büşra: **İktidar ve Tarih**, “Türkiye de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu” İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Ergin, Osman: **Türkiye Maarif Tarihi I-V**, İstanbul, Eser Neşriyat, 1977.
- Eriksen, T. H.: **Ethnicity & Nationalism; Antropological Perspectives**, London Boulder, Colorado: Pluto, 1993.

- Findley, Earter V.: **Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, the Sublime Porte, 1789-1922**, Princeton, 1980.
- Firuzabadi, **el-Okyanus-ül Basit fi Tercemeti Kamusi'l Muhit**, Çev. Ahmet Asım el-Ayntabi, İstanbul, Matbaai Osmaniye, 1305.
- Fisher, Alan: **The Crimean Tatars**, Stanford: Stanford University Press, 1986.
- Geertz, Clifford: **Interpretation of Cultures**, New York: Basic Books, 1973.
- Göktürk, Deniz; Et. Al.: **“Agreement on the Procedures Concerning Pregnancy Among Vietnamese Women Laborers in the GDPR”** Germany in Transit, 1987.
- Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Kamer Yayınları, 1996.
- Gökalp, Ziya: **Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak**, İstanbul, Bordo Siyah Klasik Yayınları, 2006.
- Gökalp, Ziya: **Küçük Mecmua**, Çev. Şahin Filiz, Antalya, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2009.
- Günay, Ünver: **Din Sosyolojisi**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1998.
- Habermas, J.: **Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Hekmann, Lale Yalçın: **“Sosyal Bilim Kategorilerine Eleştirel Bir Bakış: Ulus, Millet, Azınlık, Etnik ve Kültür Kavramları Üzerine”**, Birikim Dergisi, 1995.
- Heyd, Uriel: **Türk Milliyetçiliğinin Kökleri**, Çev. Âdem Yalçın, İstanbul, Pınar Yayınları, 2001.
- Hirsch, Francine: **Empire of Nations: Ethnographic Knowledge And The Making of The Soviet Union**, Ithaca: Cornell University Press, 2005.
- İnalçık, Halil: **The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600**, London, 1973.

- İnalçık, Halil: "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", **Belleten Dergisi**, Ankara, 1983.
- Johnson, D. M., v.d.: **Black Migration in America: A Social Demographic History**, Durhan N. C: Duke University Press, 1981.
- Kara, Enver Ziya: Mustafa Reşit Paşa'dan sonra sadrazam olan Rıza Paşa'nın sözleri, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 1989.
- Karabekir, Kazım: **Kürt Meselesi**, Haz. Faruk Özerengin, İstanbul, Emre Yayınları, 1994.
- Karakaş, Mehmet: **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Ankara, Elips Yayınları, 2007.
- Karpat, Kemal H.: **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.
- Karpat, Kemal H.: **İslam'ın Siyasallaşması**, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Kaya, Ayhan: **"Türk Diasporasında Etnik Stratejiler ve Çok Kültürlülük ideolojisi"**, Toplum ve Bilim Dergisi, 1999.
- Kili, Suna: **Atatürk Devrimi**, 10. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- Köker, Levent: "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", **Modern Türkiye de Siyasi Düşünce**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Köksal, Sema: **Refah Toplumunda "Getto" ve Türkler**, İstanbul, Teknografik Matbaacılık, 1986.
- Lewis, Bemard: **The Emergence of Modern Turkey**, Cambridge, 1965.
- Lewis, Bemard; v.d.: **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, New York, 1982.
- Ludat, İrina: **"A Question of The Greater Fear"**, Deniz Göktürk v.d., Germany in Transit.

- MacDonald, D. B.: **Din İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Mardin, Şerif: **Din ve İdeoloji**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- Mardin, Şerif: **Bediüzzaman Said Nursi Olayı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Marshall, Gordon: **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim Ve Sanat Yayınları, 1999.
- Mccarthy, Justin: **Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1928**, Princeton: Princeton University Press, 1995.
- McGuire, Meredith B.: **Religion, The Social Context**, Wadsworth, 1987.
- Menek, Abdülkadir: **Kürt Meselesi ve Said Nursi**, İstanbul, Nesil Yayınları, 2011.
- Menemenlizade M. Tahir: **Memalik-i Osmaniye Coğrafyası**, İstanbul, 1312.
- Nursi, Bediüzzaman Said: İlk Dönem Eserleri, **Münazarat**, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2008.
- Nursi, Bediüzzaman Said: İlk Dönem Eserleri, **Divan- Harbi Örfi**, İstanbul, İstanbul Söz Basım Yayın, 2008.
- Nursi, Bediüzzaman Said: İlk Dönem Eserleri, **Hutbe-i Şamiye**, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2008.
- Nursi, Bediüzzaman Said: **Sözler**, İstanbul, Şahdamar Yayınları, 2005.
- Nursi, Bediüzzaman Said: **Tarihçe-i Hayat**, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 1996.
- Nursi, Bediüzzaman Said: **Barla lahikası**, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 1996.
- Nursi, Bediüzzaman Said: **Kastamonu Lahikası**, İstanbul, Sözler Yayınevi, 1988.
- Nursi, Bediüzzaman Said: **Mektubat**, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 1997.
- Nursi, Bediüzzaman Said: **Şualar**, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2001.
- Nursi, Bediüzzaman Said: **Emirdağ Lahikası II**, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 1991.
- Nursi, Bediüzzaman Said: **Münazarat**, İstanbul, Şahdamar Yayınları, 2006.
- Nursi, Bediüzzaman Said: **Lemalar**, İstanbul, Şahdamar Yayınları, 2004.
- Nursi, Bediüzzaman Said: İçtima-i Dersler, **Makaleler**, İstanbul, Zehra Yayıncılık, 2006.

- Nursi, Bediüzzaman Said: İçtima-i Dersler, **İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi**, Zehra Yayıncılık, 2006.
- Nursi, Bediüzzaman Said: İçtima-i Dersler, **Hutbe-i Şamiye**, İstanbul, Zehra Yayıncılık, 2006.
- Nursi, Bediüzzaman Said: İçtima-i Dersler, **Münazarat**, İstanbul, Zehra Yayıncılık, 2006.
- Nursi, Bediüzzaman Said: İçtima-i Dersler, **Nutuk**, İstanbul, Zehra Yayıncılık, 1996.
- Ortaylı, İlber: Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", **Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi**, Ankara, 1970.
- Öztürk, Saygı: **İsmet Paşanın Kürt Raporu**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007.
- Potts, L.: **The World Labour Market: A History of Migration**, London and New York: Zed Books, 1990.
- Resmi Gazete: **Soyadı Nizamnamesi**, No: 2805, 20 Aralık 1934.
- Salihi, İhsan Kasım: **Kendi Dilinden Bediüzzaman Said Nursi**, İstanbul, Şahdamar Yayınları, 2008.
- Sekban, M. Şükrü: **Kürt Sorunu**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 1979.
- Sezen, Yümni: **Sosyoloji Açısından Din**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Smith, Anthony D.: **The Ethnic Origins of Nations**, Oxford, Basil Blackwell, 1986.
- Smith, Anthony D.: **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Stanovcic, Vojislav: **“Problems and Options in Institutionalizing Ethnic Relations”**, International Political Science Review, 1992.
- Sungur, Mustafa: **Anarşi Sebep ve Çareleri**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1981.
- Şahiner, Necmettin: **Son Şahitler**, İstanbul, Nesil Yayınları, 2005.
- Şahiner, Necmettin: **Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi**, İstanbul, Nesil Yayınları, 2001.

- Şahiner, Necmettin: **Bediüzzaman Üniversitesi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1996.
- Tan, Altan: **Kürt Sorunu**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.
- TBMM Zabıt Ceridesi: 6.3.1340.
- TBMM Tutanak Dergisi: 3.1.1949.
- Tevfik, Ali: **Memalik-i Osmaniye Coğrafyası**, İstanbul, 1320.
- Üstel, Fusun: “Türk Ocakları”, **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce**, İletişim Yayınları, 2003.
- Valyi, Felix: **Revolutions in Islam**, New York, 1975.
- Wach, Joachim: **Din Sosyolojisi**, Çev. Ünver Günay, Kayseri, 1990.
- Wallerstein, Immanuel v.d. **İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler**, Çev. Nazlı Ökten, İstanbul, Metis Yayınları, 1995.
- Yayman, Hüseyin: **Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası**, İstanbul, Doğan Kitap, 2011.
- Yıldırım, Suat: Kur’an-ı Hâkim ve Açıklamalı Meali, İstanbul, Feza Gazetecilik, 1998.
- Yıldız, Ahmet: **Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Yıldız, Zekeriya: **Kürt Gerçeği**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1992.
- Yücel, Hasan Ali: **Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Yücel, Hasan Ali: **Türkiye’de Orta Öğretim**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, 1994.
- Zeydan, Abdülkerim: **İslam’da Fert ve Devlet**, Çev. Cemal Arzu, İstanbul, Düşünce Yayınları, 1978.